

A népi demokratikus forradalom magyarországi sajátosságaihoz

Hozzászólás néhány vitás kérdéshez

SIPOS JÁNOS

Népi demokratikus forradalmunk tapasztalatainak feldolgozása fontos szerepet játszik belső fejlődésünk, szocialista építésünk történeti feltételeinek megértése szempontjából. A társadalomtudományok az e területen folytatott munkájukkal is részt vesznek az emberek tudatának, gondolkodásának átalakításában és a szocialista fejlődés előttünk álló problémáinak tudományos, elméleti kidolgozásában. Az 1944–48-as forradalmi átalakulás érlelődésének és kifejlődésének általános vonásait és sajátosságait feltáró kutatások megvilágítják a magyar fejlődés későbbi éveinek lényeges feltételeit, nélkülözhetetlenek az 1948–56-os periódus pozitív és negatív oldalainak, bizonyos vonatkozásokban az 1956-os ellenforradalmi, nacionalista hullám okainak megértéséhez is. A kezdeti szakasz sajátosságai még jelenlegi fejlődésünk bizonyos feltételeiben is jelentkeznek, áttételeken keresztül. Ma amikor az osztályharc egyik fő területévé lett a szocialista tudat kialakítása, „az emberek szocialista gondolkodásának, tudatának formálása, a szocialista erkölcs normáinak érvényesítése a közéletben és a magánéletben, következetes eszmei harc a polgári, kispolgári ideológia megnyilvánulásai ellen”¹ — az a kérdés, hogy a hagyományos reakció, a fasiszmus ideológiai hatása milyen mértékben semmisült meg a forradalmi folyamatban, és ennek bizonyos korlátai következtében, milyen mértékben, milyen rétegeiben mentődött át, fokozott jelentőségre tesz szert. Az osztályon kívüli társadalomra való áttérés folyamatának általános vonása, hogy a burzsoázia politikai gazdasági hatalmának megdöntésénél sokkal bonyolultabb és sokkal hosszadalmasabb feladatot jelent a dolgozók túlnyomó többségének kiszabadítása a burzsoázia politikai és ideológiai befolyása alól. Azok a sajátosságok, amelyek a népi demokratikus forradalomra való áttérést és a későbbi szakaszokat negatívan befolyásolták, fokozzák a feladat bonyolultságát hazánkban, és szintén indokolják a velük való foglalkozást.

Ezek a célok vezettek bennünket is, amikor — kapcsolódva a történészek munkájához — megkíséreltük a Filozófiai Intézetben kollektív munkával feldolgozni a felszabadulás utáni magyarországi fejlődés néhány vonatkozását.² Ennek keretében kívánok néhány vitás kérdést felvetni.

Előljáróban meg kell jegyezni — számolva a történészek jogos ellen-szenvével egy olyan munka iránt, mely önálló ténykutatásra nem támaszkodik —, hogy nem vagyok történész, nem is akartam belekontárkodni a történészi munkába. Célomnak csupán azt tekintettem, hogy a szakemberek

¹ Az MSZMP VIII. kongresszusának jegyzőkönyve. Kossuth, 1963. 452–453. o.

² A munkában részt vett Kárpáti Sándor, Somogyi Zoltán, Földesi Tamás, Rózsahegyi Tiborné, Makai Mária és Sipos János.

által eddig feltárt tényanyagot a magyarországi fejlődés sajátosságainak és különösen a reakciós ideológiai örökség továbbélési feltételeinek vonatkozásában dolgozzam fel. Éppen ezért elnézést kérek részint a sok idézetért, melyet a vitatott kérdések is szükségessé tettek, részint munkám hiányosságaiért, melyben a tényanyag hézagai is természetesen közrejátszottak.

A szépítés okozta nehézségek

Bármennyire is elégedetlenek történészeink a népi demokratikus korszakkal kapcsolatos munkájukkal³, kétségtelen, hogy 1957 óta jelentős eredményeket értek el e periódus tudományos feldolgozásában. Ezt mutatja a két tudományos intézetben, a pártfőiskolán, az egyetemeken elkészült monográfiák, tankönyvek, a folyóiratokban megjelent tanulmányok minősége s növekvő száma.

Az eredményekben döntő szerepe van a megelőző időszak dogmatizmusa és szubjektivizmusa leküzdésének. A XX. kongresszus után a marxista történettudomány nálunk is határozottan irányt vett a személyi kultusszal uralkodóvá lett szubjektivizmus felszámolására. Harc indult a történelem szépítése ellen, a tudományos objektivitás helyreállításáért, a pártosság és a tudományosság kölcsönös viszonyának helyes felfogásáért. Mindinkább tért hódít az az Engels által hangoztatott meggyőződés, hogy minél elfogulatlanabban jár el a tudomány, annál inkább áll összhangban a munkásosztály érdekeivel.

A tudományos objektivitás helyreállításának igen nagy a gyakorlati-politikai jelentősége a népi demokratikus forradalom tanulmányozásában is, hiszen az 1944–45-ben kialakult történelmi feltételek objektív ismerete közvetlen segítséget nyújt a ma számára. Éppen ezért feltétlenül szóvá kell tenni, történészeinkkel együtt, azt aényt, hogy a szubjektivizmusnak, a pártosság hamis értelmezésének maradványai még ma is jelentkeznek, és gátlólag hatnak a bennünket érdeklő területen.

A szubjektivista tendenciák egyes esetekben még a személyi kultusszal meghonosodott történetfelfogás maradványait jelentik. Ezek jelentkeztek, megítélésem szerint, abban a legutóbbi időig fennmaradt törekvésben, hogy a régi vezető csoport 1949-től előtérbe kerülő torz politikájának előzményeit, az előzmények kutatását elvessek, tiltott területnek nyilvánítsák, az 1944–48-as időszak történetét ebből a szempontból problémamentesnek deklarálják.⁴

Itt kell megemlítenünk a szubjektivizmusnak egy igen figyelemre méltó — és sok nehézséget okozó — maradványát, amely közvetlenül érinti a történelmi materializmus alapjait is. A XX. kongresszus után, a szubjektivizmus ellen harcolva, a marxista történettudomány határozottan felvetette a materializmusnak azt az alapvető követelményét, hogy a történelmi szükségszerűséget a történetírásban is megkülönböztessék az azt megvalósító szubjektív tevékenységtől. Különösen jelentősnek tűnik ebben a vonatkozásban az 1957 novemberében, Prágában tartott nemzetközi párttörténész konferencia mun-

³ Lásd Molnár Erik: A magyar történetírás fejlődése az elmúlt évtizedben. Századok, 1960. 1—3. sz.; Vita a népi demokratikus korszak története feldolgozásának helyzetéről. Századok, 1962. 3—4. sz.

⁴ A Központi Bizottságnak „A személyi kultusz éveiben a munkásmozgalmi emberek ellen indított törvénysértő perek lezárásáról” 1962. augusztus 16-án hozott határozata nyilvánvalóan segíti ez akadály eltávolítását. (Lásd Társadalmi Szemle, 1962. 8—9. sz.)

kája. Itt vetették fel a kérdést, megfelel-e teljesen az a meghatározás, hogy a párttörténet: a marxizmus—leninizmus a gyakorlatban.⁵ Egyes beszámolók arra engednek következtetni, hogy a párttörténetírásnak egyre határozottabban egyik központi kérdésévé válik az objektív törvényszerűségek és a történelmi tények közötti viszony problémája, a szükségszerűség megkülönböztetése attól, ami a törvények felhasználása, alkalmazása.⁶ A párttörténetírás e pozitív, elvi-módszertani szempontból valóban alapvető jelentőségű előrehaladása közben még mindig jelentkezik helyvel-közzel az a mindent igazolni igyekvő tendencia, hogy a párt történetét, a párt tevékenységét úgy tűntessék fel, mint amely mindenkor egybeesik a marxizmus—leninizmus által feltárt objektív törvényszerűséggel vagy egyenesen azonos lenne vele.

Látni kell azonban, hogy a szubjektivistá tendenciák, a pártosság helytelen felfogása nemcsak a személyi kultusz következményeinek maradványaként jelentkeznek. Párttörténetírásunkban, amely nagy munkát végez a személyi kultusz torzításainak kigyomlálásáért, más oldalról is jelentkeznek bizonyos szubjektivistá tendenciák. Miközben megkezdődött az 1949—56-os szakasz súlyos negatívumainak feltárása, a korábbi vagy a felszabadulás előtti korszakra nézve helyenként a párttörténet további szépítésének törekvéseivel találkozunk. Egyes szerzők azzal vélik erősíteni a párt, a pártvezetés tekintélyét, hogy felnagyítják az illegális pártnak a háború évei alatt elért eredményeit és elhallgatják gyengeségeit. Úgy gondolják, hogy a ma szükségletei, pártunk helyes népi-nemzeti egységpolitikája megköveteli a néptömegek 1944-es forradalmasodásának eltúlzását. Olyan kutatók, akik egyébként értékes munkát folytatnak a népi demokratikus forradalom feltételeinek kialakulásával, a forradalom jellegével, sajátosságaival kapcsolatban, maguk is hajlamosak a dolgok leegyszerűsítésére és szépítésére, az antifasiszta, németellenes harc általános vonásainak mechanikus átvitelére a magyarországi helyzetre, arra, hogy a forradalmi helyzet teljes létrejöttét, az aktív, fegyveres antifasiszta harc országos kibontakozását mutassák ki Magyarországon.

E szubjektivistá, a valóságot egy rosszul értelmezett pártosság nevében szépíteni igyekvő tendenciák természetes velejárója a tudományos, objektív kutatási módszerek megsértése. A bennünket érdeklő periódussal foglalkozó munkák még mindig előforduló hibája, hogy a párt tevékenységét, társadalmi hatását rölapjai és felhívásai alapján ismertetik, az illegális párt agitációs és propaganda tevékenységét azonosítják történelmi cselekvésével és eredményeivel. Ez az eljárás megtévesztő képet ad a valóságról, megnehezíti a valóságos feltételek megértését és megbízhatatlanná teszi a történelmi feldolgozókat.⁷

⁵ A Csehszlovák Kommunista Párt párttörténeti intézetének munkájáról szólva P. Reiman vetette fel a kérdést. (L. Párttört. Közl., 1958. 2. sz. 8. o.)

⁶ Vö. a Cahiers du Communisme 1958. áprilisi számában J. Poperen beszámolójával. A konferencia megmutatta, írja, hogy „nem lehet elsikkasztani a nagy vitás kérdést: a történelmi tények és a törvényszerűségek közötti viszony problémáját”. Poperen, egyébként vitatható tételeket tartalmazó cikkében, arra a következtetésre jut, hogy „meg kell különböztetni a törvényszerűségtől azt, ami a törvények felhasználása, alkalmazása. Csak azzal a feltétellel, hogy a kettőt megkülönböztetjük, juthatunk el a történelmi objektivitás világos és kifogástalan meghatározásához és végezhetünk az objektivitás és objektivizmus terminusai mögött játszott bűjöcskával.”

⁷ Csak példának említem — éppen azért, mert hibái ellenére értékes munkának tartom — Korom Mihály „A fasizmus bukása Magyarországon” (Kossuth, 1961.) c. könyvét. Az itt jelzett hibás módszer abban is jelentkezik, ahogyan a helyzet forradalmasodását pl. a horthysta kormányban helyet foglaló német ügynök Jurcek ijesztgetéseivel

A pártosság e téves értelmezésének indokolásánál rendszerint Leninre hivatkoznak. Idézik Leninnek az *objektivista* Sztruvét bíráló szavait arról, hogy az igazi materialista, mert pártos, mert „az események minden megítélésénél közvetlenül és nyíltan egy bizonyos meghatározott társadalmi csoport álláspontjára” helyezkedik — „következetesebb az objektivistánál és mélyebben, teljesebben érvényesíti objektivizmusát.”⁸ De a kérdés másik oldalát, az objektivitás, a tudományosság teljes érvényesítésének követelményét — amely döntő jelentőségű a *szubjektivizmus* torzításaival szemben — nem vetik fel ugyanolyan erővel. A pártosság és a tudományosság egységén belül egyoldalúan a pártosságra helyezik a hangsúlyt, a pártosság elvét tekintik a történettudományban „a szigorú tudományosság legmagasabbrendű kifejeződésének”, anélkül, hogy a pártosság elvének szubjektivista eltorzítását tényleges kritikai elemzésnek vetnék alá.

Pedig a pártosságnak ez a még mindig kísértő felfogása, amely megengedi a tudományos objektivitás megsértését, nem szolgálja ténylegesen a párt érdekeit. Azok, akik történelmünknek ezt a szakaszát szépítik, akaratlanul a legrosszabb szolgálatot teszik a szocializmus ügyének. Tévedés azt hinni, hogy a tömegek megnyerését, a velük való „szót értést” megkönnyíti történelmi múltunk szépítése, hiszen a tömegek forradalmi aktivitásának felnagyítása szembetalálja magát az 1944-et átélt generációk saját tapasztalatával. Nem fogjuk megkönnyíteni számukra a nacionalizmustól, a szovjetellenesség maradványaitól való szabadulást azzal, hogy a 44-es magyarországi helyzetet a szomszédos Csehszlovákia vagy Jugoszlávia akkori fejlődéséhez hasonlóan írjuk le. De tévedés azt hinni, hogy a pártnak magának, politikája kialakításához, az előtérbe kerülő ideológiai osztályharc vezetéséhez nem a népi demokratikus átalakulás feltételeinek objektív feltárására, hanem bizonyos illúziókra lenne szüksége. Ahogyan történelmünk nacionalista jellegű szépítésének véget kell teljesen vetnünk (ismeretes, hogy e szépítés nemcsak a burzsoá irányzatoknál, hanem sajátos formában a marxista történetírásban is jelentkezett⁹) — ugyanúgy véget kell vetni a szépítés maradványainak a munkásmozgalom, a népi demokrácia történetében is. Hiszen — egy francia marxista történész szavaival élve — „a jövő megértésének feltétele a múlt megértése, tudományos megértése, a harc minden illúzió ellen azzal kapcsolatosan, hogyan alakította ki ez a múlt a ma emberét, akinek mai története alakítja a holnap történetét”.¹⁰

A helyesen felfogott pártosság nem lehet ellentétben az igazi tudományossággal, és a fordítottja is teljes mértékben áll: az igazi tudományosságot a munkásosztály, a szocializmus érdekei egyenesen megkövetelik. A tudományosság követelményének előtérbe állításában sokan a burzsoá objektivizmus veszélyét vélik felfedezni. De hiszen a burzsoá objektivizmus, a pozitivista faktográfia például, amely mellőzi az általános, a szükségszerű, törvényszerű összefüggések feltárását, az elméleti általánosítást — szembenáll az igazi tudományosság követelményével. A „teljes igazság” revizionista módon felfogott álobjektivista követelése szintén ellentétben áll az igazi objektivitással, a való-

igyekszik alátámasztani, elfeledve, hogy Jurcsék a belső front összeomlásának rémét azért emlegeti, hogy megakadályozza a kiugrást, a fegyverszünet kérését. (203. o.)

⁸ Lenin Műv. I: k. Szikra, 1951. 424. o.

⁹ Lásd a Molnár Erik által elindított és különböző folyóiratok hasábjain lezajlott vitát.

¹⁰ Pierre Vilar előadásából. La Nouvelle Critique, 1961. júl.—aug. 66. o.

ságnak csak bizonyos oldalait, a párt történetének csak árnyoldalait emeli ki, illetve úgy ragadja ki tényleges összefüggéseikből, hogy a szocializmus érdekei *ellen* fordíthatassák őket. A helyesen értelmezett pártosság elveti ezt a fajta „objektívizmust”, de elveti a szubjektívizmust, a valóság szépítését is. Azon az elvi alapon áll, hogy a munkásosztály, a szocializmus érdekei megkövetelik a teljes igazság tudományos feltárását, a történelem pozitív és negatív oldalainak elemzését, mindannak tanulmányozását, ami szükségszerűen a szocializmus győzelme felé vitte a dolgokat, de azoknak a tényeknek is, amelyek akadályozták, nehezítették fejlődésünket: a fejlődés általános vonásain túl a magyar társadalom fejlődésének pozitív és negatív sajátosságait, beleértve a forradalmi átalakulást vezető párt hibáit és gyengeségeit is. A pártosság valóban azt jelenti, hogy „az események minden megítélésénél közvetlenül és nyíltan egy bizonyos társadalmi csoport álláspontjára helyezkedünk”, a munkásosztály álláspontjára. Ebből a szempontból, a szocialista forradalom, a társadalom szükségszerű fejlődésének szempontjából, a történelmi valóság objektíve adott általános irányába cselekedve vizsgáljuk történelmi valóságunk fejlődését. A marxista társadalomtudományban a társadalmi haladás vizsgálja éberén, „bírálja” önmagát. Ezért a mi objektivitásunk és kritikánk a legélesebben szembenáll a társadalmi haladás ellenségeinek „objektívizmusával” és kritikájával. Ellenségeink „objektivitása” részigazságok megragadásával a valóság eltorzítását célozza, a mi objektivitásunk az előrehaladó valóság sodrában fut, és ezt a maga teljességében igyekszik megragadni.

A helyesen értelmezett pártosság kötelez bennünket arra, hogy minél teljesebben, minél objektívebben tárjuk fel történelmi fejlődésünk alapvető irányát, általános vonását, és egyúttal azokat a sajátos feltételeket, amelyek meghatározzák történelmünk sajátos vonásait. Az objektivista szemlélet, amely a tudományosságot szembeállítja a pártossággal, nem tekinti a társadalomtudomány feladatának a ma szolgálatát, mai történelmünk korábban kialakult feltételeinek kutatását. A szubjektivista, dogmatikus szemlélet, amely a pártosságot állítja szembe a tudományos objektivitással, és a pártosság nevében szükségesnek tartja a múlt szépítését, szintén, más előjellel, arra a következtetésre jut, hogy a társadalomtudománynak nem lehet feladata a mai fejlődés történelmileg kialakult feltételeinek tárgyilagos kutatása.¹¹

A pártosság szubjektivista felfogása bénítólag hat a társadalomtudományra azzal is, hogy lényegéből kifolyólag, a tudomány szerepét a fennálló igazolására és magyarázására igyekszik korlátozni. Azt a követelményt, hogy tudományunk figyelmét teljes mértékben a ma szükségleteire kell irányítani egyesek ma is hajlamosak szűken értelmezni. A társadalomtudomány feladatát hallgatólagosan a párt politikájának igazolására, a tömegek ideológiai nevelésére korlátozzák, nem várják el tőle ténylegesen a párt politikájának tudományos megalapozását. Ma is találkozunk olyan állásfoglalásokkal, amelyek — szöges ellentétben a pártnak az alapvető dokumentumaiban kifejtett irány-

¹¹ A pártosság marxista—leninista felfogását fejtik ki helyesen, a revizionizmussal és a dogmatizmussal szemben, a filozófiai front helyzetéről és feladatairól 1960-ban összeállított tézisek. „Marx és Lenin alap gondolata a dialektikus és történelmi materializmus pártos és tudományos jellegének egysége. A kommunista pártálláspont elfogadása és vállalása, a kommunista párt, tehát a munkásosztály, az egész dolgozó nép ügyének tudatos szolgálata: ez az objektív igazság megragadásának feltétele a társadalmi-világnezetű küzdelemben; a szigorú tudományosság, az objektív igazság kutatása viszont a pártosság elsőrendű követelménye.” (Társadalmi Szemle, 1960. 8—9. sz. 40. o.)

vonálával — egyoldalúan a társadalomtudomány ideológiai-nevelő funkcióját emelik ki, és elhanyagolják (a nevelő feladat alapját is képező) tudományos feltáró, előremutató feladatát. Ez a szemlélet nem is igényli a tudománytól, hogy új kérdéseket vessen fel, továbbra is bizonyos tilalomfákat szeretne fenn tartani, meg kívánja örökíteni azt a bürokratikus álláspontot, hogy új kérdésekhez csak akkor szabad nyúlni, ha „illetékesek” ezekről már nyilatkoztak.

A valóságban a társadalomtudomány feladata nem lehet egyszerűen a magyarázata, kibontása, alátámasztása annak, amit már vezető pártszervek felvetettek. Ha komolyan vesszük tudományunk pártosságát, a szocializmus ügyének szolgálatát, akkor egyenesen a tudomány *kötelességévé* kell tennünk a valóságos közreműködést a párt politikájának tudományos kialakításában, új kérdések felvetését és tanulmányozását, azoknak a pozitív és negatív tapasztalatoknak a feltárását, amelyek jelen fejlődésünk szempontjából, de nemzetközileg is hasznosíthatók. Ezzel szolgáljuk ténylegesen a márt.

A magyarországi népi demokratikus forradalom egyik jellegzetes sajátossága: a forradalom késése

Felszabadulás utáni történetünket csak akkor érthetjük meg teljesen, ha az általános — a többi népi demokratikus országgal közös — vonásokon túl feltárjuk fejlődésünk sajátos elemeit, azokat a sajátos feltételeket, amelyek között kibontakozott nálunk a népi demokratikus forradalom. Történetészeink egyre nagyobb nyomatékkal húzzák alá, hogy „a népi demokratikus korszak problémáival megfelelő módon csak úgy lehet foglalkozni, ha azokat szoros kapcsolatban vizsgálják a felszabadulás előtti viszonyokkal”¹²; növekvő gondot fordítanak azoknak a tényezőknél tanulmányozására, amelyek házámban is egy népi demokratikus típusú forradalmat érleltek meg, de azokra a feltételekre is, amelyek sajátosan késleltették nálunk a demokratikus fordulatot.

De a pártosságnak, a ma szükségleteinek helytelen értelmezése történetészeink egy részét gátolja abban, hogy a népi demokratikus forradalom magyarországi sajátosságait mélyrehatóbban és objektívebben tanulmányozzák. Attól tartanak, hogy e vonásoknak és különösen a forradalom késésének, kezdeti gyengeségeinek és ez utóbbiak következményének tárgyilagos feltárása a negativizmus vádját vonhatja maga után.¹³ Ez az aggály készteti őket arra, hogy fejlődésünk sajátosságait csak korlátozottan tanulmányozzák, eltúlozzák a tömegek háború alatti forradalmasodását, elmenjenek amellett a következményei szempontjából különösen jelentős sajátosság mellett, hogy a forradalmi helyzet nálunk csak a felszabadulás után vált teljessé, csak a felszabadulás után indult el a demokratikus tömegmozgalom. Ennek eredménye az, hogy akarva-nemakarva, az általános, közös tendenciákon is túl, olyan ellenállási mozgalmat, nemzeti frontot, partizánharcot igyekeznek hazai viszonylatban kimutatni, amelyet az európai országok többségéből ismerünk.

¹² Molnár E.: id. cikk, 56. o.

¹³ Ebből a szempontból nem látszik szerencsésnek Kálmán Endre „A revizionizmus a történetírásban” c. cikke (Párttört. Közl., 1959. 3—4. sz.). Differenciálatlanul revizionizmusnak, „a párt múltja szemétdomra vetésének” (34. o.), „a dolgozók szerepe lebecsülésének” (37. o.), „burzsoá objektivizmusnak” (uo.) bélyegez minden olyan törekvést, amely az antifasiszta nemzeti ellenállás késésének okait és következményeit igyekszik mélyrehatóbban feltárni.

Népi demokratikus forradalmunk kialakulását általános sémába szorítani lehetetlenné tenné azonban későbbi történetünk konkrét feltételeinek megértését. „A marxista elméletnek bármely társadalmi kérdés vizsgálata alkalmával feltétlen követelménye az, hogy a kérdést *meghatározott* történelmi keretek közé helyezzük, majd pedig, ha egy bizonyos országról van szó... , számbavegyük azokat a konkrét sajátosságokat, amelyek ugyanazon történelmi korszakon belül ezt az országot más országoktól megkülönböztetik.”¹⁴ Leninnek ez a figyelmeztetése roppant fontos a párt gyakorlati tevékenységének, taktikája kialakításának szempontjából. Lenin nemegyszer hangsúlyozta, hogy a szocialista forradalom feladatainak sikeres megoldása szempontjából „a fő dolog” „kikutatni, tanulmányozni, megkeresni, eltalálni, felismerni minden egyes országban a nemzeti sajátosságot, a nemzeti szempontból specifikus mozzanatot, amely az *egységes* nemzetközi feladat *konkrét megoldásához*... vezet”;¹⁵ a „legfontosabb”, hogy az egyes országok kommunistái megértsék helyzetüknek más országoktól „eltérő sajátosságait”, tanulmányozzák a konkrét viszonyok különbözőségét, és aszerint alakítsák ki konkrét taktikájukat.¹⁶ A dogmatikus szemléletet leküzdve, a kommunista pártok ma megkülönböztetett figyelmet fordítanak „a történelmileg kialakult nemzeti sajátosságok és hagyományok különbözőségére”, mert ezek határozzák meg az általános, törvényszerű folyamat „saját feltételeit” és konkrét formáját.¹⁷ Ennek a gyakorlat számára döntő feladatnak a teljesítését nehezíti meg történelmünk szépitése.

*

A magyarországi népi demokratikus forradalom — egyéb sajátosságok mellett — egy igen jellegzetes eltérő sajátosságot mutat más európai országokhoz képest: Magyarországon a demokratikus forradalom csak a felszabadulás *után* indult el; a forradalom objektív feltételei, a forradalmi helyzet is csak a felszabadulás nyomán alakultak ki.

A német fasizmus által megszállt vagy függő viszonyba hozott országok jelentős részében a háború éveiben forradalmi helyzet alakult ki, mely erős nemzeti antifasiszta ellenállási mozgalmakat, fegyveres partizánharcot eredményezett és fegyveres felkelésekbe torkollott. Ezekben az országokban az anti-imperialista, antifasiszta, demokratikus forradalom még a megszállás alatt indult el, és igen jelentős mértékben hozzájárult felszabadulásukhoz.¹⁸

Ismeretes, hogy Jugoszláviában már 1941-ben megalakult a párt vezetésével a népi felszabadítási front, és megindult a fegyveres felkelés, a partizánháború, amelynek során a felszabadított területeken létrejöttek a hatalom új

¹⁴ Lenin Műv. 20. köt. Szikra, 1955. 411. o.

¹⁵ Lenin Vál. Műv. II. k., Szikra, 1949. 747. o.

¹⁶ Lenin Műv. 32. köt. Szikra, 1953. 339. o.

¹⁷ Az SZKP XXII. kongresszusa. Kossuth, 1962. 744. o. Mellesleg: nem tartom pontosnak a „nemzeti sajátosságok” kifejezést, mert azt a látszatot kelti, mintha első sorban a „nemzeti jelleggel”, „jellemmel” kapcsolatos sajátosságokról lenne szó. A valóságban itt a különböző országok sajátos gazdasági, politikai, ideológiai stb. viszonyairól van szó, amelyek történelmileg alakultak ki, az egész megelőző történelem produktumai, és amelyeken keresztül érvényesülnek az általános tendenciák, a társadalmi fejlődés törvényszerűségei.

¹⁸ Természetesen minden fegyveres ellenállási mozgalom nem tekinthető forradalminak, és még kevésbé az antiimperialista, antifasiszta nemzeti-demokratikus forradalom alkotórészének, ill. megnyilvánulásának.

szervei, a népi felszabadító bizottságok, és megszilárdult a népi felszabadító hadsereg, amely 1944-ben, a szovjet hadseregre támaszkodva, felszabadította az egész országot. Albániában már 1942-ben létrejöttek az első partizáncsoportok, amelyekből kifejlődött a 70 000-es létszámú néphadsereg. Az albán nép nemzeti felszabadító, forradalmi háborúja 1944. végén az ország felszabadulásához vezetett, és megnyitotta az utat a népi demokratikus fejlődés számára. Bulgáriában, a Szovjetunió ellen indított fasiszta háború megkezdése és Bulgária előzőnlése után fejlődött ki gyorsan az ellenállási mozgalom és a partizánharc, 1942-ben létrejött a kommunista párt vezetésével az ellenállás átfogó szerve, a hazafias front. A bolgár nép az 1944. szeptemberi felkeléssel megdöntötte a fasiszta diktatúrát, és a szovjet csapatok győzelmére támaszkodva felszabadította az egész országot. Csehszlovákiában igen korán kialakult a hitelesista megszállás ellen a cseh és a szlovák nép ellenállási mozgalma, amely 1944 augusztusában a szlovák nemzeti antifasiszta felkeléshez, Közép-Szlovákia jelentős részének felszabadításához vezetett. Jelentős szerepet játszott az ország felszabadításában a prágai felkelés és a csehszlovák hadtest is. Lengyelországban a fasiszta elnyomás ellen nagy nemzeti felszabadító mozgalom alakult ki, amely 1943-ban a varsói gettó felkeléséhez, majd az 1944. augusztusi varsói felkeléshez vezetett. Az antifasiszta harc vezetésére létrejött az országos nemzeti tanács, majd a nemzeti felszabadítási bizottság, részt vett az ország felszabadításában a Szovjetunió területén szervezett lengyel hadsereg is. Romániában 1944 tavaszán létrejött a fasiszta diktatúra ellen az egységes munkásfront, amely előkészítette és a szovjet hadsereg offenzívája által teremtett kedvező feltételek között végrehajtotta az augusztus 23-i fegyveres felkelést, és ezzel megnyitotta az utat a népi demokratikus forradalom győzelme számára.

Az antifasiszta, németellenes, demokratikus forradalom hasonlóképpen indult el a megszállás éveiben Görögországban (ahol az 1941-ben megalakult felszabadító hadsereg szabadította fel 1944 őszén az országot); Olaszországban (ahol a háború alatt létrejött a párt vezetésével a nemzeti felszabadítási bizottság, a néptömegek harca döntően hozzájárult a Mussolini-rendszer megbuktatásához, az ország északi részében partizánhadsereg alakult, amely általános népi felkelésre támaszkodva szabadította fel a még megszállt országrészt); Franciaországban (ahol szintén nagyméretű ellenállási és partizánmozgalom alakult ki, amely az ország jelentős területeit ellenőrzése alá vette, és az 1944 augusztusi párizsi felkeléssel is hozzájárult az ország felszabadításához).

Amint látjuk, az antiimperialista, antifasiszta, demokratikus forradalom közös sajátossága ezekben az országokban, hogy a forradalom — nemzeti méretű ellenállási mozgalom, partizánharc és fegyveres felkelések formájában — még a megszállás idején indult el, és lényeges vagy döntő részét képezte annak a folyamatnak, amely ez országok felszabadulását eredményezte. A népi-nemzeti forradalom ezekben az országokban kialakította a maga fegyveres erejét és politikai vezető szervét, létrehozta a népi hatalom új szerveit, a népi-nemzeti bizottságokat. Ezekben az országokban a megszállók kiűzése, a fasiszta diktatúra megdöntése a néptömegek tevékeny részvételével történt.

Ezzel szemben, egyes országokban — sajátos történelmi feltételek, az antifasiszta mozgalom gyengesége következtében — a demokratikus tömegmozgalom, a demokratikus forradalom csak a szovjet hadsereg győzelme nyomán kialakult új helyzetben, területük felszabadítása után bontakozott ki. Így például Finnországban csak a háború után, a Mannerheim-féle diktatúra

háborús veresége által teremtett helyzetben bontakozott ki egy demokratikus átalakulási folyamat, amely 1946-ban a Finn Népi Demokratikus Unió kormányát vitte hatalomra (más kérdés, hogy a folyamat félbeszakadt, és nem vezetett a népi demokratikus forradalom további kibontakozásához és győzelméhez). Németország keleti részében is csak a szovjet hadsereg győzelme után indult el, és bontakozott ki fokozatosan az antifasiszta demokratikus átalakulás. És minden konkrét történelmi sajátosságán túl, a magyarországi népi demokratikus forradalomra is ebben a vonatkozásban alapjában véve ugyanez áll.¹⁹ Ez az eltérés, a folyamat elindulásában jelentkező igen jelentős különbség, tartósan kihat a folyamat egészére, sajátosan eltérő feltételeket teremt a népi demokratikus forradalom további fejlődése számára.

*

Vizsgáljuk meg közelebbről a magyarországi folyamatnak ezt a sajátosságát. Mit mondanak a vitathatatlan tények?

Magyarország a hitleri Németország utolsó csatlósa, utolsó európai szövetségese maradt, a pusztulásig kitartott a fasiszta háborúban. Szemben más, Németországgal szövetséges országokkal, Magyarországon a demokratikus erőknek még a háború utolsó fázisában sem sikerült kikényszeríteniök a szükséges fordulatot.

Magyarországon, a kommunisták minden erőfeszítése ellenére, megkéscse jött létre a demokratikus, antifasiszta erők összefogása, és nem volt elég erős ahhoz, hogy egy nagyerejű ellenállási mozgalom, valóban széleskörű fegyveres ellenállási harc vezető központjává, alapjává és szervévé váljon. A fegyveres harc csak 1944 őszén, az ország felszabadításának megkezdése és a Szálasi-puccs után kezdett kibontakozni, „a fegyveres nemzeti ellenállás nem tudott kellő időben és jelentékenyebben kifejlődni”.²⁰ Magyarországon, eltérően az európai országok nagy részétől, nem bontakozott ki fegyveres felkelés; még a szovjet csapatok által körülzárt fővárosban, ahol az ország ipari munkásságának több mint 60 százaléka koncentrálódott, sem sikerült semmiféle fegyveres felkelést szervezni. Ennek következtében, a „magyar nép igen kismértékben vett részt fegyveresen saját hazája felszabadításában.”²¹

Még a háború utolsó szakaszában is, „a magyar nép többségének hangulatát. . . a *passzív várakozás* jellemezte”.²² A fasiszta államgépezet az előre nyomuló szovjet csapatok előtt felbomlott, mégsem vették sehol kézbe a helyi hatalmat ellenállási bizottságok. Megkezdődött a hadsereg felbomlása is, nagy

¹⁹ Természetesen lényeges eltérések mutatkoznak az egyes csoportokon belül. Így pl. az országok első csoportjában Románia áll legközelebb a második típusú fejlődéshez. Azon országok között pedig, ahol a forradalom csak a felszabadulás utáni helyzetben indult el, Magyarországon volt a legérettebb a helyzet. Továbbá, lehet más csoportosítást is alkalmazni, így pl. kiemelni a csatlós országok csoportját, hiszen helyzetüknek ez a sajátossága szintén hatással volt későbbi fejlődésükre. Az általunk tárgyalt sajátosság azonban lényegesebbnek tűnik a forradalmi folyamat további fejlődése, a reakciós ideológiai hagyomány áttörése szempontjából.

²⁰ Nemes Dezső: Magyarország felszabadulása. Kossuth, 1960. 74. o.

²¹ Uo. 130. o.

²² Balázs Béla: A középrétegek szerepe társadalmunk fejlődésében. Kossuth, 1958. 167. o.

méretűvé vált a fegyverek eldobása, a szökés — de a fegyvereket még nem fordították a német és a magyar fasiszták ellen.

Ilyen körülmények között „a Vörös Hadsereg várt az a valóban nagy történelmi feladat, hogy a magyar népet megszabadítsa nemcsak a német elnyomás súlyos igájától, hanem a Horthy-rendszer bilincseitől is”.²³ A népi demokratikus forradalom feltételei csak a felszabadulás után alakultak ki teljesen, „a Vörös Hadsereg győzelme teremtett forradalmi helyzetet hazánkban.”²⁴ A magyar nép forradalmi erői csak a felszabadulás után indultak gyors fejlődésnek, a munkásosztály tömegei csak ekkor kezdtek bekapcsolódni a politikai életbe, csak az új helyzetben indult el a demokratikus tömegmozgalom, kezdődött meg a legálisan működő párt kezdeményezésére, a nemzeti bizottságok szervezése.

Így foglalhatnánk össze a legnyersebb tényeket.

A forradalom késése okainak és a forradalom egész további fejlődésére kiható következményeinek elemzéséhez feltétlenül tisztázni kell részletesebben: meddig jutott el a felszabadulás időpontjáig a forradalom érlelődése, milyen mértékben alakult ki forradalmi válság, forradalmi helyzet Magyarországon?

Annál is inkább, mert egyes szerzők — attól a helyes törekvéstől vezetve, hogy minél teljesebben feltárják fejlődésünknek 1944 őszéig kialakult minden forradalmi elemét — eltúlozzák ezeket, azt szeretnék bizonyítani, hogy a forradalmi válság, a forradalom elindulásának minden objektív feltétele, de talán szubjektív feltétele is végeredményben kialakult a felszabadulás időpontjáig Magyarországon. Ilyen tendenciákat képvisel például „A fasiszmus bukása Magyarországon” c. különben értékes munka.²⁵ A szerző fő feladatának tekinti annak bemutatását, „*hogy a fasiszmus szétzúzásának, Magyarország felszabadulásának idejére létrejöttek a forradalmi változások előfeltételei*” (6. o.), szerinte „a magyar fasiszmus bukásának és az ország felszabadulásának idejére a munkásosztály vezetésével egyesültek a magyar nép antifasiszta, demokratikus és forradalmi erői” (5. o.). Természetesen a feldolgozottkonkrét tényanyag kényszerítőleg hat, olyan fogalmazásokat eredményez, miszerint a magyar fasiszta rendszer „mélyülő válsága 1944 októberére a szovjet hadsereg sikeres magyarországi hadműveletei következtében olyan fokot ért el, amely az objektív forradalmi helyzet *kezdétét* jelezte” (242. o. Kiemelés tőlem. S. J.). Szerzőnk mégis arra törekszik, a tények ellenére, hogy a háború utolsó szakaszára nézve, az objektív forradalmi helyzetet teljesen érettnak ábrázolja. Úgy fogalmaz, mintha a felszabadulás megkezdésének időpontjára elindult volna a forradalom országos értelemben, tehát a nagyjából még megszállt Magyarország egészében. „Az 1944. október 15-ét követő Szálasi terror ideje — olvashatjuk a 243. oldalon — egyrészt a magyar fasiszmus teljes szétverésének, másrészt pedig a forradalmi helyzet elmélyülésének, forradalomba való átnövésének, a népi demokratikus forradalom kezdetének időszaka.” A szerző felfogását valójában az a hiba jellemzi, hogy túlbecsüli az 1943—44-es helyzet forradalmi jellegét, „megszépíti és eltúlozza különösen az 1944—45-ös helyzetet, nem vonja le a szükséges következtetéseket abból, hogy Magyarország Hitler-Németország

²³ Kállai Gyula: A magyar függetlenségi mozgalom. 1936—1945. Szikra, 1948. 278. o.

²⁴ Nemes D.: i. m. 235. o.

²⁵ Korom M: i. m.

utolsó csatlósa volt, hogy a 'felül lévő' 1944-es válságát *döntően* nemzetközi tényezők és nem belső antifasiszta és forradalmi erők okozták"²⁶.

A szépítő tendencia képviselői elutasítják, hamisnak minősítik azt a megállapítást, hogy a magyar uralkodó osztályok akkor roppantak össze, a fasiszmus háborús veresége következtében, amikor sem a munkásosztály, sem a többi dolgozó osztály tömegei még nem vállalták a forradalmi harcot, hogy a Horthy fasizmus leverésében a magyar dolgozó tömegek csak igen kis mértékben vettek részt, hogy nálunk a nagytőke és a nagybirtok hatalma a felszabadulás következtében semmisült meg. Azzal érvelnek, hogy ezek a megállapítások a párt és a néptömegek történelmi szerepének lebecsülését jelentik; hogy a felszabadulás után gyorsan elinduló demokratikus, forradalmi tömegmozgalom bizonyítja, hogy a felszabadulás előtt már teljesen létrejött a forradalmi helyzet, s hogy a forradalmi folyamat indulásának feltételei nagyjából már együtt voltak. Aggályként felvetik, hogy „ha... nem szögezzük le, hogy 1944 őszén Magyarországon forradalmi helyzet volt, akkor akaratlanul is azt az imperialisták által hirdetett nézetet fogadjuk el, hogy a Szovjetunió importálta Magyarországra a forradalmat...”²⁷

Ezek az érvek azonban, megítélésem szerint, téves elméleti-politikai követelményekre épülnek, és éppen a tényeket ugorják át. Valóban a néptömegek tevékenysége képezi a történelem alapját, és forradalmi korszakokban a dolgozó osztályok történelemformáló szerepe közvetlen előtérbe lép — ez az általános szükségszerűség azonban nem érvényesül változatlan erővel és közvetlenséggel a történelem konkrét menetének minden szakaszában; a 44-es helyzet tényei éppenséggel egy olyan időszakra utalnak, amelyben már érlelődtek a forradalmi fordulat feltételei és erői, de különböző konkrét történelmi okok miatt a tömegek túlnyomó többsége még nem lépett az aktív, forradalmi történelemalkotás útjára. Ez a tény nincs ellentétben azzal, hogy a felszabadulással teremtett új helyzetben már rövid idő alatt megindulhatott a tömegek demokratikus mozgalma: a felszabadult területeken az új feltételek között a passzivitás aktivitássá válhatott, az érlelődő forradalmi erők szabadon és gyorsan szerveződhettek, a kispolgári- és a kispolgári gondolkodású tömegek most az új erő felé orientálódtak. Az a tény, hogy a forradalmi helyzet még nem érett meg a felszabadulás előtt, nem mond ellent annak, hogy a felszabadulás után elinduló népi demokratikus átalakulást a kedvező új feltételek között a belső forradalmi és demokratikus erők valószínűsítették és csakis ezek valószínűsítették meg. Furcsa dolog a tényeket a „forradalom exportja” vádjának veszélye miatt megtagadni. Az igazságtól nem kell tartanunk. A forradalom sajátos kisése más országokban is jelentkezett, sőt ezekben az országokban a helyzet még kevésbé volt érett a fasizmus összeomlása előtt, mint nálunk. Ez nem volt akadály a annak, hogy az új, kedvező feltételek között ne induljon meg a széles tömegek forradalmasodása, a demokratikus fordulat végrehajtása, Kelet-Németországban lassabban, nálunk gyorsabban.

Ha helyesen kívánjuk szolgálni pártunkat és népünket, a tényekkel szembe kell néznünk, energiánkat nem a tények szépítésére vagy megkerülésére, hanem feltárására és a szükséges következtetések levonására kell összpontosítanunk. Miközben kiemeljük felszabadulás előtti történetünk minden előre-

²⁶ A Történelmi Munkaközösség vitája Balázs Béla munkájáról. Lackó Miklós hozzászólása. Századok, 1958. 5—6. sz. 780. o.

²⁷ Uo. Mérei Gyula hozzászólása. 773—774. o.

mutató, forradalmi elemét, nem takargathatjuk a forradalom érlelődésének késését, a fegyveres ellenállás gyengeségét. „... ha nem mondanánk meg népünknek ezt az igazságot — állapítja meg Nemes Dezső — nem tennénk vele jó szolgálatot. Okulni csak az igazságból lehet.”²⁸

A forradalmi helyzet feltételei és ismérvei

Az 1944-ben érlelődő forradalmi helyzettel foglalkozó munkákban bizonyos fokú bizonytalanság érezhető a forradalmi helyzet feltételeivel, ismérveivel és kifejlődésével, a forradalom szubjektív tényezőjével kapcsolatos lenini megállapítások felhasználásában.

Úgy tűnik, hogy egyes esetekben nehézséget okoz a forradalmi helyzet, valamint a forradalom elindulása objektív és szubjektív elemeinek, feltételeinek az összefüggése, dialektikus kapcsolatuk megértése. Ez a nehézség a szocialista forradalom kérdéseivel foglalkozó filozófusok körében úgy jelentkezik mint az objektív és a szubjektív, az alap és a felépítmény, a lét és a tudat kategóriáinak kölcsönös összefüggésével kapcsolatos tisztázatlan probléma. Általános elméleti-módszertani szempontból igen fontos annak megértése, hogy a társadalmi folyamat objektív és szubjektív elemei csupán egymáshoz viszonyítva azok, hogy ami egy bizonyos összefüggésben objektív, az más összefüggésben szubjektív tényezőként jelentkezik, és viszont. Az adott problémát illetően: a forradalmi helyzet, a forradalmi válság — amely *objektív* feltétele, kiindulópontja a forradalomnak, amennyiben egy meghatározott, ehhez képest szubjektív tényező is („a forradalmi osztály forradalmi tömegakcióra képes” legyen) kibontakozik — maga is meghatározott objektív feltételek hatására alakul ki, és ez utóbbiakhoz képest *szubjektív* folyamatként jelentkezik (az alul-lévők forradalmasodása, a „felsők” ingadozása, kormányzati válsága). Vannak olyan elképzelések, amelyek szerint objektívnek kell tekinteni mindazt, ami a forradalmi osztályon kívül, szubjektívnek, ami benne megy végbe; mások a szubjektívet a tudatival, az objektívet a nem-tudatival azonosítják. Ezek a megfontolások a problémát összekuszálják, mert nem tudnak számot adni a tárgyalt összefüggések dialektikus jellegéről. Hiszen az osztályon *belső*, az osztály tudatában, állapotában beállt változások, pl. a tömegek elégedetlenségének növekedése, amely a forradalmi válságot kiváltó feltételek viszonylatában *szubjektív* elemként jelentkezik, maga is *objektív* tényezőjévé válik a forradalom elindulásának. A kialakult *objektív* helyzet, amely kiindulópontul szolgál a további társadalmi mozgásnak, óhatatlanul *tudati* elemeket is tartalmaz. Hasonlóan el kell vetni azt az elméleti elgondolást is, mely szerint az objektív és a szubjektív kategóriái valahogy egybeesnének az alap és a felépítmény kategóriáival: a forradalmi helyzet korántsem merül ki a gazdasági alaphoz végbemenő változásokban, az objektív forradalmi helyzet tulajdonképpen a gazdasági tényezők mellett sok egyéb tényező hatására közvetlenül a politikai és ideológiai szférában jelentkező válság.²⁹

A forradalmi helyzettel foglalkozó munkáknál a nehézséget néha az okozza, hogy a lenini útmutatásokat merev sémaként próbálják kezelni. A második

²⁸ Nemes D.: i. m. 130. o.

²⁹ A kérdést érdekesen exponálja J. Houška „A szocialista forradalom demokratikus megközelítésének jellege és jelentősége a jelenkorban” c. tanulmánya. (Základní teoretické otázky výstavby socialismu a komunismu ve světle výsledků společenských věd. Nakl. ČAV. Praha, 1962. 27—32. o.)

világháború alatti magyarországi fejlődést egyes szerzők mindenáron „klasszikus módon” kívánják ábrázolni, a „felsők” válságában ki akarják mutatni az „alul levők” forradalmi aktivitásának nagy hatását, nem tudnak belenyugodni abba, hogy nálunk a sajátos feltételek sajátos eltolódást eredményeztek a „felsők” és az „alsók” válságának kifejlődésében. Emellett az uralkodó osztályok válságában feltétlenül belső ellentéteik végső kiéleződését szeretnék kimutatni, holott a hinta-politika az uralkodó osztály túlnyomó részének volt a politikája, és ezzel csak egy kisebbség, a német imperializmushoz kötött réteg és még inkább a német fasizmushoz kötött szélsőséges fasiszta csoportok álltak szemben.

A lenini elemzés, merev kezelése mutatkozik meg abban is, hogy a forradalmi válságot nem egyszer túlságosan statikusan, nem folyamatként ábrázolják, amely elmélyülhet és átmehet forradalomba, de félbe is szakadhat és meg is rekedhet, ha a körülmények kedvezőtlenül alakulnak.

Persze ezek a nehézségek, merevségek szervesen összefüggnek a kifogásolt szépítő tendenciákkal. Ahhoz, hogy a magyarországi forradalmi helyzet problémáját helyesen közelítsük meg, szükségesnek látszik röviden kitérni Lenin útmutatásaira.

Lenin különböző oldalakról közelítette meg a forradalom feltételeinek kérdését. A forradalom győzelemre vitelért vívott harcában küzdenie kellett mind az opportunisták rágalmai, mind a „baloldali” kommunisták kalandorkodásai ellen, meg kellett világítania, hogy a forradalmat nem lehet tetszés szerint „kirobbantani”, a forradalom érlelődésének, forradalmi válság kialakulásának és forradalomba való átmenetének megvannak a maga objektív törvényszerűségei.

Közismert dolgokat kell megismételniünk, hogy bizonyos vonatkozásokat közelebbről megvilágíthassunk. „... forradalom nem lehetséges forradalmi helyzet nélkül. . .” — állapítja meg mindenekelőtt Lenin.³⁰ *De milyen tényezők hatására alakulhat ki forradalmi helyzet? Milyen objektív tényezők válhatnak ki forradalmi válságot?* Rendszerint különböző tényezők együttes hatásáról és kölcsönhatásáról van szó. Ilyenek a gazdasági válságok, amelyek a kapitalizmus összes ellentmondásainak, társadalmi és politikai ellentéteinek kiéleződéséhez vezetnek, és következményeikkel, a politikai reakció fokozódásával, a gazdaság militarizálásával, esetleg háború kirobbantásával az osztályellentétek további kiéleződését eredményezhetik. Nagy forradalmasító hatásuk van általában a háborúknak, a háború okozta pusztításoknak, éhínségnek, nyomornak, a háborús vereség által teremtett dezorganizációnak. Az első világháború, állapította meg Lenin (és ez még inkább érvényes a második világháborúra), „... egyfelől óriási arányokban meg tudta gyorsítani a világtörténelem folyását, másfelől pedig példátlan erejű gazdasági, politikai, nemzeti és nemzetközi világválságokat tudott előidézni”.³¹ Forradalmi válság azonban, különösen a kapitalizmus általános válságának elmélyülése korszakában, nem feltétlenül gazdasági depresszió következtében alakulhat ki és háborúkhöz sem kötött feltétlenül. Már a háborúnak csak a fenyegető veszélye is, az a veszély például, hogy külföldi csapatok szállják meg az országot, vagy hogy az adott országot háborús kalandba sodorják, az atomkatasztrófa veszélye, de más belső és nemzetközi politikai folyamatok is, — az imperializmus által

³⁰ Lenin Műv. 21. k. Szikra, 1951. 208. o.

³¹ Lenin Műv. 23. k. Szikra, 1951. 325. o.

konzervált és kitermelt ellentmondások sokaságából bármelyik — forradalmi helyzet kialakulását eredményezhetik, megfelelő feltételek között a forradalmi folyamatot elindíthatják, elvezethetnek a mélyebben fekvő ellentmondások feltárásán keresztül, hosszabb-rövidebb úton, a szocialista forradalom teljes kibontakozásához. A fasizmus felülkerekedésének vagy újjáéledésének veszélye, egy reakciós puccs, a féktelen politikai reakció és más tényezők is forradalmi helyzetet válthatnak ki.³²

Hozzá kell tennünk — és ez a mi magyarországi viszonyainkat tekintve igen fontos —, hogy a konkrét történelmi folyamatban a forradalmasító tényezők rendszerint ellentétes hatású tényezőkkel fonódnak össze, amelyek adott esetben túlsúlyba juthatnak, és megakadályozhatják a forradalmi válság kibontakozását, más esetben nagy mértékben lassíthatják, fékezhetik, elnyújthatják.

Az *objektív* feltételek között, amelyek adott időszakban meghatározzák a társadalom különböző osztályainak, rétegeinek mozgását, szerepet játszanak olyan régebbi feltételek is, amelyek már „*belsővé*” (és ilyen értelemben, a külső társadalmi-környezeti feltételekhez képest szubjektívvé) váltak, kialakították az adott osztályok arculatát, magatartását, pszichikai vonásait és gondolkodásmódját, meghatározott tudatát és sajátos reflexeit. Ezek a *belsővé* vált feltételek fontos szerepet játszanak a forradalmi helyzethez vezető feltételek között, felerősíthetik a külső, objektív feltételek hatását, vagy éppenséggel gyengíthetik. Természetes — írja Lenin az 1917-es februári forradalmat értékelve —, hogy a háború következtében kialakuló forradalmi válság a cári Oroszországban tört ki a leghamarabb: egyrészt a háborús vereségek következtében Oroszországban alakult ki a legszörnyűbb dezorganizáció, amely az egész rendszert megrendítette, másrészt (ezt akarom itt kiemelni) Oroszországban volt a proletariátus a legforradalmibb — „... nem különleges jó tulajdonságai, hanem az 'ötös év' eleven hagyományai következtében...”³³ Ezzel szemben a második világháború végén Magyarországon, a fékező objektív feltételek mellett (amelyekről még szó lesz), fékezőleg hatott a dolgozó nép tömegeinek az az eszmei-politikai arculata, amelyet a politikai reakció hosszú időszaka és közvetlenül a Horthy-rendszer két és fél évtizede alakított ki. Roppant fontos figyelembe venni a determinációs folyamatnak ezt a sajátosságát a forradalmi helyzethez vezető körülmények tanulmányozásánál.³⁴

Melyek a forradalmi válság, a forradalmi helyzet főbb ismérvei, elemei, amelyek a fent említett tényezők együttes hatására alakulnak ki? Lenin a forradalmi helyzet főbb ismérveiről szólva, bizonyos fenntartásokkal él: az általa kiemelt elemek „általában”, „rendszerint” jellemzik a forradalmi válságot,³⁵ de a forradalmi válság, a roppant változatos belső és külső konkrét és a válsá-

³² Vö. A marxizmus—leninizmus alapjai. Kossuth, 1960. 592—597. o.

³³ Lenin Műv. 23. k. Idézett kiad. 327. o.

³⁴ A determinációnak ezt a dialektikus jellegét fogalmazza meg általánosított formában Sz. L. Rubinstein a „Lét és tudat” (Kossuth, 1962.) c. művében: „... a dialektikus materialista módon felfogott determinizmus — írja — minden hatást kölcsönhatásnak tekint. Bármely külső hatás effektusa nemcsak a hatást gyakorló testtől, hanem a hatásnak alávetett testtől is függ. ... Minden külső hatás azon test vagy jelenség belső tulajdonságain mint prizmán keresztül tükröződik, amelyet a hatás ér.” Ugyanakkor az egyes jelenségek belső tulajdonságai a történelmük során felhalmozódott külső hatások eredményeként alakulnak ki: „... a külső hatások megszabják a jelenségek belső természetét, s mintegy lerakódnak, konzerválódnak benne.” (14—15. o.)

³⁵ Vö. Lenin Műv. 21. k. Idézett kiad. 208. o.

gos időszakokban gyorsan változó történelmi feltételek következtében igen sok, az általánostól eltérő sajátosságot mutathat. Ez a körülmény arra kötelez, hogy Lenin útmutatásait semmiképpen se kezeljük dogmaként, vegyük figyelembe az átlagos mellett a konkrét helyzetek sajátosságait.

Milyen fontosabb, általánosabb ismérveket emel ki Lenin az orosz és az európai forradalmak tapasztalata alapján? A forradalom alaptörvénye — írja —, hogy „a forradalomhoz nem elegendő az, hogy a kizsákmányolt és elnyomott tömegek belássák, hogy a régi módon lehetetlen tovább élniök, és változást követeljenek; a forradalomhoz az is kell, hogy a kizsákmányolók ne tudjanak élni és kormányozni a régi módon. Csak akkor ha az *'alul levők'* nem akarják a régit és a *'felsők'* nem tudnak tovább élni a régi módon, csak akkor győzhet a forradalom”.³⁶ Erre a megállapításra Lenin sokszor visszatér.

Ami a „felsők” válságát illeti, Lenin kiemeli, hogy a forradalmi válság egyik döntő ismérve: „Az uralkodó osztályok számára lehetetlenné vált uralmuk változatlan formában való fenntartása; a 'felső rétegek' valamilyen válsággal küzdenek; az uralkodó osztályok politikája válságba jutott, s ennek következtében rés támad, amelyen áttör az elnyomott osztályok elégedetlensége és forrongása.”³⁷ A forradalomhoz az kell, „hogy a kormányzó osztályok olyan kormányzati válságot éljenek át, amely a legelmaradottabb tömegeket is bevonja a politikába... a kormányt meggyengíti, és lehetővé teszi, hogy a forradalmárok gyorsan megdöntsék”.³⁸

Ami az „alsó rétegeket” illeti: a forradalmi helyzet ismérve „rendszerint”, hogy „az elnyomott osztályok nyomora és szenvedése a szokottnál nagyobb”, hogy „a tömegek aktivitása az említett okokból jelentékenyen fokozódik... a válságos helyzet és *maguk a 'felső rétegek'* is önálló történelmi fellépésre készítik őket.”³⁹ A forradalmi helyzet kialakulásának folyamatát jelezte az első világháború alatt 1915-től kezdve minden országban „a régi, elkorhadtt szocialista pártok szakadásának folyamata, a proletariátus *tömegeinek eltávolodása* a szociálszovinizta vezérektől balfelé, a forradalmi eszmék és hangulatok, a forradalmi vezérek felé.”⁴⁰ „Minden igazi forradalom jele: az eddigelé apatikus dolgozó és elnyomott tömeg politikai harcra képes képviselőinek gyors megtízszereződése, vagy akár megszázszorozódása.”⁴¹

Összefoglalóan, mondja Lenin, „a forradalom nem lehetséges általános nemzeti (a kizsákmányoltakat és kizsákmányolókat egyaránt érintő) válság nélkül.”⁴² „Ezek nélkül az objektív változások nélkül, amelyek nemcsak egyes csoportok és pártok, hanem egyes osztályok akaratától sem függenek, forradalom — rendszerint — lehetetlen. Ezeknek az objektív változásoknak összességét nevezzük forradalmi helyzetnek.”⁴³

Az így kialakuló forradalmi helyzet természetesen az érettség különböző fokain megy át. A forradalom teljesen megérettnek tekinthető — írja Lenin — ha: „1. a velünk szemben álló ellenséges osztályerők már mind eléggé tanácstalanok, eléggé hajbakaptak egymással, eléggé legyengítették egymást az ere-

³⁶ Lenin Műv. 21. k. Idézett kiad. 208. o.

³⁷ Lenin Vál. Műv. II. k. Idézett kiad. 740. o.

³⁸ Lenin Vál. Műv. II. k. Idézett kiad. 740. o.

³⁹ Lenin Műv. 21. k. Idézett kiad. 208. o.

⁴⁰ Lenin Vál. Műv. II. k. Idézett kiad. 473. o.

⁴¹ Uo. 740. o.

⁴² Uo.

⁴³ Lenin Műv. 21. k. Idézett kiad. 208. o.

jüket meghaladó harcokban. . . 2. valamennyi ingadozó, tétovázó, állhatatlan közbeeső elem, azaz a kisburzsoázia — nem a burzsoáziáról van szó —, a kispolgári demokrácia eléggé leleplezte magát a nép előtt és gyakorlati csődjével eléggé szégyent vallott. . . 3. a proletariátus soraiban megkezdődött, és egyre hatalmasabbá vált a burzsoázia elleni legerélyesebb, haláltmegvetően bátor forradalmi akciók támogatásának kedvező tömeghangulat.”⁴⁴

Meg kell jegyezni, hogy a forradalmi helyzet és a forradalom között nincs feltétlenül éles határ. A forradalmi helyzet a forradalom kezdetének, növekedésének időszaka. „A forradalmakat mindig megelőzi az erjedés, a válságok, a mozgalmak, a forrongások, a *kezdődő* forradalom folyamata. . .”⁴⁵ A tömegek forradalmi aktivitásának gyors növekedése átnő forradalmi akcióba, a forradalmi válság elmélyül, és átnő forradalomba.

Ahhoz, hogy a forradalmi helyzet átmenjen forradalomba, az említett „objektív változásokhoz”, az összes osztályokat érintő válsághoz *még egy szubjektív tényezőnek is közre kell működnie*, hangsúlyozza Lenin. Nem minden forradalmi helyzet nő át forradalomba. A kibontakozó forradalmi válság, a kezdődő forradalom megakadhat, „. . . ez a kezdet *nem mindig* bontakozik ki teljesen (például ha gyenge a forradalmi osztály)”⁴⁶ „. . . csak olyan helyzet vezet forradalomra, amikor a fentebb felsorolt objektív változásokhoz még egy szubjektív tényező is hozzájárul, vagyis amikor a forradalmi osztály forradalmi tömegakciókra képes, s e tömegakciók elég *erősek*, hogy a régi kormányhatalmat széttörtjék (vagy megtörjék). . .”⁴⁷ A forradalmi helyzet akkor fejlődik át forradalomba, ha tovább növekedik a forradalmi hangulat, és ha az élenjáró osztály, a proletariátus forradalmi akciókra tér át.⁴⁸

A forradalmi válságnak forradalomba való átnövésében, a tömegek forradalmasodásának elmélyülésében és céltudatossá válásában roppant nagy szerepe van a forradalom szükségszerűségét és törvényeit felismerő forradalmi pártnak. „. . . a forradalomhoz. . . — írja Lenin — azt kell elérnünk, hogy a munkások többsége (vagy mindenesetre a tudatos, gondolkodó, politikailag aktív munkások többsége) teljesen megértse a forradalom szükségességét, és kész legyen érte akár a halálba menni.”⁴⁹ A forradalmi szocialistáknak ez a legfontosabb kötelességük: „a tömegek előtt fel kell tárniok a forradalmi helyzet meglétét, meg kell világítaniok a forradalmi helyzet kiterjedését és mélységét, fel kell ébreszteniök a proletariátus forradalmi öntudatát és forradalmi elszántságát, segíteniök kell a proletariátusnak abban, hogy forradalmi akciókra térjen át, és e munka érdekében a forradalmi helyzetnek megfelelő szervezeteiket kell teremteniök”⁵⁰ A forradalmároknak buzdítani, felrázni kell a népet, kihasználni a válságot a kapitalizmus összeomlásának meggyorsítása érdekében.⁵¹ „Segíteni, fejleszteni, szélesíteni, fokozni kell a forradalmi tömegakciókat és a forradalmi mozgalmat.”⁵²

A proletariátus forradalmi tömegakciói kifejlődésének folyamatában a fegyveres felkelés a kibontakozó forradalom egyik legfejlettebb fázisát jelent-

⁴⁴ Lenin Műv. 31. k. Szikra, 1951. 85—86. o.

⁴⁵ Lenin Műv. 21. k. Idézett kiad. 461. o.

⁴⁶ Uo. 461. o.

⁴⁷ Uo. 208—209. o.

⁴⁸ Uo. 211. o.

⁴⁹ Lenin Vál. Műv. II. k. Idézett kiad. 740. o.

⁵⁰ Lenin Műv. 21. k. Idézett kiad. 211. o.

⁵¹ Uo.

⁵² Uo. 462. o.

heti. A felkelés feltételei is rávilágítanak a forradalomnak Lenin által említett fontosabb objektív és szubjektív feltételeire. A felkelésnek, mondja Lenin, az élenjáró osztályra, a nép forradalmi lendületére kell támaszkodnia, az érlelődő forradalom történetében beállt olyan fordulóponttra, „mikor a nép élenjáró sorainak aktivitása a legnagyobb, mikor az *ingadozás* az ellenség soraiban és a *forradalom gyenge, felemás, határozatlan barátainak soraiban* a legerősebb”.⁵³ A felkelés győzelméhez szükséges objektív feltételek között említi Lenin, hogy a forradalom élenjáró osztálya többségének támogatnia kell a forradalmat, az kell, hogy legöntudatosabb része hajlandó legyen verekedni, meghalni a forradalomért, hogy a forradalmi fellendülés az egész népre kiterjedjen, hogy az ingadozás az ellenség soraiban és a felemás kispolgárság között rendkívüli módon elmélyüljön, általános politikai méreteket öltön.⁵⁴ Ezekre az objektív feltételekre kell a forradalmi pártnak mint szubjektív erőnek támaszkodnia. A siker feltétele, hogy a forradalmi párt helyesen vegye figyelembe az összes feltételeket, és helyesen válassza ki a döntő pillanatot.⁵⁵

Ennyiben lehetne összefoglalni Leninnek a forradalmi válságot kiváltó körülményekről, a forradalmi válságról, és ennek ismérveiről, a forradalmi helyzetből a forradalomba való átmenet feltételeiről szóló általánosító megállapításait. Ezeket természetesen nem szabad dogmatizálni. Lenin maga is fenntartásokkal élt, jól tudta, hogy a történelem sokkal gazdagabb a legjobb általánosításoknál is. De útmutatásai rendkívül fontosak, ráirányítják figyelmünket a forradalmi válság alapvető tényeinek gondos tanulmányozására.

A forradalmi válság érlelődése Magyarországon és ennek sajátos korlátai

Kétségtelen, hogy a második világháború utolsó szakaszában forradalmi helyzet volt kialakulóban Magyarországon. *A forradalmi válság érlelődését elindító objektív tényezők* hasonlóak voltak a többi csatlós országéihoz. Ezek: 1. A fasiszta háborúban való részvétel következményei, a háborús veszteségek, a fasiszta koalíciót ért első vereségek (moszkvai csata 1941 telén), a sztálin-grádi fordulat (1942 tele), a Hitler-ellenes szövetség megszilárdulása, a szovjet hadsereg ellencsapásai és győzelmes előrenyomulása, a fasiszta koalíció szét hullása 1943—44-ben, az ellenállási mozgalom általános fellángolása a megszállt európai országok többségében. 2. A német imperializmus gazdasági és politikai nyomásának fokozódása, a magyar uralkodó körök és a német imperializmus közötti ellentétek elmélyülése, az ország megszállása, és az utolsó szakaszban a nyilas bábkormány felállítása, az ország nyílt kifosztása.

Ezek a tényezők indították el a második világháború utolsó szakaszában kialakult konkrét helyzetben a forradalmi válság folyamatát Magyarországon. A magyar tőkés-földesúri rend válsága nem a gazdasági rendszer belső ellentmondásai (a munka és a tőke ellentmondása, feudális maradványok a gazdasági és társadalmi viszonyokban) közvetlen elmélyülése, hanem a külső ellentmondások kiéleződése oldaláról indult el. A közvetlen kiváltó okoknak megfelelően a válság előterében a háborúból való kilépés, valamint a fasiszta Németországgal való szakítás, a német függőség megszüntetése, a megszállók kiűzésének

⁵³ Lenin Vál. Műv. II. k. Idézett kiad. 130. o.

⁵⁴ Uo. 131. o.

⁵⁵ Uo. 749. o.

kérdése állt. A rendszer mélyebben fekvő gazdasági-társadalmi ellentmondásainak forradalmi elmélyülése az adott konkrét történelmi helyzetben ezen ellentmondások közvetítésével indult el. A folyamatnak a maga kifejlődése során szükségképpen egymás után felszínre kellett hoznia az ellentmondások egymáshoz kapcsolódó egyre mélyebb rétegeit, el kellett hogy vezessen mind radikálisabb feladatok napirendre kerüléséhez. A második világháború idején kialakult helyzetben Magyarországon, ez az út bizonyult azon „konkrét útnak”, „az események ama különös fordulatának”, „amely a tömegeket az igazi, döntő, végső nagy forradalmi harc felé vezeti. . .”⁵⁶

*Az említett tényezők hatására kialakuló válságot a következő tények jelzik:*⁵⁷

A hadihelyzet hatására már 1942-ben megkezdődik az *uralkodó osztályok* átorientálódása, a második vonal kiépítése, a „hinta-politika” korszaka. Az uralkodó osztályok kezdődő válsága a sztálingrádi fordulattal, majd a magyar hadsereg voronyezi katasztrófájával, a szovjet haderő általános ellenoffenzívájával és Olaszország kiugrásával mélyült el. 1943 tavaszától fokozódtak az angolszász hatalmakra támaszkodó kiugrás előkészítésére irányuló tapogatódzások, erősödött a magyar kormány ellenállása a németek katonai követeléseivel szemben, és ennek hatására kiéleződtek a magyar uralkodó körök ellentétei a német imperializmussal, de az uralkodó osztályok angolbarát orientációja és a szélső fasiszta csoportok között is. A hadihelyzet további alakulása, az angolszászok lassú előnyomulása Olaszországban, a szovjet csapatok gyors közeledése 1944 tavaszán bizonytalanná tette a Horthy-rendszer politikai helyzetét. A német megszállás fenyegető veszélye megkövetelte volna a belső demokratikus erők és a Kárpátokhoz közeledő szovjet hadseregre való támaszkodást, erre azonban a magyar reakció nem tudta elszánni magát. Horthyék engedtek a német nyomásnak, a Kállay-kormány helyébe egy, a németek számára teljesen megbízható kormányt neveztek ki. Ezzel kibontakozott a magyar uralkodó körök politikai válsága. A szovjet hadsereg 1944 nyári offenzívájának körülményei között Horthyék kísérletet tettek mozgási szabadságuk visszaszerzésére, és újult erővel hozzáálltak a kiugrás előkészítéséhez. De a magyar uralkodó körök bornírt szovjetellenessége lehetetlenné tette számukra az utolsó lehetőségek kihasználását is. Válságuk mélyülése

⁵⁶ Lenin Műv. 31. k. Idézett kiad. 89. o. Nézetem szerint a kérdés ilyen megközelítése segítséget adhat a forradalom jellegének kritériumaival kapcsolatos vitás kérdések megoldásához. Ismeretes, hogy a forradalom jellegét a forradalom gazdasági és politikai előfeltételeiből, feladataiból, célkitűzéseiből, hajtóerőiből, eredményeiből, az általa eredményezett hatalom jellegéből stb. szokták magyarázni. Véleményem szerint a forradalmat érlelő gazdasági—társadalmi—politikai feltételekből és az ezekből következő objektíve jelentkező feladatokból kell kiindulni, figyelembe véve, hogy 1. a forradalom jellege rendszerint változékony kifejlődése közben (a Magyarországon a háború utolsó szakaszában érlelődő forradalom háborúellenes, antifasiszta és antiimperialista, nemzeti demokratikus forradalomnak készült; a következő fázisban, a felszabadulás után, előtérbe került demokratikus és antifeudális jellege, hogy azután fokozatosan kibontakozzék szocialista jellege). Ez gyakorlatilag roppant fontos: a forradalom fejlődési szakaszait gondosan meg kell különböztetni, figyelembe kell venni, hogy az adott szakasz feltételei milyen feladatokat tűznek napirendre, mit tesznek lehetővé és mit érlelnek meg. 2. Nézetem szerint a forradalom jellege objektíve különbözőképpen jelentkezik különböző vonatkozásokban, aszerint hogy a talaját képező ellentmondások melyik szintjét tekintjük (az 1944-ben kezdődő forradalmi folyamatot, első érlelődő szakaszát véve, nemzeti-felszabadító és háborúellenes jellegűnek tekinthetjük; a forradalom első fejlődési időszakát a maga egészében általános demokratikus, antifasiszta és antifeudális jellegűnek; a forradalmi folyamat egészét pedig a szocialista forradalom sajátos válfajának tekinthetjük.)

⁵⁷ Lásd Nemes D., Kállai Gy., Korom M. idézett könyvét.

fejveszett kapkodásban, egymásnak ellentmondó intézkedésekben, egy már teljesen irreálissá vált, de továbbra is remélt angolszász megszállásra építő határozatlan, komolytalan kiugrási manőverezésben nyilvánult meg.

A katonai helyzet végül is arra kényszerítette Horthyékát, hogy szeptemberben megkezdjék az első fegyverszüneti tárgyalásokat a Szovjetunióval is. A szovjet hadsereg már megjelent Magyarország területén, amikor október 11-én sor került Moszkvában az előzetes fegyverszüneti feltételekről szóló megállapodás aláírására. A kiugrást azonban Horthyék nem tudták sem belpolitikailag, sem katonailag biztosítani. Tárgyalásra kényszerültek a Magyar Front illegálisba szorított pártjaival, a kommunista párttal is, de végül is nem mertek támaszkodni az antifasiszta erők, a munkásság megmozdulására. A németek az október 15-i kiugrási kísérletet gyorsan elfojtották, és az őket teljesen kiszolgáló magyar szélső fasisztákat ültették hatalomra. Ezzel az uralkodó osztályok válsága rendkívül elmélyült. Mivel az utolsó pillanatban sem tudtak határozottan szembefordulni és szakítani a hitleri Németországgal, a szovjet hadsereg magyarországi hadműveletei szükségképpen uralmuk összeomlását hozták magukkal. A 25 évvel azelőtt hatalomra került magyar ellenforradalmi rendszer ilyen módon a szovjet hadsereg csapásai következtében semmisült meg.

A fasiszta háború következményei, a német imperializmus nyomása, a német megszállás és az uralkodó osztályok kibontakozó válsága olyan változásokat idéztek elő a *dolgozó tömegek soraiban*, amelyek forradalmi helyzet kialakulása irányába mutattak. A háború mind súlyosabb terhei, a Németországba irányuló élelmiszer, nyersanyag és ipari szállítmányok növekedése, az infláció, a háborús ínség, a mezőgazdasági munkások munkakényszerének bevezetése, a beszolgáltatási rendszer, az üzemek militarizálása, a katonai behívások, a háborús veszteségek, a fasiszta elnyomás fokozódása stb. különösen a háború fordulópontja után erjedést indított el a munkásság, a dolgozó tömegek között. Mind szélesebb tömegekben terjedt a háborúellenes és németellenes hangulat. A fasiszta koalíció kezdődő felbomlásának, a hadihelyzetnek és az uralkodó körök mélyülő válságának hatására 1943 őszén a háború első jelentősebb sztrájkjára került sor Csepelen, és több háborúellenes tüntetésre Budapesten és Diósgyőrről.

Hasonlóan a fasiszta háború által sújtott többi országhoz, ebben az időszakban Magyarországon is *növekedtek azok a szubjektív tényezők*, amelyek a háború következményeinek hatására erősödő háborúellenes és németellenes folyamatot fejleszteni, serkenteni, irányítani, szervezni, céltudatosá tenni voltak hivatottak. A föld alá szorított és üldözött kommunista párt 1937 óta küzdött az összes demokratikus erők összefogásáért a fasiszta támadás visszaverésére, a háború veszélye ellen. Magyarországnak a fasiszta háborúba való bekapcsolódása után, a háború bekövetkeztével kialakuló új helyzetben a kommunista párt vezetésével megindult — ha vontatottan is — az a folyamat, amely a demokratikus erők háborúellenes, németellenes, antifasiszta szövetségét kellett, hogy eredményezze. Ezt a folyamatot jelzi a Népszava 1941-es karácsonyi száma, a Történelmi Emlékbizottság — a magyar demokratikus erők első közös szervének — létrejötte 1942 februárjában, a Magyar Front megalakulása 1944. március 19-e, a német megszállás utáni helyzetben.

A háború következtében olyan folyamat indult el tehát Magyarországon, amely hasonló volt a német fasizmus által elnyomott más országokéhoz. *A magyarországi fejlődés sajátossága azonban* (ennek okaira kitérünk), *hogy ez a*

folyamat még a háború utolsó fázisában, a második német megszállás és a nyilas uralom hónapjai alatt sem jutott el a teljes kibontakozáshoz.

Kétségtelen, hogy jelentős balratolódás ment végbe 1943 nyarán és őszén, 1944 elején a munkásság soraiban, rohamosan terjedt a háborúellenes, németellenes hangulat. A hinta-politika csődjé, a március 19-én bekövetkezett német megszállás után, a szovjet csapatok közeledésével nőtt a tömegek elégedetlensége és szembenállása, a termelés szabotálásának esetei megszorodtak. Horthyék elvetélt kiugrási kísérlete után és a nyilas uralom feltételei között, amikor már megkezdődött Magyarország felszabadítása, ugrásszerűen erősödött és növekedett a néptömegek ellenállása. Szeptemberben-októberben kisebb-nagyobb háborúellenes megmozdulásokra került sor, szaporodtak a szabotázsakciók, robbantások. Novemberben már elharapódtak a szökések és a fegyverek eldobálásának esetei a hadseregben, nagy méretűvé vált a munkások ellenállása a kiürítéssel és rombolásokkal szemben. Az ellenállás több helyen fegyveres harcra fejlődött, együttműködve a párt által szervezett parizáncsoportokkal.

Ennek ellenére a munkások, a dolgozó nép tömegeinek forradalmasodása még kezdetleges volt. A forradalmi helyzet elemei, a forradalmi fordulat feltételei már érlelődtek a felszabadulást közvetlenül megelőző időszakban, de még nem értek meg. Akkor, amikor a „felsők” válsága a hadihelyzet hatására elérte tetőfokát és 1944 októberében a fegyverszüneti egyezményhez és a kiugrási kísérlethez vezetett, a magyar nép tömegei még nem álltak készen a harcra. „Magyarországon megvolt. . . a tömegek békevágya, de nem volt meg a kellő harcászata és az áldozatot vállalni merése — állapította meg október 15-e után a párt nyílt levele. — A magyar tömegek széles rétegei, beleértve a munkásság rétegeit is, túlságosan bíztak egyrészt Horthy béketapogatódzásaiban, másrészt a Vörös Hadsereg gyors lerohanásában. Azt hitték, áldozatok hozatala nélkül is meg lehet húzódni arra a kis időre is a háborús események viharában.”⁵⁸ 1944 őszén döntő fordulat állott be a néptömegek hangulatában, de a politikai aktivizálódás, a rendszerrel szembeni aktív fellépés az esetek túlnyomó részében főleg az öntudatosabb rétegekre korlátozódott, olyanokra, akik korábban már kapcsolatban álltak a munkásmozgalommal, a kommunista párttal. „A dolgozó nép többségére: a munkásság, a parasztság, a városi kispolgárság és az értelmiség túlnyomó többségére, még a háború utolsó éveiben is csak az egyre fokozódó nyugtalanság, izgatottság, a német győzelembe vetett hit megingása, illetve elvesztése volt a jellemző. Ezek a tömegek még 1944-ben is távol álltak attól, hogy a függetlenségi mozgalom, a fasizmus elleni harc aktív tényezőjévé váljanak. . . a nép nagyobbik része passzívan nézte az ország tragikus katasztrófába rohanását.”⁵⁹ A Magyarországon is elindult balratolódási folyamat „országos méretekben mindenekelőtt — a nép németellenes hangulatának növekedésében nyilvánult meg, s a baloldali erők ezt nem tudták országos méretekben szervezeti keretekbe fogni és cselekvő erővé változtatni a fasizmus elleni harcban. — A demokratikus nemzeti erők összefogása, elsősorban a fővárosban, már 1941-től sikereket ért el, de szervezetileg. . . csak 1944 nyarán valósult meg, vidéken és főleg a falvakban pedig csak rendkívül nehezen haladt előre az antifasiszta függetlenségi mozgalom ügye. A nagyobb vidéki városokban, a viharsarok falvaiban — igen szórványosan — 1944 folya-

⁵⁸ Idézi Kállai Gy.: Idézett mű 265—266. o.

⁵⁹ Balázs B.: Idézett mű 157—158. o.

mán már szervezkedtek az antifasiszta és demokratikus erők, a hadseregben 1944 őszétől kezdve tömegmértékűvé váltak a szökések, de a nép nagy tömegei még nem jutottak túl a spontán és ösztönös németellenesség fokán.”⁶⁰

Nem egyszerűen arról van szó, hogy a demokratikus forradalom szubjektív tényezői még gyengék voltak, hanem *elsődlegesen* arról, nézetem szerint, hogy a *forradalmi helyzet*, az „objektív változások”, a társadalom minden osztályát érintő „nemzeti válság” 1944 őszén, a *felszabadulás küszöbén, csak kialakulóban volt, de még nem érett meg*. Természetesen a szubjektív tényező, és különösen a kommunista párt gyengesége szintén szerepet játszott a forradalmi helyzet kialakulásának lassúságában (végeredményben a magyar fejlődés negatív sajátosságai eredményezték mind a tömegek forradalmasodásának, mind a szubjektív tényezőknek a korlátozottságát). De a helyzet döntő sajátossága az, hogy magának a forradalmi válságnak a kialakulása késett.

A *forradalmi helyzet éretlenségét* jelzi az a tény, hogy a kommunista párt minden erőfeszítése az aktív, fegyveres ellenállás széleskörű kifejlesztésére, fegyveres felkelés kirobbantására sikertelen maradt.⁶¹ Ebben nem egyszerűen a kommunista párt szervezeti gyengesége, hanem a helyzet éretlensége játszott szerepet. Mutatja ezt, hogy gyakorlatilag milyen szerény eredménnyel jártak az illegális párt és a Kossuth-rádió felhívásai 1943-ban a függetlenségi front szervezeteinek kiépítésére, március 19-e után a fegyveres harcra, partizánháború indítására, a német megszállók elpusztítására, a hadsereg átállítására, október 15-e után a budapesti munkások felkelésére. A helyzet éretlenségét jelezte a széles tömegek ellenállásának passzív formája, a várakozás, kivárás hangulata, amelybe a párt erőfeszítései minduntalan beleütköztek, és amelyet mindvégig ostromozott, lényeges eredmény nélkül.⁶²

Ezért nem lehet egyetérteni azzal az állásponttal, hogy a fegyveres felkelés feltételei 1944 őszén már létrejöttek Magyarországon, és csupán a nagyszámú német megszálló csapatok jelenléte akadályozta volna a fegyveres ellenállás kibontakozását, és felkeléssé fejlődését, hogy az ellenforradalmi rendszer csak azért tudott továbbra is fennmaradni Magyarországon, mert a német fasiszta csapatokra tudott támaszkodni.⁶³ A kommunista párt 1944. októberi nyílt levele, a kiugrás sikertelenségének okait elemezve, a német megszálló csapatok túlerejéről szólva kiemelte, hogy ez még nem ad választ a bekövetkezett eseményekre. Románia éppen úgy német megszállás alatt volt, mint Magyarország, sőt még nehezebb feltételek között sikerült végrehajtania a fordulatot. A kudarchban, hangsúlyozza a nyílt levél, a magyar tömegek széles rétegeinek passzív várakozása és a szervező munka gyengesége játszott lényeges szerepet.⁶⁴

⁶⁰ Balázs Béla: A demokratikus tömegmozgalom kibontakozása és a népi, forradalmi szervek megalakulása a felszabadult Magyarországon. Századok, 1957. 1—4. sz. 303. o.

⁶¹ Nemes Dezső az idézett könyvében megjegyzi, hogy „a Szovjetunióban élt kommunista emigránsokból és a volt hadifoglyokból szervezett csoportok, valamint a kommunista párt itthoni szervezete által létrehozott csoportok tevékenységének eredményeként együttesen kb. 2000—2500 ember vett részt hosszabb-rövidebb ideig a fegyveres nemzeti ellenállásban”. (141. o.)

⁶² Balázs B.: Idézett mű 158. o.

⁶³ Lásd pl. Korom M.: Idézett mű 215., 242. o.; vagy Korom M. felszólalását a Történelmi Munkaközösségnek Balázs Béla munkájáról rendezett vitájában. Századok, 1958. 5—6. sz. 777. o.

⁶⁴ Idézi Kállai Gy.: Idézett mű 265—266. o.

Az a tény, hogy az uralkodó körök legsúlyosabb válságának bekövetkezte idején sem sikerült egy hatalmas tömegmegmozdulással kikényszeríteni és biztosítani a hitleri Németországgal való szakítást, szintén a forradalmi helyzet éretlenségére és a demokratikus pártok gyengeségére utal. Ezért, szerintem, nem lehet egyetérteni azzal sem, hogy a kiugrás sikertelenségéért egyedül Horthyékot tegyük felelőssé. Való igaz, hogy Horthyék „katonailag ki akarták vezetni az országot a háborúból, de politikailag féltek a Vörös Hadseregétől és a magyar nép demokratikus erőitől”, és „ez okozta próbálkozásuk szánalmas összeomlását”.⁶⁵ Való igaz, hogy Horthyék mindenekelőtt meg akarták menteni a tőkés-földesúri rendszert, ilyen irányban kerestek kiutat a háborúból, ezért orientálódtak mindvégig az angolszászok felé, és ezért voltak képesek csak egy felemás kiugrásra, amikor a szovjet megoldáson kívül más lehetőség már nem létezett. De mit lehetett Horthyéktól várni? A kiugrás Romániában azért sikerülhetett, mert a helyzet érettebb volt, fegyveres felkelés kényszerítette ki a szakítást. Ez hiányzott alapvetően Magyarországon.

Mindennek következtében nem lehet egyetérteni azzal az állítással, hogy 1944 őszén „az 'alul-lévők' forradalmasodása is bekövetkezett”, hogy „a háború végére forradalmi helyzet alakult ki, amely a felszabadulás után nyomban forradalomba ment át”,⁶⁶ és még kevésbé azzal, hogy „a Szálasi-terror ideje. . . a forradalmi helyzet elmélyülésének, forradalomba való átnövésének, a népi demokratikus forradalom kezdetének az időszaka”.⁶⁷ Ténylegesen, a konkrét magyarországi feltételek hatására, úgy alakultak az események, hogy az ország felszabadítása megkezdésének időpontjára még az objektív forradalmi helyzet sem alakult ki, csak érlelődött fékezetten, és emellett a szubjektív tényező még gyenge volt (ami természetesen visszahatott a forradalmi válság fejlődésére, és szintén fékezőleg hatott).

Az 1943–44-ben kialakult helyzetet összefoglalóan a következőképpen lehetne jellemezni: 1943-ra vonatkozóan még nem lehet beszélni egyértelműen a rendszer válságáról, politikai válságról. „Bár ennek a jelei erősek, de elsősorban a katonai válság domináló, ami még nem jár együtt a rendszer politikai válságával, de megrendíti a rendszert. Ez a katonai válság egyre súlyosabbá válik, még mielőtt a hadműveletek Magyarország területére érnek. Ennek megvannak a politikai kihatásai is. . . a megszállás előtt még nem a rendszer válságáról van szó, hanem a katonai válság által előidézett félelelmről; nyilvánvaló volt az uralkodó osztály számára, hogy ha ide nem angol, hanem szovjet csapatok jönnek, az a rendszer pusztulásával jár. A német megszállás magával hozta a rendszer politikai válságát.” De „politikai válság nemcsak akkor van, amikor forradalom tör ki. Ez még nem forradalmi időszak, de feltétlenül a rendszer *politikai válságának* időszaka. . . A felszabadulás előrehaladása gyorsítja meg a forradalmi erők kibontakozását. . .”⁶⁸ „. . . a Vörös Hadsereg győzelme teremtett *forradalmi helyzetet* hazánkban. . . A szovjet csapatok győzelmei nyomán szabadultak fel, és indultak gyors fejlődésnek a magyar nép forradalmi erői.”⁶⁹

⁶⁵ Lásd a párt nyílt levelét; idézi Kállai Gy.: Idézett mű 264. o.

⁶⁶ Korom M. felszólalása a Történelmi Munkaközösség vitáján. Századok, 1958. 5–6. sz. 776–777. o.

⁶⁷ Korom M.: idézett mű 243. o.

⁶⁸ Nemes D. hozzászólása a Történelmi Munkaközösségnek Balázs Béla munkájáról rendezett vitáján. Századok, 1958. 5–6. sz. 783. o.

⁶⁹ Nemes D.: Idézett mű 235. o.

A szubjektív tényező helyzete

A munkásosztály, a dolgozó néptömegek forradalmasodásának kérdésével kapcsolatban már említettük, hogy *ebben a szubjektív tényezők gyengesége is szerepet játszott*. Ahhoz, hogy az események hatására fellépő hangulatváltozáson túl fordulat következzen be a tömegek gondolkodásmódjában, hogy „ne akarjanak már” a régi módon élni — az is kell, hogy tudatára ébredjenek a napirendre kerülő égető feladatoknak. „Ha a munkásosztály és a legszélesebb dolgozó tömegek nem ismerik fel érdekeiket, s nem szállnak szembe az osztályellenséggel, az objektíve adott legkedvezőbb helyzetből és válságból sem lesz politikai fordulat...”⁷⁰

Ha a háború következményeinek, a német megszállásnak hatására bekövetkezett balratolódás alig jelentett többet hangulatváltozásnál, a német győzelemből, az idegen célokért viselt háborúból való kiábrándulásnál, ha a magyar nép többségének hangulatát a második világháború utolsó szakaszában is a passzív várakozás jellemezte, ha a tömegek harckészsége és áldozatot vállalni merése még hiányzott — ebben szerepet játszott a demokrácia szervezett erőinek, de a kommunista pártnak gyengesége is.

A demokratikus erők összefogása Magyarországon sokáig váratott magára. Az 1942 elején elért kezdeti eredmények után a hinta-politika és a fasiszta terror hatására a demokratikus függetlenségi mozgalom sokáig nem jutott előbbre. Az 1942-es nagy letartóztatásokkal a reakció valósággal lefejezte, derékba törte az antifasiszta függetlenségi mozgalmat.⁷¹ A mozgalom legkövetkezősebb ereje, a kommunista párt elvesztette legjobb kádereit, és egy ideig elszigetelődött. A demokratikus pártok csak a német megszállás bekövetkeztével, illegálisba szorításuk után találták meg újból az utat a kommunista párthoz. De a kommunisták kezdeményezésére létrejött Magyar Front sem vált, a demokratikus pártok további ingadozásai, Horthyékkel kapcsolatos illúziói következtében a fegyveres ellenállás szervévé.⁷² A Magyar Front gyengesége különösen élesen nyilvánult meg az 1944. októberi kiugrás idején. Nem tudta felkészíteni a tömegeket a döntő harcra, nem tudta megszervezni a gyáva kiugrási kísérlet Horthyék által nem kívánt tömegtámogatását. Joggal állapította meg a kommunista párt nyílt levele, hogy „a demokratikus pártokat és szervezeteket a legsúlyosabb hiba és a legnagyobb mulasztás terheli a szervezés területén.” A Magyar Front pusztán propagandatevékenységet folytatott, és nem végezte el azt a szívós, aprólékos szervező munkát, amely nélkül nem lehet megacélozni a tömegek akaratát, nem lehet felkészíteni őket a döntő vállalkozásokra. „... a tömegek harckészsége mindig szervezettségük függvénye. Harckészségük ott és akkor nyilvánul meg legjobban, ahol és amikor saját erejük tudatára ébrednek. Erejük pedig szervezettségükben rejlik!” „A Magyar Front ezt a munkát nem végezte el, igen nagy mértékben ezért hiányzott... a tömegek kellő harckészsége.”⁷³ Október 15-e után erősödött a kommunista párt által vezetett fegyveres ellenállás. A Magyar Fronthoz tartozó demokratikus szervezetek most már szintén hajlandók voltak bekapcsolódni a fegyveres németellenes harc megszervezésébe, néhány horthysta csoport is csatlakozott hozzá-

⁷⁰ Kállai Gy.: Idézett mű 107. o.

⁷¹ Uo. 152—153. o.

⁷² Korom M.: Idézett mű 188—189. o.

⁷³ Idézi Kállai Gy.: Idézett mű 266. o.

juk. Létrehozták a nemzeti felkelés katonai vezérkarát, de ennek letartóztatása röviddel megalakulása után végképp lehetetlenné tette a történelmi helyzet által megkövetelt valóban széleskörű fegyveres ellenállás kibontakozását, a felkelés megszervezését. Végeredményben a demokratikus baloldali erők a tömegekben végbemenő változásokat nem tudták nagyobb mértékben fejleszteni, megszervezni, cselekvő erővé változtatni.

A szubjektív tényező elemzésénél különös súllyal kell foglalkozni a *kommunista pártnak* a második világháború időszakában játszott szerepével. Hiszen a kommunista párt mint a társadalom objektíve legforradalmibb osztályának élcsapata képezte szükségszerűen az imperialista háború, a német és a magyar fasizmus elleni harc legkövetkezetesebb erejét. A kommunista párt történelmi feladata „segíteni, fejleszteni, szélesíteni, fokozni” a munkásosztály, a nép tömegeinek forradalmi mozgalmát, elsősorban rá hárul a tömegharc szervezése, a válság által sújtott tömegek szervezett forradalmi akcióinak kifejlesztése.

A kommunista párt élt, és önfeláldozóan harcolt a magyar fasizmus ellen. A háború alatt kialakuló antifasiszta függetlenségi front kialakításának és előrehaladásának minden sikere, a Magyar Front létrehozása, a nemzeti ellenállás és a partizánmozgalom kezdeti eredményei elválaszthatatlanok tevékenységétől. Bármennyire is késett Magyarországon a demokratikus erők harca, a párt kitartó küzdelmének köszönhető, hogy létrejöttek azok a politikai erők, amelyek a felszabadult területeken azonnal hozzáláthattak, a kommunisták elismert és vitathatatlan vezetésével az új, demokratikus Magyarország építéséhez.

A magyar kommunisták előtt álló feladatok azonban, a történelmi feltételek sajátos gyengeségei, a néptömegek forradalmasodását késleltető tényezők következtében, különösen bonyolultak voltak. E feladatok mind elméleti-politikai, mind szervezeti vonatkozásban roppant nagy, és a háború során fokozódó követelményeket állítottak a párt elé, amelyeknek — ismét a sajátos történelmi feltételek következményeként fennálló gyengesége miatt — csak részben tudott eleget tenni.

A párt eszméi befolyása mögött (amely alapvetően a szervezett munkás-ságnak egy jelentős részében, a szegényparasztság egyes rétegeiben és a baloldali értelmiség körében élt) igen nagy mértékben *elmaradt szervezeti ereje*. A második világháború kitörésének idejére a kommunista mozgalom rendkívül legyengült állapotban, az újjászerveződés kezdeti stádiumában volt.⁷⁴ 1940 végén, 1941 elején sikerült újból létrehozni a párt központi szerveit, amelyek segítségével jelentősen meggyorsult a párt illegális szervezeteinek kiépítése különféle legális szervezetekben. A Szovjetunió elleni háború megkezdése után megerősödtek a párt szervezetei, 1942 tavaszáig megtöbbszöröződött a párt aktív tagjainak száma, kibontakozott a párt vezetésével az antifasiszta függetlenségi mozgalom, erősödtek a párt kapcsolatai a szociáldemokrata balszárnnyal. De az 1942. márciusi tüntetések után Horthyék általános támadást indítottak a kommunista párt, a forradalmi munkásmozgalom és a befolyása alatt álló függetlenségi mozgalom ellen. A konspiráció gyengesége és a párt szervezeti felépítésének fogyatékosságai következtében a párt tagjainak és vezetőinek jelentős többségét elfogták, szervezeteinek nagy része megsemmisült.

⁷⁴ Lásd Kállai Gy.: Idézett mű 18. o.; A magyarországi munkásmozgalom 1939—1945-ig. Kossuth, 1959—1960. 16. o.

Olyan veszteség volt ez, amelyet a párt az egész háború alatt érzett és amelyet lényegében a felszabadulásig kiheverni nem tudott.⁷⁵ Az 1942. májusi lebukások „hatalmas csapást mértek a kommunista pártra éppúgy, mint az antifasiszta függetlenségi mozgalomra. A KMP a korábbi szervezési és politikai hibák következtében már a második világháború kitörése idején is nehéz szervezeti és káderproblémákkal küzdött, az újabb és újabb letartóztatások (ifjúsági, felvidéki, észak-erdélyi lebukások és internálások) pedig állandóan visszavetették tevékenységét. Az 1942 nyarán a pártot ért csapások minden eddigit felülmúltak, és rendkívül súlyos következményekkel jártak. A sok letartóztatás folytán az 1941 végén és 1942 elején kibontakozó, országos méretűvé váló függetlenségi mozgalom... egyszerre derékba tört... A pártnak e veszteség folytán bekövetkezett meggyengülése volt egyik oka annak, hogy a párt — bár az ellenállási mozgalom vezetésében és szervezésében sok sikert ért el — erejét nem tudta annyira megnövelni, hogy a harcot olyan fegyveres népi felkeléssé fejlessze, amely képes lett volna hazánkat a fasiszta koalícióból kiszakítani, és a Szovjetunió oldalára állítani.”⁷⁶ Az 1942-es nagy lebukások előtt a tagok és tagjelöltek száma (a mai Magyarország területén) kb. 400–450 lehetett; a lebukások után ezek közül csupán 10–12 volt szervezett kapcsolatban egymással, s az újjászervezés nyomán, 1943. januárra, a taglétszám kb. 70–80-ra növekedett.⁷⁷ Megindult az üzemi szervezkedés is, de ez „az illegalitás egész ideje alatt olyan célkitűzése volt a pártnak, amelyet... szinte alig tudott megvalósítani”.⁷⁸ Akkor, amikor a kommunista pártra nagyobb szükség volt, mint valaha, a pártnak nem volt ereje komolyabb akciókra. A párt elszigetelődött, kapcsolatai megszakadtak, az új helyzetben egy évig nem is tett kísérletet arra, hogy újból felvegye a kapcsolatokat a demokratikus pártokkal.⁷⁹ Az újrainduló pártmunkát 1942 decemberében újabb csapások érték, a párt felsőbbszerveiben a vezetés folyamatossága a legfontosabb munkaterületeken megtört. Az 1943 első felében kialakuló kedvező feltételek kihasználását — a hinta-politika káros hatása mellett — akadályozta a párt szervezeti gyengesége és elszigeteltsége is.⁸⁰ Ez a helyzet, és a pártnak 1943 tavaszán ismét bekövetkezett szervezeti és konspirációs válsága arra késztették a központi bizottságot, hogy kivezető utat keressen a párt taktikai, névleges önfelosztásában, a pártnak Békepárttá való átalakításában.

A Békepárttá alakulás azonban nem segített lényegesen a helyzeten, inkább zavart okozott. A pártnak 1944. március 19-ig nem sikerült lényegesen megjavítani szövetségi kapcsolatait. Mégis bizonyos eredmények születtek ebben az időszakban a fasiszta koalíció kezdődő bomlása hatására kialakult kedvező helyzetben. A párt elsősorban röpiratpropagandát folytatott, aminek megvolt a maga nagy jelentősége. Falun, az ország különböző helyein, a párt propagandamunkája nyomán öntevékenyen létrejöttek békepárti bizottságok.

⁷⁵ A magyarországi munkásmozgalom 1939—1945-ig. Idézett kiad. 81. o.

⁷⁶ Orosz—Pintér: Adatok a KMP szervezeti fejlődéséhez (1936—1942). Párttört. Közl., 1958. 3. sz. 84—85. o.

⁷⁷ Kádár János: A KMP felosztatása körülményeinek és a Békepárt munkájának néhány kérdéséről (1943. jún. —1944. szept.). Párttört. Közl., 1956. 3. sz.

⁷⁸ Orosz—Pintér: Adatok a KMP szervezeti fejlődéséhez (1942—1944). Párttört. Közl., 1962. 2. sz. 39. o.

⁷⁹ Kádár J.: Idézett cikk.

⁸⁰ Orosz—Pintér: Adatok a KMP szervezeti fejlődéséhez (1942—1944). Párttört. Közl., 1962. 2. sz. 44—45. o.

Megalakult a Békepárt bányászbizottsága, amely megkezdte a bányászok között a fegyveres harc előkészítését. 1943 őszén azonban a pártot újabb letartóztatások sújtották.

A március 19-e után kialakult új helyzetben, a példátlan terrorhullám ellenére, ugrásszerűen megnöttek a nemzeti ellenállás lehetőségei, a szétvert ellenzéki erők keresték a kapcsolatot a kommunistákkal, és hajlandók voltak aktív abban együttműködni a német fasiszta megszállók és hazai kiszolgálóik elleni harcban. A Békepárt kezdeményezésére létrejött a Magyar Front. Megalakult a párt katonai bizottsága, amely 1944 nyarától kezdett ténylegesen működni. A Békepárt szervezte és vezette a Magyar Front széleskörű propagandatevékenységét. De a demokratikus pártok ingadozásai és a párt szervezeti gyengesége következtében, a Magyar Front gyakorlati tevékenysége messze elmaradt az általa hirdetett feladatoktól, és ezért nem is vált a fegyveres ellenállás központjává.⁸¹ A pártnak nehéz harcot kellett vívnia a munkásvezetés biztosításáért a függetlenségi mozgalomban.

Az 1944 nyarán kialakult helyzetben rohamosan nőttek az antifasiszta forradalmi harc lehetőségei Magyarországon, de a párt fejlődése elmaradt a helyzet követelményei mögött.⁸² A párt fejlődése szempontjából fontos lépés volt a kommunista párt újjászerveződése, a központi bizottság megerősítése, új szervezetek kiépítése, az illegális Szabad Nép újbóli megjelenése, a párt szeptember végi programadó kiáltványa, amely már felvázolta a népi demokratikus átalakulás perspektíváját. A Magyar Front is kezdett valóságos erővé válni, létrehozta a maga vezetészervét, és kezdte kiépíteni szervezeteit. Október 10-én létrejött a két munkáspárt egységmegállapodása, amelynek döntő jelentősége volt a munkásegység megteremtése szempontjából. A hadihelyzet alakulására Horthyék kénytelenek voltak tárgyalásokat kezdeni a Magyar Front pártjaival. A függetlenségi frontnak azonban nem volt elég ereje ahhoz, hogy a Horthysta klikk bizonytalan kiugrási kísérletét kihasználja.⁸³ A katonai felkelés vezérkarának letartóztatása után a Magyar Front továbbra sem szervezte a fegyveres ellenállást, amely így egyedül a kommunista párt vonalán futott. A fegyveres harc kiszélesítése érdekében újból megalakult a KIMSZ. A Szovjetunióból érkezett, a párt külföldi bizottsága által szervezett partizáncsoportok mellett 1944 őszén Budapesten és környékén elindult a párt robbantócsoportjainak, akciógárdáinak fegyveres tevékenysége. A fegyveres akciók politikai hatása nagy volt, hozzájárult a dolgozó tömegek passzív ellenállási formáinak kibontakozásához — de nem tudtak általános fegyveres felkeléssé érlelődni.⁸⁴

Összegezve: a párt propagandatevékenysége, eszmei befolyása viszonylag széles rétegeket érintett, és jelentős szerepet játszott, különösen a háború utolsó szakaszában az érlelődő demokratikus fordulat előkészítése szempontjából. Szervezeti ereje — a sorozatos csapások, a harc roppant súlyos feltételei és nehézségei következtében — messze elmaradt az objektíve adott követel-

⁸¹ A magyarországi munkásmozgalom 1939—1945-ig. Idézett kiad. 123. o.

⁸² Uo. 133. o.

⁸³ Kállai Gyula megjegyzi, hogy „a magyar demokratikus erők a reakciónak ezt a bizonytalan, de a németellenes harc számára objektíve mégiscsak kedvező lépését nem tudták kellőképpen kihasználni. Nemzeti felkelés idején, forradalmi harcban a szövetség nem feltétlenül úgy jön létre, hogy a küzdő felek előzetesen megállapodnak egymással”. (Idézett mű 263. o.).

⁸⁴ Uo. 152—155. o.

ményektől. A szervező munka gyengesége igen lényeges eleme volt annak, hogy az 1944 nyarára, őszére kialakult kedvező feltételek között sem fejlődött ki a munkásság harcászása, nem indultak el a magyar dolgozó tömegek aktív forradalmi megmozdulásai.

Ahhoz, hogy betölthesse az érlelődő forradalmi válság szubjektív tényezőjének, fejlesztőjének, a tömegek szervezőjének szerepét, a pártnak *helyes politikai vonalat* is kellett képviselnie. A helyes *stratégiai* vonal, mint ismeretes, a Kommunista Internacionálé VII. kongresszusa után, 1937-ben alakult ki a magyar pártban. A második világháború időszakában a párt tevékenységének fő kérdése a széles antifasiszta, háborúellenes, németellenes nemzeti összefogás megteremtése volt. Ez a stratégiai célkitűzés megfelelt a történelmi feltételeknek és lehetőségeknek, találkozott széles tömegek érdekeivel. Ezért tudott a párt, szervezeti gyengesége ellenére is, viszonylag nagy tömegbefolyásra szert tenni, és ezért válhatott végülis — minden sajátos nehézség ellenére — a magyar függetlenségi mozgalom vezetőjévé.

Annak azonban, hogy a demokratikus erők összefogása csak későn valósult meg, nemcsak a sajátos történelmi feltételek, nem is csak a párt szervezeti gyengesége volt az oka. Nézetem szerint a második világháború időszakában, a helyes általános vonalvezetés mellett a részletekben a párt nem egy *taktikailag* hibás lépést tett. Nem csak, és nem is elsősorban a Békepárttá való alakulásra gondolok.⁸⁵ A történészek által közölt tényanyag alapján úgy tűnik, hogy a párt itthon működő vezetése és különösen a külföldi bizottság sok esetben nem-adekvát taktikát alkalmazott, nem vette megfelelően figyelembe a magyarországi helyzet sajátos feltételeit, az európai országok többségében kialakult ellenállási mozgalom tapasztalatait próbálta mechanikusan átvinni a hazai viszonyokra. Nem számolt kellőképpen a tömegek állapotával, öntudatuk, érettségük adott fokával. A helyes általános célkitűzésen belül olyan célokat állított több ízben előtérbe, amelyek irreálisak voltak, és meghaladták a munkásosztály harcászását is.

A háború első szakaszában, a párt helyes taktikája, a háborúból való kilépés, a háborús kormány megbuktatásának célkitűzése sikerrel járt, a demokratikus erők közeledését, első jelentős közös akcióit eredményezte (Népszava karácsonyi száma, Történelmi Emlékbizottság, 1942. március 15-i tüntetés). Ennek a szakasznak a vége egybeesett az uralkodóosztályok átorientálódásának megkezdődésével, a hinta-politikára való áttéréssel. Úgy tűnik azonban (ezt teljesen hipotetikusán vetem fel, a kérdést csak a konkrét történelmi elemzés, további kutatások dönthetik el), mintha a hinta-politika időszakában a párt, a megelőző szakasszal szemben, merev, inadekvát taktikát alkalmazott volna, különösen a háború döntő fordulata által kiváltott helyzetben, egészen a német megszállás bekövetkeztéig (ez még inkább vonatkozik a Küb, a Kossuth-rádió taktikájára): miközben helyesen harcolt Horthyék szovjetellenes háborús politikája ellen, a háború folytatása és a fasiszta terror ellen, nem tudta az antifasiszta függetlenségi mozgalom erősítésére, a demokratikus erők antifasiszta összefogására felhasználni a nemzetközi helyzetben beállt kedvező változásokat, a demokratikus koalíció létrejöttének, a hadihelyzet alakulá-

⁸⁵ Ezzel kapcsolatban írja Kádár János, hogy a Kommunista Internacionálé határozata saját feloszlataáról „*az elméletileg egyébként is igen rosszul álló itthoni vezetőségi tagoknál további zavart okozott*”. (Párttört. Közl., 1956. 3. sz. 22. o.) Ez a gyengeség jelentkezett más taktikai hibákban is.

sának hatását, az uralkodó osztályok katonai válságának kibontakozását, átorientálódását, részleges szembefordulását a hitleri Németországgal. Ebben az átorientálódásban, mint ismeretes, alapvető szerepet játszottak a magyar uralkodó osztályok külön érdekei, az a tény, hogy különösen a két világháború között, a magyar finánc-tőke megerősödése együttjárt a külföldi tőke közvetlen érdekeltségének visszaszorulásával.⁸⁶ A Kállay-kormány 1942 végétől óvatos átcsoportosításokat hajtott végre a politikai életben, fokozatosan leváltotta a külföldi magyar diplomáciai kar németbarát tagjait, közeledni igyekezett a legális ellenzéki pártokhoz, amelyeknek nagyobb működési lehetőséget adott. 1943 elejétől nem teljesítették Hitlerék egyes katonai jellegű követeléseit, miközben puhatolódzni kezdtek az angolszászok irányában. Hitler nyomásának a magyar uralkodó körök 1943 tavaszán ellenálltak, és nem menesztették a Kállay-kormányt.⁸⁷ Ebben a helyzetben a politikai élet megélénkült, 1943-ban a tömeghangulat kedvezett a háborúellenes függetlenségi mozgalom fejlődésének; a legális ellenzéki pártok tevékenysége, a középrétegek háborúellenes, antifasiszta, nyugatbarát beállítottságú függetlenségi mozgalma megélénkült. Az ellenzéki pártok növekvő tevékenységét jelezte az SZDP és a Független Kisgazdapárt 1943. augusztusi együttműködési megállapodása a közös háborúellenes és Hitler-ellenes fellépés céljából, az ország függetlenségéért és politikai berendezkedésének polgári demokratikus formájú megváltoztatásáért.⁸⁸ A függetlenségi mozgalomnak ezt a megerősödését, amelynek kiváltásában az uralkodó osztályok körében érlelődő válság igen nagy szerepet játszott, a kommunista párt 1943-ban nem tudta befolyásolni. A függetlenségi mozgalom vezetése ebben az időszakban az uralkodó körök angolszász orientációjának kezébe került, és a rendszer átmentésének eszközévé vált. Ebben a periódusban a függetlenségi mozgalomban a burzsoázia vezető szerepe érvényesült — és ennek következtében ez a függetlenségi mozgalom valóban a magyar tőkés-földesúri rendszer átmentését szolgálhatta, angolszász segítségre támaszkodva, bizonyos polgári demokratikus irányú reformok kilátásba helyezésével.

Abban, hogy a munkásosztály forradalmi pártjának sokáig nem sikerült a maga vezetése alá vonni az antifasiszta függetlenségi mozgalmat, és hogy ellenkezőleg, a sorsdöntő 1943-as esztendőben a párt éppenséggel teljesen el volt szigetelődve, nemcsak a horthysta terror, a párt szervezeti gyengesége működött közre: véleményem szerint, akkori taktikája is lényegesen hozzájárult ehhez. Mindenesetre alapos kutatást igényelne annak tisztázása, mennyiben volt helyes a kiugrás felé orientálódó, és ezért a demokratikus ellenzéknek is nagyobb mozgásszabadságot biztosító kormánnyal szemben alkalmazott taktika. A párt ebben a szakaszban abból indult ki, hogy a magyar uralkodó körök manőverei a rendszer átmentését szolgálják, és ennek alapján, a háborúból való kilépés követelésével együtt, a Kállay-kormány megdöntésének jelszavával lépett fel. 1943 szeptemberében, amikor Olaszország kiválása fokozta az angolszászok irányában tett lépéseket, és növekedett az akkor még ehhez kapcsolódó függetlenségi mozgalom, a Békepárt a Kállay-kormány eltávolításának jelszavát hirdette, a Kállay-kormányt „Hitler-bérencének” titulálta,

⁸⁶ Vö. Berend—Ránki: A monopolkapitalizmus kialakulása és uralma Magyarországon (1900—1944). Kossuth, 1958. 77. o.

⁸⁷ Korom M.: Idézett mű 96—109. o.

⁸⁸ Uo. 146—147. o.

újból és újból követelte megbuktatását.⁸⁹ Hogy a Kállay-kormány a rendszer átmentését készítette elő, ez kétségtelen — mást nem is lehetett várni tőle, ahogyan később, 1944. október 15-én sem lehetett Horthytól olyan megoldást várni, amely nem a rendszer megmentését célozta volna. Ez azonban nem indokolja feltétlenül az 1943-ban alkalmazott taktikát. A kiugrás felé orientálódó Kállay-kormány megdöntésének jelszavát nem érthették meg a balra tolódó tömegek sem, de jogosnak tűnik annak feltételezése, hogy könnyebben értették volna meg a háborúból való kilépés irányában tett lépések támogatásának és a felemás lépések, a fasiszta terror, az antikommunista és szovjetellenes politika egyidejű éles kritikájának taktikáját. Ezen az úton talán gyorsabban kerültek volna ki a szélesebb tömegek a horthysta hinta-politika befolyása alól. Hogy ez a taktika valószínűleg célravezetőbb lett volna, és megnehezítette volna a párt elszigetelését is, mutatja, szerintem, a párt helyzetének megváltozása, a demokratikus erők közeledése, a Magyar Front megalakulása a német megszállással bekövetkezett új helyzetben. De mutatja különösen az, hogy az 1944 nyarán, őszén kialakult helyzetben, a párt lehetségesnek tartotta. — a Lakatos-kormányának a szovjet csapatok feltartóztatására irányuló háborús lépéseinek, a reakció felelősségének leleplezése mellett — Horthyék kiugrási kísérletének támogatását, azt, hogy a kormányt tömegakciók útján fegyverszünet megkötésére kényszerítsék. Ez a taktika az adott helyzetben helyesnek bizonyult, éppen azért, mert Horthyék kiugrási szándékai csak erős tömegnyomás esetén válhattak volna valóra, továbbá mert Horthyéknak még igen széles tömegek hittek, és ezeket a passzív kivárási magatartásából a beígért kiugrást kényszerítő akciókban lehetett volna kimozdítani. Igaz, hogy 1944 őszén, a szovjet csapatok magyarországi hadműveleteinek megindulásával a helyzet lényegesen kedvezőbb volt. Mégis úgy tűnik, hogy ezt a taktikát 1943-ban is előnnyel lehetett volna alkalmazni. A háborúból való kilépés irányába tett lépések tömegnyomással támogatásának taktikája erősítette volna az antisziszta függetlenségi mozgalmat, jobban elősegítette volna Horthyék népellenes hinta-politikájának, felemás kiugrási manővereinek leleplezését, kedvezőbb feltételeket teremtett volna a későbbi harcok számára, a kommunista vezetés biztosítása számára arra az időre, amikor a magyar reakció válsága a hadihelyzet hatására már elmélyült.⁹⁰

⁸⁹ Lásd uo. 139., 143. és 147. o.

⁹⁰ Úgy tűnik, hogy a párt — saját és a demokratikus front gyengesége miatt — attól tartott, hogy ha a kiugrást az angol—amerikai imperializmusra támaszkodva hajtják végre, akkor a Horthy-rendszer átmentené magát, és a második világháború által teremtett kedvező feltételek ellenére nem sikerülne demokratikus fordulatot elérni. Az ellenzéki pártokhoz 1944 januárjában intézett memorandumában, amely kiméltlen harca hívott a Kállay-kormány rendszermentő politikája ellen, a Békepárt vezetősége megállapítja, hogy „ezt a háborút akkor nyeri meg nemzetünk, ha a reakció pusztulásával végződik, de elveszti, ha az bármilyen formában és ürüggyel át tudja magát menteni a jövőre.” (Idézi Korom M.: Idézett mű 161. o.) Lehet, hogy a párt szervezeti gyengeségének és elszigeteltségének adott feltételei között más lehetőség nem volt az eljövendő fordulat politikai előkészítése szempontjából, mint világosan és egyértelműen, elvileg megbélyegezni, leleplezni a Kállay-kormányt még akkor is, ha ez nem párosulhatott a tömegek gyakorlati tapasztalatszerzésének szervezésével (hiszen a „támogatjuk a kormány pozitív lépéseit, hogy a tömegek meggyőződhessenek reakciós szándékairól” politikája a tömegek gyakorlati meggyőzését szolgálhatta volna az adott helyzetben). Mégis úgy gondolom, hogy egy rugalmasabb, sokoldalúbb taktika még ilyen nehéz körülmények között is eredményesebb lett volna. És még abban az esetben is, ha a kiugrás a demokratikus erők számára kedvezőtlenebb feltételek között történt volna, a fasiszta

Taktikai hibákról szólva, felvetném — ismét kérdőjelesen —, hogy a német megszállás utáni helyzetben — amely létrehozta végre a Magyar Frontot — a párt egyes harci jelszavai nem feleltek meg a magyarországi helyzet adta lehetőségeknek. Ez az inadekvátság ismét gátlólag hatott, nézetem szerint, mind a demokratikus pártok, mind a szélesebb tömegek harcászásának fokozása szempontjából. A párt ebben a szakaszban olyan jelszavakat adott ki, amelyek azokból az országokból voltak ismereteseek, ahol az ellenállási mozgalom már szélesen kifejlődött, ahol a partizánharcok már fellángoltak. Olyan helyzetben, amikor a tömegek balratolódása legfeljebb a németellenes hangulat növekedésénél tartott, amikor a párt szervezetenként roppant gyenge volt, és a demokratikus erők közös frontja és szervezete csak éppenhogy kialakulóban volt, a párt kiadta a nemzeti szabadságharc, a nemzeti fegyveres ellenállás jelszavát, harci csoportok szervezésére hívott fel, kiadta a más országokban már ismert jelszót: „Pusztuljanak a német megszállók! Halál a hazáárulókra!” A párt felhívott az általános sztrájk és a fegyveres felkelés előkészítésére⁹¹ akkor, amikor a német megszállás Magyarországon még nem volt olyan nyílt és félreérthetetlen, mint más országokban, a március 19-ével teremtetett helyzet ellenére, amikor a szövetségi viszony fennmaradt és további illúziókat eredményezett, amikor ráadásul mindennek nem voltak meg sem a politikai, sem a szervezeti feltételei. Még merevebben követte el ezt a hibát a Kűb: a Kossuth-rádió 1943 tavaszától újból és újból felhívott a függetlenségi front szervezeteinek kiépítésére és megerősítésére,⁹² amikor itthon a párt a legnagyobb elszigeteltség állapotában és a függetlenségi front még sehol sem volt. A német megszállást követő napokban fegyverbe szólította a magyar népet, kiadta a nemzeti ellenállás bizottságai megteremtésének jelszavát, partizán-csoportok szervezésére hívott, anélkül, hogy figyelembe vette volna a magyarországi helyzet tényleges lehetőségeit. Felhívta a hadsereget, forduljon a németek ellen, akkor amikor a hadseregen belül hiányzott az ellenállási mozgalom szervezése.

A németellenes, háborúellenes, antifasiszta harc fejlődését a szubjektív tényezőknek itt vázolt gyengeségei nehezítették.

Végeredményben, ha összegezni akarjuk válaszungkat arra a kérdésre, hogy mennyire alakult ki forradalmi helyzet Magyarországon a felszabadulás időpontjáig, azt mondhatjuk: a fasiszta háború és a német imperializmus nyomása következtében forradalmi helyzet érlelődött Magyarországon is a második világháború utolsó szakaszában. A „felsők” válsága a hadihelyzet hatására teljessé vált a felszabadulás időszakára. Az „alul lévők” forradalmasodása azonban — a magyarországi sajátos feltételek hatására — késett, a felszabadulás időpontjára a forradalmi válság még nem vált teljessé, nem bontakozott ki egy valamennyire is jelentős fegyveres ellenállás Magyarországon. A szub-

koalícióval való szakítás, a Hitler-ellenes fordulat egy demokratikus fejlődés nyitányává válhatott volna. Hozzá kell tennünk, hogy természetesen a hinta-politikában rejlő lehetőségek kihasználását nemcsak a kommunista párt gyengesége, hanem a magyar uralkodó osztályok kisszerűsége is nehezítette. A magyar reakciónak is érdeke lett volna bátrabban előkészíteni és végrehajtani a kiugrást, a finn burzsoáziához hasonlóan, saját átmentése szempontjából; ez volt tulajdonképpen egyetlen lehetőségé. A magyar burzsoáziát azonban annyira elvakította és megbénította szovjetellenessége, hogy erre végül is képtelennek bizonyult.

⁹¹ Lásd Korom M.: Idézett mű 168. és 184—194. o.

⁹² Lásd Kállai Gy.: Idézett mű 185. o.

jektív tényező fejlődése így is messze elmaradt az objektív helyzet fékezett alakulása mögött, ugyanazon okok miatt, amelyek lassították a forradalmi válság érlelődését, és maga is fékezőleg hatott vissza a munkásosztály, a szélesebb tömegek forradalmasodására.

A forradalmi válság késésének okai

Milyen sajátos feltételek hatására késett a második világháború alatt Magyarországon a forradalmi helyzet kibontakozása, milyen okok gátolták a demokratikus forradalom szubjektív tényezőinek gyorsabb fejlődését is?

Ez a kérdés ilyen vagy olyan formában minden kutató munkájának középpontjában áll, aki ezzel az időszakkal foglalkozik. Ezért csupán utalni szeretnék, összefoglalásszerűen, a történészek által feltárt okokra.⁹³

A forradalmi válság kialakítása irányában ható általános feltételek mellett itt azokról az objektív gazdasági, társadalmi, politikai, történelmi feltételekről és „belsővé vált” feltételekről (az egyes osztályok történelmileg kialakult arculatáról, pszichológiájáról, magatartásáról) kell beszélni, amelyek sajátosan fékeztek, lassították a folyamatot, és a későbbi fejlődésre is kihatottak.

Anélkül, hogy a kérdésbe belemélyednénk, meg kell jegyeznünk, hogy semmire sem megyünk, ha vezérfonalként a történelmi materializmusnak, a *társadalmi determinizmusnak* egy leegyszerűsített, vulgáris sémáját próbálnánk alkalmazni. Ilyen tendenciákkal lépten-nyomon találkozunk, ami abban nyilvánul meg, hogy az objektív feltételek mélyrehatóbb elemzése címén egyoldalúan a gazdasági feltételekből próbálják levezetni a különböző osztályok mozgását, illetve a gazdasági feltételek alakulásának megfelelően igyekeznek erőszakoltan ábrázolni a néptömegek magatartásának változását, a gazdasági helyzet romlásából kimutatni a tömegek forradalmasodását akkor is, amikor egy sor objektíven ható társadalmi, politikai, ideológiai tényező ezzel ellentétes irányba viszi a dolgokat. Figyelembe kell vennünk a társadalmi folyamat determinációjának tényleges komplexitását, amelyre a marxizmus megalapítói történelmi munkáikban és a történelmi materializmus ökonomista szimplifikálása ellen folytatott harcukban különböző oldalakról rámutattak. Az emberek, a különböző osztályok történelmi tevékenysége meghatározott, készen talált feltételek között, ezek által determináltan megy végbe. E feltételek és körülmények között végső fokon a gazdaságiak a döntők; de szerepet játszanak a történelmi folyamat konkrét determinálásában az összes többi, objektíve adott körülmények is, a különböző osztályok adott helyzete, történelmileg kialakult kölcsönös viszonya, a politikai viszonyok, a nemzetközi helyzet; szerepet játszik az objektív feltételek között még az emberek fejében kísértő hagyomány is, az is, milyen tudattal cselekszenek a különböző osztályerők, hogyan formálódott a megelőző történelmi fejlődés hatására az egyes osztályok arculata, tudata; a „belsővé vált feltételek”, amelyen keresztül hatnak rájuk az adott kor változó feltételei; szerepet játszik tehát az is, hogyan, mennyire helyesen vagy hamisan, objektíven vagy illuzórikusan tükrözik vissza életük feltételeit, a történelmi szükségszerűségeket. A tudat közvetít minden cselek-

⁹³ Lásd az eddig idézett fontosabb munkák mellett Szabó Bálint „A felszabadulás utáni forradalmi átalakulás jellege és szakaszai hazánkban” (Párttört. Közl., 1960. 1—2. sz.) c. tanulmányát. Kiemelném Balázs Béla tevékenységét, akinek munkássága alapvetően erre a kérdésre koncentrált.

vést, és ezért az, ami az emberek fejében már megvan a kialakult, kialakított, örökölt gondolkodásmód, ideológia szintén szerepet játszik mint „prizma”, amelyen „fénytörést” szenvednek a külső hatások a történelmi folyamat konkrét determinációjában. A társadalomnak egyáltalában azért van története, mert itt is, mint a valóság bármely szférájában, minden történet a már meglévő feltételek együttesen határoznak meg, mert a társadalmi mozgásnak minden új szakaszát az emberek megelőző történelmi tevékenysége, a megelőző generációk által létrehozott gazdasági, társadalmi, politikai, ideológiai stb. feltételek együttesen határozzák meg. A gazdasági fejlődés az, amely végső soron az egész folyamatot meghatározza, meghatározza annak fő irányát, tendenciáját. De a történelmi harcok konkrét menetét, formáját túlnyomóan a másodlagos tényezők, az osztályharc politikai formái, a történelmileg kialakult politikai viszonyok, jogi képződmények, az osztályharc visszatükröződései a résztvevők fejében stb. határozzák meg közvetlenül. Az alapvető gazdasági folyamat ezen elemek roppant gazdag kölcsönhatásában érvényesítő hatását, megszabja a történelmi mozgás általános irányát, mint általános szükségszerűség érvényesül a véletlenek tömegén keresztül.

A történelmi folyamat helyes elemzéséhez figyelembe kell venni azt is, hogy az adott időszak eseményeit meghatározó fontosabb tényezők összességében e feltételek sajátosan rétegződnek. Nemcsak az imént említett rétegződésre gondolok (a gazdasági, politikai stb. vagy az általános, különös, egyes feltételek rétegződésére és kölcsönhatására). A különböző társadalmi osztályok, csoportok történelmi cselekvését adott szakaszban meghatározó feltételek: történelmileg kialakult feltételek. Egy adott periódusban jelentkező, objektíve adott gazdasági, társadalmi, politikai, ideológiai, belső és külső feltételek a korábbi történelmi fejlődés produktumai, a korábbi történelmi szakaszok egymásutánjában jöttek létre; a feltételek különböző, történelmileg más-más szakaszban képződött, egymásba átmenő és összefonódó rétegeket alkotnak. Figyelembe kell venni, hogy egy adott időszak történelmi mozgását meghatározó objektív feltételek a társadalmi osztályok korábbi tevékenységének eredményei, a korábbi történelmi fejlődés különböző korszakainak rétegesen lerakódott képződményei; és hogy ugyanígy, az egyes osztályok és csoportok magatartása, gondolkodásmódja, hagyományai, eszmei-politikai arculata ezen külső hatások eredményeként alakultak ki, a külső hatások belsővé vált rétegeit képviselik.

Milyen történelmileg kialakult külső és belsővé vált feltételek határozták meg a dolgozó tömegek tudatát és magatartását, nehezítették meg a kialakult helyzet szükségszerűségeinek felismerését, fékeztek a munkásosztály, a dolgozó tömegek forradalmasodását 1943–44-ben Magyarországon?

Hogy megértsük a második világháború időszakában szerepet játszó sajátos feltételeket, vissza kell nyúlni legalábbis az 1848–49-es forradalom és szabadságharc bukásáig. A forradalom, veresége ellenére, különösen az 1867-es kiegyezés után, megnyitotta az utat a polgári fejlődés számára Magyarországon. De a feudális maradványok és a félgymarmati függés körülményei között a magyar kapitalizmus fejlődése csak igen lassan bontakozott ki. Ez a *felemás fejlődés*, az 1867-es kompromisszum, a dualizmus rendszere és álpárlamentarizmusa, és nem utolsósorban az a tény, hogy Magyarországnak is megvoltak a magaelnyomott nemzetiségei — azt eredményezték, hogy a polgári ellenzéki mozgalom gyengén fejlődött ki nálunk. A gazdasági haladás összekapcsolódása a politikai reakcióval, és az, hogy a középrétegek is bizonyos fokig haszonélvezőivé

váltak a bekövetkezett fejlődésnek, azt eredményezte, hogy Magyarországon a középrétegek tartósan az uralkodó osztályok ideológiai-politikai befolyása alá kerültek, nem alakult ki a széles középrétegeket tömörítő kispolgári demokrácia országunkban.⁹⁴ Maga az ipari munkásság is csak igen lassan alakult ki. A magyar munkásmozgalom, amely már 1867 után indult fejlődésnek a nyugat-európai munkásmozgalom hatása alatt, a korlátozott kapitalista fejlődés következtében, bázisát tekintve, nagyon lassan szélesedett, és a XIX. sz. végéig kisipari jellegű maradt. Opportunista tendenciáit csak erősítették a 67-es rendszer sajátosságai, az 1890-ben megalakult szociáldemokrata pártban néhány esztendő alatt a reformizmus vált uralkodóvá. És amikor a századforduló idején már kibontakozott a nagyipari munkásság, a szociáldemokrata párt megőrizte reformista jellegét, vezetése egyértelműen az osztrák—német szociáldemokrácia opportunistá vonalához igazodott, továbbra is a kisiparosokra és a munkásarisztokráciára támaszkodott. Ilyen feltételek között a dualizmussal szembeni általános népi, forradalmi megmozdulásra csak az első világháború végén bekövetkező súlyos nemzeti válság hatására került sor. A háborús válság a burzsoáziából kiábrándult kispolgári tömegeket a munkásosztály felé vitte, így vált lehetővé az 1918-as polgári demokratikus forradalom és az 1919-es Tanácsköztársaság.

Az 1918—19-es forradalmi szakasz azonban túl rövid ideig tartott ahhoz, hogy a nép legszélesebb tömegeit mélyrehatóan demokratizálni tudta volna. A Tanácsköztársaság hibái is fékezően hatottak a középrétegek balratolódására. „Így az 1919-es Tanácsköztársaság leverése után a kispolgári rétegekben ellenkező irányú fordulat következett be, ezúttal a győztes ellenforradalom, a restaurált, fasiszálódott uralkodó osztályok irányában. Ez a fordulat rendkívüli gyorsasággal ment végbe éppen azért, mert a kispolgárságot tradíciói, beidegzettségai hosszú évtizedeken keresztül a burzsoáziához kötötték.”⁹⁵ És ehhez hozzá kell tennünk a forradalmi erők kezdeti gyengeségét is, a fiatal kommunista párt tapasztalatlanságát, elméleti-politikai felkészültségének elégtelenségét, azt, hogy a magyar munkásmozgalomra még nagy erővel ránehezedtek addigi fejlődésének korlátai.

A Tanácsköztársaság bukása és ennek következményei mély szerepet játszottak az ellenforradalmi korszak osztályharcaiban, tapasztalatai tartósan kihatottak a magyar társadalom minden osztályának magatartására. A proletárdiktatúra tapasztalatai határozták meg alapvetően a nagybirtokos-nagy-tőkés osztály ellenforradalmi taktikáját, hosszú ideig negatívan hatottak az ún. középosztály, valamint a parasztság, sőt a munkásság egyes rétegeinek magatartására. A demokratikus és forradalmi erők kifejlődését Magyarországon a proletárdiktatúra bukása megszakította. A munkásosztály súlyos vereséget szenvedett. Az ellenforradalmi terror egy időre szétverte a forradalmi erőket. A néhány év múlva újjászerveződő illegális kommunista párt rendkívül nehéz körülmények között folytatta harcát. A legális munkásmozgalom is össze-szűkül, és megerősödött benne a reformizmus befolyása. A parasztság elszige-

⁹⁴ Ebben a vonatkozásban különösen érdekes Balázs Béla munkássága. Kutatásai alapvetően arra irányultak, hogy feltárják azokat a történelmi feltételeket, amelyek kifomálták a társadalom különböző osztályainak, elsősorban a középrétegeknek a politikai és ideológiai arcukat, gondolkodásmódját.

⁹⁵ Balázs B. felszólalása a Történelmi Munkaközösség vitáján. . . Századok, 1958. 5—6. sz. 761. o.; Balázs B.: A demokratikus tömegmozgalom. . . Századok, 1957, 1—4. sz. 301. o.

telése a munkásosztálytól, a permanens hatósági terror a demokratikus tömegek nagy részét megfélemlítette.

Ha számba akarjuk venni, hogy a 25 éves ellenforradalmi rendszer korszakában milyen feltételek alakultak ki, amelyek végülis fékezőleg hatottak a második világháború alatt kialakuló válságra, akkor ezeket a következőképpen lehetne összegezni:

Az egész időszakra kihatott a munkásosztály veresége, és az ennek nyomán kialakult fasiszta terror-rendszer. Magyarországon jött létre az első fasiszta diktatúra, és a reakció mindvégig sértetlen hatalmi ereje birtokában uralmon maradt. A tömeges terror a munkásosztállyal és a szegényparasztsággal szemben, a demokratikus erők elnyomása, szétforgácsolása és korrumpálása, a megfélemlítés és félrevezetés egyik legkegyetlenebb és legraffináltabb rendszerének kialakítása, erős feudális maradványok továbbélése a gazdasági és politikai életben, az illegalitásba szorított és sorozatos csapások által megtizedelt, sokáig hibás stratégiát követő kommunista párt gyengeségével együtt — ez akadályozta elsősorban a Horthy-fasizmus elleni tömegmozgalmak nagyobb méretű kibontakozását. „... az ellenforradalmi rendszer gazdasági nyomorúsága, politikai elnyomása széles néprétegeket gazdaságilag és szellemileg deklasszált, megfélemlített és közömbössé tett” — ez a tény, és a demokratikus és forradalmi erők legyengülése, az átfogó vezetés hiánya, a nép legszélesebb tömegeit képtelenné tette a fasizmussal szembeni aktív ellenállásra.⁹⁶

Az antifasiszta, demokratikus mozgalom kifejlődését gátolta a magyar fasizmusnak az a sajátossága, hogy demokratikus formák között konszolidálódott. Egészen az 1944-es német megszállásig, a magyar fasizmus sajátos fejlődése révén, legális baloldali ellenzéki pártok működtek Magyarországon, ezeket az ellenforradalmi rendszer paktumokkal, ígérgetésekkel, cselvetésekkel és szükség esetén terrorintézkedésekkel a maga szolgálatába tudta állítani.⁹⁷ Az uralkodó osztályok féktelen demagógiával és a legális ellenzék közreműködésével el tudták hitetni, széles tömegekkel is, hogy a magyar fasizmus megszelídült, hogy a rendszer már nem fasiszta diktatúra, hanem alkotmányos parlamentarizmus, szemben az olasz és a német fasizmussal, tartós illúziókat tápláltak a demokratikus erők soraiban a Horthy-rendszer irányában.

Igen súlyos hatással volt a magyar néptömegekre és különösen a középrétegekre a magyar fasizmus ideológiai fertőzése. Az ellenforradalmi rendszer fel tudta használni az egész korábbi korszak által kitermelt és a különböző osztályokba mélyen beivódott reakciós, nacionalista, klerikális világnézetet, és

⁹⁶ Balázs B.: A demokratikus tömegmozgalom. . . Századok, 1957. 1—4. sz. 302. o.

⁹⁷ Nézetem szerint téves az a felfogás, hogy a magyar fasizmus azért volt kénytelen a parlamentarizmus látszatát fenntartani, mert nem tudott tartósan széles tömegbázist teremteni magának. Különböző eltérő körülmények eredményezhetik a fasizmus parlamentáris formáját, így pl. amikor a fasizmussal szemben álló erők túl nagyok ahhoz, hogy a reakciós fordulatot a monopoltörke végig tudja vinni. Magyarországon ezzel szemben a parlamenti formák bizonyos fokú megtartása inkább a forradalmi erők gyengesége talaján vált lehetségessé. A magyar fasizmusnak ez a sajátos fejlődése azokkal a belső és nemzetközi történelmi körülményekkel függött össze, amelyek között konszolidálódott. Szerintem Kállai Gyulának van igaza, amikor kifejti, hogy „Magyarországon a reakciónak nem kellett a nyílt fasiszta diktatúra útjára lépnie”, a magyar fasizmusnak „semmi szüksége” nem volt az ellenzéki pártok végleges felszámolására, és az ország nemzetközi helyzete sem tette szükségessé a nyílt diktatórikus rendszer meghonosítását. (Kállai Gy.: Idézett mű 15—17. o.)

meg tudta nyergelni a Tanácsköztársaság által elkövetett hibákat és a proletárdiktatúra bukásának következményeit is. Az ellenforradalmi ideológia közép-pontjában állt az antikommunizmus minden eszközzel való terjesztése és erősítése, a proletárdiktatúrával és a kommunizmussal való ijesztgetés, amely féktelen szovjetellenes, háborús propagandával párosult. Az ellenforradalom antikommunista ideológiájában jelentős szerepet játszott a nacionalista-sovinisza demagógia, a revizionista propaganda, melynek behatolását és bomlasztását megkönnyítette, hogy az évszázadokon át tartó idegen elnyomás különösen kifejlesztette a néptömegek nemzeti érzékenységét. A magyar reakció ki tudta aknázni a trianoni békével kapcsolatos tömeghangulatot, elhitette, hogy a tömegek nyomorának nem a rendszer, hanem Trianon az oka, és hogy Magyarország megcsonkítása a forradalmaknak volt köszönhető. Az ellenforradalmi rendszer felszította a demokratikus fejlődés hiányában mélyen gyökeret vert faji előítéleteket, az antiszemitizmust a nacionalizmussal együtt használták fel az antikommunizmus és szociális demagógiájuk terjesztésére. Az ellenforradalmi ideológia szerves része volt a klerikalizmus is, a vallásos-klerikális befolyás felhasználása, keresztény ifjúsági s egyéb szervezetek és az egész befolyásos egyházi apparátus felhasználása a vallásos rétegek fasiszta megmételtyezésére. Az ellenforradalmi rendszer ideológiájának mély és tartós hatása magyarázza, miért volt szívósabb a fasiszta reakció Magyarországon, mint más csatlós országokban.

A második világháború időszakában nagy szerepet játszottak a Horthy-rendszerrel kapcsolatos illúziók, a fasiszta, nacionalista ideológia hatásának erősítésében a német fasizmus segítségével történt területgyarapítások,⁹⁸ az 1938—1943-as évek hadikonjunktúrája, a munkanélküliség felszívódása, a dolgozó tömegek helyzetében ezekben az években beállt érezhető javulás.⁹⁹ Ezek a tények átmenetileg megszilárdították a rendszert, erősítették a közép-rétegek hagyományos németbarátságát és a német imperializmus iránti illúziókat, az antiszemitizmussal együtt, amely a fasizmus cinkosává tett, megmételtyezett és megtévesztett széles dolgozó tömegeket, széles korrumpáló hatással voltak, erőteljesen gátolták a Szovjetunió elleni háború megkezdéséig, az első vereségekig, de később is, az átfogó antifasiszta, németellenes front kialakulását.

⁹⁸ Az „országgyarapítás” igen nagy fékező tényező volt — még hozzá nem is olyan egyszerű. A német fasizmus segítségével végrehajtott „rendezés” ugyanis a magyarlakta Felvidék, Erdély, Bácska visszacsatolását is jelentette, az igazságtalan Trianoni béke megsemmisítését. 1943-ban maga a kommunista párt is azzal érvelt a háborúból való kilépés mellett, hogy csak így tudjuk biztosítani hazánk „területi épségét”, például Romániával szemben. (Vö. Kállai Gy.: Idézett mű 188. és 196—197. o.)

⁹⁹ A hadikonjunktúra, „amely 1942—43-ban érte el tetőpontját, összekapcsolva a széleskörű zsidóellenes hajszával, alkalmas volt viszonylag jelentős — elsősorban kispolgári — rétegek korrumpálására”. (Erényi Tibor felszólalása a Történelmi Munkaközösségnek Balázs Béla munkájáról rendezett vitáján. Századok, 1958. 5—6. sz. 775. o.) „1938 és 1941 között, amikor megindult a háborús konjunktúra, de az ország még nem kapcsolódott be a háborúba, egy év alatt 20%-kal nőtt a gyáripar termelése... teljesen megszűnt a munkanélküliség, áresések következtek be, sőt átmenetileg a reálbérek is emelkedtek... Ez az időszak... egyben a revizionista törekvések részleges megvalósításának ideje is volt, a bécsi döntések, a területvisszacsatolások’ ideje. Ez utóbbit rendkívül ügyesen kötötték egybe propagandájukban a háborús konjunktúrával... Ez politikailag igen nagy mértékben megerősítette a Horthy-rendszert, elhomályosította a tömegek látását.” (Berend T. Iván felszólalása, uo. 782. o.)

A gátló, fékező tényezők között nagy szerepet játszott az is, hogy Horthy-Magyarország mindvégig mint Németország szövetségese vett részt a háborúban, hogy Magyarország nyílt megszállására tulajdonképpen még 1944. március 19-e után sem került sor, a németek nem számolták fel a Horthy-rendszert, erre nem volt szükségük. Szerepet játszott az a tény, hogy végig fennmaradt Magyarország látszat-függetlensége, hogy a gazdasági leigázás is lassúbb és burkoltabb volt, hogy egyáltalában a német elnyomás nem volt olyan nyílt és brutális, mint más országokban.

Ezekkel a körülményekkel együtt nagy mértékben erősítette és konserválta a Horthy-rendszerrel kapcsolatos illúziókat Horthyék hinta-politikája is. A két világháború közötti időszakban megerősödött a hazai fináncetőke, csökkent a magyar kapitalizmus külföldi függősége. Ugyanakkor azonban az 1929–1933-as gazdasági válság legfőbb problémáját, a mezőgazdasági válságot a német piac megnyitásával, a német fasizmussal való szövetséggel oldották meg. Ez egyrészt összekötötte a magyar reakciót a német imperializmussal, de ugyanakkor bizonyos mértékig védekezésre is kényszerítette. Ez a helyzet a magyar kapitalizmus mozgásának egy bizonyos kettősséget kölcsönzött: a német fasizmustól való egyre szorosabb függés, saját imperialista céljainak német segítséggel való realizálása az egyik oldalon, és bizonyos szembenállás a német imperializmussal a másikon; a fasizmusra való támaszkodás egyfelől, a totális fasizmus elodázása másfelől. A magyar burzsoázia egy része „tudta, hogy az 'új Európa' egyet jelent az európai országok gyarmatosításával. Tudta, hogy ez a magyar ipar leépítését és Magyarország agrárországgá való átalakítását jelentené. Ez volt az oka annak, hogy a fejlett iparral, tehát gazdag profitszerzési lehetőségekkel rendelkező magyar nagytőkés osztály egyrésze nem nézte jószemmel a Hitler által ajánlott »kölsönös gazdasági kapcsolatok rendkívül gyümölcsöző kiépülését»¹⁰⁰ Ez a kettőség az országot végzettszerűen a hitleri háború örvényébe, a német megszállás, a nyilas uralom, a háborús összeomlás felé sodorta; másrészt azonban, a részleges szembenállás következtében, kiváltotta a háború alatt megnyilvánuló hinta-politikát, az uralkodó osztályok gyáva, határozatlan kiugrási kísérletét. Ez a kettőség rendkívüli módon megnehezítette a munkásosztály vezette háborúellenes, antifasiszta függetlenségi mozgalom kialakulását. A hinta-politika, amely a legmerevebb, a legostobább szovjetellenességgel párosult, elhomályosította a függetlenség megvédésének jelszavát, azt az illúziót keltette, hogy Horthyék meg tudják őrizni az ország függetlenségét a német imperializmussal szemben, anélkül, hogy élesen szembefordulnának vele, és anélkül, hogy fordulatot hajtanának végre a Szovjetunió irányába. A hinta-politika leszerelte, elerőtlenítette a demokratikus ellenzéket, a kivárás, a „rendszermentő” kiugrás politikájának kiszolgálására vezette őket. Ennek hatására utasították el hosszú ideig a kommunista párttal való együttműködést; ennek következményeképpen (a párt taktikai tévedései is közreműködtek ebben) került a függetlenségi mozgalom átmenetileg az uralkodó osztályok vezetése alá. A hinta-politika hatással volt az ellenzéki pártok baloldali vezetőire, sőt részben a Békepártra is. Döntő szerepet játszott a Horthyékkel kapcsolatos illúziók táplálásában, sőt erősödésében.

Ezek a történelmileg kialakult fékező feltételek együttesen igen mélyreható hatással voltak a széles tömegek politikai fejlődésére és magatartására. Az itt felsorolt körülmények lassították döntő módon az érlelődő háború-

¹⁰⁰ Kállai Gy.: Idézett mű 16. o.

ellenes, németellenes, antifasiszta demokratikus mozgalmat, nehezítették a széles tömegek és demokratikus pártjaik számára, hogy idejében felismerjék a fenyegető veszélyt, megértsek a demokratikus nemzeti összefogás történelmi szükségszerűségét, amelyért egyedül a kommunisták harcoltak következetesen. A magyar történelmi fejlődés által kialakított sajátos feltételek az objektív lát-szatok egész sorát hozták létre; de gátlólag hatott a dolgozó osztályok törté-nelmileg kiformalódott politikai arculata, világnézete is, a demokratikus és for-radalmi hagyományok gyengesége. A magyar fejlődés sajátos korlátait az 1918—1919-es forradalmak nem tudták tartósan áttörni; a gyenge fejlődés olyan fel-tételeket teremtett, amelyek további gyenge fejlődést eredményeztek, és ezt a fejlődési vonalat a második világháború alatt, egészen a felszabadulásig nem sikerült megszakítani.

A forradalmi helyzet a felszabadulás utáni új feltételek között jött létre

A történelmileg kialakult fékező tényezők következtében a forradalmi helyzet csak a felszabadulás nyomán kialakult új feltételek között fejlődhetett ki teljesen. A forradalmi válság, amely a háború utolsó szakaszában érlelődött, a felszabadított területeken gyorsan beérett, de ugyanakkor *több fontos új vonást vett fel*, a bekövetkezett fordulat eredményeképpen.

1944 őszéig az uralkodó osztályok válsága és a széles néptömegek balra-tolódása a háború következményeinek és a német fasizmus fokozódó nyomásá-nak hatására bontakozott ki. A szovjet hadsereg győzelmes előnyomulása *új helyzetet* teremtett: a szovjet haderő csapásai alatt, a német fasiszta meg-szállók kiűzésével egyidőben, megbukott a magyar reakció uralma, felbomlott a fasiszta csendőrség, rendőrség, közigazgatási gépezet, az uralkodó osztályok tagjai és kiszolgálóik tömegesen elmenekültek; megszűnt a munkásosztályra, a néptömegekre évtizedek óta nehezedő elnyomás és terror; szabaddá váltak a demokratikus és forradalmi erők, a föld alá szorított kommunista párt és a demokratikus ellenzék egycsapásra megkezdhetette szabad, akadálytalan tevékenységét. Egyszóval: a felszabadulás gyökeresen új helyzetet te-remtett.

Ezek a radikálisan megváltozott körülmények azok, amelyek a felsza-badult területeken forradalmi helyzetet teremtettek. A magyarországi népi-demokratikus forradalomnak éppen ebben rejlik egyik *döntő sajátossága*, az a sajátosság, amely leginkább rányomja bélyegét az ebből a helyzetből kiinduló forradalmi folyamatra. Ezt az igen fontos eltérő sajátosságot a szerzők egy része nem emeli ki kellőképpen. A népi demokratikus forradalom magyar-oroszági sajátosságait elemezve azokat a tényezőket állítják előtérbe, amelyek sajátosan hátráltatták, lassították hazánkban a forradalmi válság érését — de nem foglalkoznak annak a lényeges újabb sajátosságnak következményeivel, hogy a forradalmi helyzet ténylegesen csak a felszabadulás után alakult ki Magyarországon. Megállapítják, hogy „a Szovjetunió felszabadító tette ha-talmas forradalmasító hatással volt az események alakulására, meggyorsí-totta a háború időszakában érlelődő forradalmi válság kibontakozását”; de rögtön hozzátesszik, hogy a felszabadulás „csak azért válhatott a forradalom kibontakozásának fontos tényezőjévé, mert a forradalom belső feltételei adva voltak, a háború döntő fordulata óta gyorsan érlelődő, a 'felsők'-re és 'alsók'-ra is kiterjedő általános nemzeti válság a felszabadulás idejére, nem utolsó sorban

annak eredményeként, teljessé vált.”¹⁰¹ Amit helytelennek tartok, az a felszabadulás előtt, meghatározott feltételek hatására *érlelődő és fékeződő* válság és a felszabadulás által teremtetett új feltételek között *ténylegesen kialakuló* forradalmi helyzet differenciátlan kezelése, egybemosása; a folytonosság mellett, a felszabadulás előtti és a felszabadulás utáni helyzet különbségének az elhanyagolása; annak a döntő sajátosságnak az elhanyagolása, hogy a felszabadulás előtt, az igen jelentős fékező tényezők hatására, a válság csak kifejlődőben volt, a széles néptömegek, a munkásosztály tömegei még nem voltak készen a forradalmi harcra, és hogy csak a felszabadulással előálló új helyzetben indul meg a néptömegek demokratikus, forradalmi mozgalma.¹⁰²

A népi demokratikus forradalom lényeges sajátosságához tartozik az is, hogy az említett fékező tényezők következtében, a *válság előbb vált teljessé „fent”, mint „lent”*. Az uralkodó osztályok — amelyek képtelennek bizonyultak szakítani a fasiszta Németországgal — akkor roppantak össze, amikor sem a munkások, sem a többi dolgozó tömegek még nem vállalták a forradalmi harcot. A néptömegek forradalmasodása csak a felszabadulás után, a „felsők” ezzel kapcsolatos összeomlása után indult el, de ekkor már nagy erővel.

Ennek a jelentős sajátosságnak alapvető eleme az is, hogy „a felül levők” 1944-es válságát *döntően* nemzetközi tényezők és nem belső antifasiszta és forradalmi erők okozták”,¹⁰³ hogy a magyar fasizmus a szovjet hadsereg csapásai alatt omlott össze, hogy „a magyar nép... a haza felszabadításában és saját elnyomóinak leverésében csak kis mértékben vett részt fegyveresen.”¹⁰⁴ Azok, akik a magyarországi népi demokratikus forradalomnak ezt a lényeges sajátosságát meg akarják kerülni, minden igyekezettel azon vannak, hogy a magyar reakció válságát „klasszikusan”, mint nagyrészt a belső ellentmondások éleződésének eredményét ábrázolják. Eltúlozzák a tömegek forradalmasodását, azt állítják, hogy 1943–44-ben lényeges „rés” támadt az uralkodó osztályok között, kiéleződtek ellentéteik a hadihelyzet és a tömegek elégedetlensége, és forradalmi megmozdulásai következtében. Lenin megállapításait a forradalmi helyzetről hajlamosak merev sémaként használni, és mindenáron kimutatni a forradalmi válság fontosabb elemeinek együttes kialakulását. A magyarországi fejlődés sajátosságai inkább arról tanúskodnak, milyen nagy

¹⁰¹ Vö. Szabó Bálint: A felszabadulás utáni forradalmi átalakulás jellege és szakaszai hazánkban. Párttört. Közl., 1960. 1–2. sz. 47–49. és 52–53. o.

¹⁰² Ennek az igen jelentős sajátosságnak az elfedését látjuk abban, ahogyan egyes szerzők, az ügy érdekében, a német fasizmus által leigázott más országok antifasiszta és nemzeti demokratikus forradalmát a magyar fejlődéshez igyekeznek igazítani. Abból, hogy a fasizmus nemzetközi méretű veresége egyik alapvető feltétele volt a népi demokratikus forradalmak győzelmének, azt a következtetést vonják le, hogy az antifasiszta, nemzeti-demokratikus forradalom általában csak a fasizmus katonai szétzúzása után, a felszabadulás után indulhatott el (lásd pl. Korom M.: Idézett mű 262–264. o.). Ugyanezt teszi Szabó Bálint M. Somlyai Magda „Szabadulás és magvetés” c. könyvéről írt recenziójában (Párttört. Közl., 1962. 4. sz.): elveti a szerzőnek azt a törekvését, hogy a konkrét tények alapján elemezze a magyar földosztás forradalmi jellegének sajátos korlátait, gyengeségeit, a népmozgalom elindulásának nehézségeit, a szovjet katonák segítségének, bátorításának jelentőségét a sajátos magyarországi feltételek között. Szabó Bálint e sajátosság kidomborítása ellen a többi között azzal érvel, hogy „a szovjet hadsereg sokoldalú segítése, támogatása... egyik jellegzetes vonása a második világháború végén kibontakozott népi demokratikus forradalmaknak” (221–222. o.)

¹⁰³ Lackó Miklós felszólalása a Történelmi Munkaközösségnek Balázs Béla munkájáról folytatott vitájában. Századok, 1958. 5–6. sz. 780. o.

¹⁰⁴ Nemes D.: Idézett mű 5. o.

jelentősége van a forradalom feltételei szempontjából a „felsők” válságának, amire Lenin ismételten felhívta a figyelmet. A „felül levők” összeomlása volt valójában nálunk az a körülmény, amely az „alul levők” forradalmasodását közvetlenül kiváltotta.

A magyarországi viszonyok sajátos elmaradottsága miatt „sorsdöntő körülmény” volt, „hogyan Magyarországot a szovjet hadsereg szabadította fel”,¹⁰⁵ ez teremtette meg a lehetőségét annak, hogy hazánkban 1944 őszén megkezdődjék a történelmileg már rég szükségszerűvé vált forradalmi átalakulás. A mi körülményeink között a forradalmi helyzet kialakítása és a forradalmi folyamat elindulása szempontjából ez a külső tényező játszotta szükségképpen a döntő szerepet. A Szovjetunió felszabadító tette nem egyszerűen „fontos tényezője” volt a forradalom kifejlődésének, hanem éppen az a döntő körülmény volt, amely valóban felszabadította a demokratikus és forradalmi erőket.

A magyarországi népi demokratikus forradalom e sajátosságának kidomborításától, mint láttuk, egyes szerzők azért óvakodnak, mert félnek, hogy ezzel tápot adnak a „forradalom exportja” imperialista vádjának. De a tényektől — még ha bonyolultak is — nem kell tartanunk. A felszabadítással a szovjet csapatok még nem valósították meg az ország demokratikus átalakítását, hanem csupán kivételesen kedvező feltételeket teremtettek a demokratikus fordulat számára. A német fasiszta csapatok kiűzésével és a magyar reakció uralmának szétzúzásával elvégezték ugyan az érlelődő forradalom feladatainak első felét, eltakarították az útból a forradalom legfőbb akadályait. De nem végezhettek el a magyar társadalom átalakítását a magyar nép helyében. Szétzúzták a fasiszmus fegyveres erőit és elnyomó gépezetét, és jelenlétükkel lehetetlenné tették, hogy a németek helyébe újabb imperialista hadseregek szállják meg az országot: ezzel roppant kedvező belső és külső feltételeket teremtettek a demokratikus átalakulás számára.

Figyelembe kell venni azt a tényt, hogy a forradalmak általában nem elszigetelten fejlődnek ki, hogy többnyire nemzetközi méretű forradalmi hullámok veszik körül az egyes országokban érlelődő és lezajló forradalmakat, hogy a forradalmak meghatározott külső feltételekre, nemzetközi forradalmi fellendülésre támaszkodnak, szorosan függnek a nemzetközi politikai helyzettől.¹⁰⁶ A magyarországi antifasiszta, antiimperialista, demokratikus forradalom is a második világháború által kiváltott nagy forradalmi hullám feltételei között, ennek részeként, hatása alatt fejlődött ki. A magyar uralkodó osztályok válsága, majd összeomlása nem is egy szokványos háború eredményeképpen ment végbe. A második világháború, a Szovjetunió részvételével, határozottan antifasiszta jelleget kapott, forradalmi háborúvá vált, a legagresszívabb, legreakciósabb imperializmus ellen irányult. Ez a háború, minden ellentmondásossága ellenére,¹⁰⁷ döntő részévé vált a kommunisták vezetésével kifejlődött világméretű antifasiszta küzdelemnek. Ennek következtében a nemzetközi fasiszmus veresége az antifasiszta, demokratikus és szocialista erők roppant nagy jelentőségű győzelmét jelentette. Közvetlenül részét képezte az ebben az időszak-

¹⁰⁵ Balázs B.: Idézett mű 169. o.

¹⁰⁶ A forradalmak történetének erre a nem eléggé tanulmányozott oldalára hívja fel a figyelmet igen érdekes cikkében B. F. Porsnyev (Az újkori történelem tanulmányozásának alapvető problémái. Közli a Párttört. Közl., 1962. 2. sz.; 113. o.).

¹⁰⁷ Lásd Ránki György: Szovjet—német történészkonferencia Lipcsében. Századok, 1958. 1—4. sz. A szovjet történészeknek az az álláspontjuk, hogy a második világháború csak 1941-től tekinthető igazságosnak.

ban Európában, Ázsiában és Latin-Amerikában kibontakozó hatalmas forradalmi hullámnak.

A fasiszmus feletti győzelem olyan megszállt országokra is nagy hatással volt, amelyeket nem a Szovjetunió szabadított fel. Ezekben az országokban is a fasiszta megszálló kiűzése így vagy úgy részét képezte az antifasiszta harcnak, a megszállókkal együtt a fasiszmus hazai erőinek, a nemzetközi fasiszmussal paktáló nagytőkének is vereségét hozta, és ezzel megteremtette egy demokratikus fejlődés elindításának feltételeit. Méginkább ezt eredményezte a kelet-európai országokban, ahonnan a Szovjetunió haderejének segítségével kergették el a német fasisztákat és helyi kiszolgálóikat.

Magyarország felszabadulásának társadalmi értelmét, igazi jelentőségét társadalmunk belső fejlődése szempontjából csak ezeknek az összefüggéseknek a fényében érthetjük meg. A Magyarországon érlelődő forradalom egyik frontja volt a fasiszmus ellen folyó nemzetközi harcnak. A magyarországi antifasiszta erők csak akkor győzhettek saját reakciós osztályaik ellen, ha harcba szálltak a fasiszta reakció nemzetközi erői ellen, és támaszkodtak az antifasiszmus nemzetközi erőire. A mi antifasiszta harcunk részét képezte a nemzetközi küzdelemnek, és a nemzetközi antifasiszta háború sikerei közvetlen részévé váltak a mi belső fejlődésünknek. A magyar reakció a demokratikus és szocialista erők nemzetközi antifasiszta háborújától szenvedett vereséget. Ennek következtében, a szovjet hadsereg győzelme magyar földön szorosan összefonódott a hazánkban érlelődő forradalommal, és döntő lökést adott neki. Azáltal, hogy csapásai eredményeképpen szét hullott a fasiszta államgépezet legfontosabb része, hogy biztosította a további fejlődés feltételeit és aktívan segítette a magyarországi demokratikus és szocialista erőket, *közvetlenül belső tényezőjévé is vált a magyar népi demokratikus forradalomnak, összefonódott azzal, elvégezte feladatainak egy részét.*

Bármennyire is döntő volt a Szovjetunió szerepe a magyarországi népi demokratikus forradalom feltételeinek megteremtésében és fejlődésének biztosításában, a forradalom végrehajtása, a magyar társadalom alapvető ellentmondásainak megoldása csak a belső forradalmi erők harcának lehetett az eredménye. A Szovjetunió döntő segítséget nyújtott a belső forradalmi erőknek, amelyek az adott történelmi pillanatban még gyengék voltak. A szovjet hadsereg megnyitotta az utat a belső forradalmi erők gyors kifejlődése számára, a továbbiakban pedig biztosította a forradalmi fejlődés számára annak külső és – bizonyos vonatkozásokban – belső feltételeit, megbénította az ellenforradalom hazai és nemzetközi erőit. De a forradalmi átalakulás megvalósítása, a demokratikus államhatalom megteremtése, a nagybirtokrendszer felszámolása, a kapitalizmus korlátozása, majd fokozatos felszámolása a belső forradalmi erőkre várt.

A felszabadulás által teremtett roppant kedvező belső és külső feltételek között rövid idő alatt forradalmi helyzet alakult ki, amely nyomban át is ment forradalomba. A felszabadított területeken, a szovjet alakulatok segítségével és bátorításával, igen gyorsan talpra álltak, megszerveződtek a kommunisták, a kommunista érzelmű munkások és szegényparasztkok, élére álltak az élet újrakezdésének, irányították a néptömegek első, még bizonytalan lépéseit a termelés megindítása, a gazdaság helyreállítása, a közigazgatás demokratikus alapon való újjászervezése, az elemi életviszonyok megteremtése érdekében. A fasiszta rombolások, a háború pusztításai által sújtott néptömegek demokratikus mozgalma szinte spontánul indult meg, alulról, a helyi kommunisták öntevékeny munkája nyomán.

A demokratikus tömegmozgalom kibontakozásában és a forradalom szubjektív tényezőinek kialakulásában döntő szerepet játszott a kommunista párt, amely az új helyzetben azonnal a demokratikus fejlődés legfőbb vezető és szervező erejeként jelentkezett. A felszabadulás küszöbén, óriási nehézségek ellenére, élt, és feladatára, a forradalom vezetésére, felkészült a kommunista párt. A napirendre került antifasiszta, antiimperialista, demokratikus forradalom vezetése Magyarországon is a kommunista pártra várt, mint ennek a harcnak egyedül következetes képviselőjére. Bármennyire igaz, hogy a párt nem tudott egy erőteljes nemzeti ellenállási mozgalmat kifejleszteni, áldozatos, szívós harcának eredményeként a háború utolsó szakaszában, a horthysta politika csődbe kerülése után, a független és demokratikus Magyarországot előkészítő mozgalom vitathatatlan vezetőjévé lett. Bármennyire is vonakodott a polgári és szociáldemokrata ellenzék a kommunistákkal való együttműködéstől, az események arra kényszerítették, hogy elfogadja a kommunista párttal való egységfrontot. Az együttműködés felé vitte őket az is, hogy nyilvánvalóvá vált: nem az angolszászok, hanem a szovjet csapatok szabadítják fel Magyarországot. Világosan előrevetítődött, hogy a felszabadult, demokratikus Magyarországon a kommunisták elkerülhetetlenül vezető szerepet fognak játszani. Ez a perspektíva nagy erőt adott a szerveztileg gyenge kommunista pártnak, ez tette lehetővé, hogy 1944 októberében megállapodás születik a két munkáspárt felszabadulás utáni együttműködéséről és későbbi szervezeti egyesüléséről.

A kommunista párt óriási előnye volt, hogy világos és a kialakult helyzetnek megfelelő általános programmal rendelkezett, felkészült a demokratikus fordulatra.¹⁰⁸ Minden gyengesége ellenére, viszonylag nagy eszmei befolyással rendelkezett, elsősorban a munkások és szegényparasztok körében, a régi munkásmozgalmi rétegeknél, igen fontos harci tapasztalatokkal rendelkezett, támaszkodhatott a nemzetközi kommunista mozgalom politikai és szervezeti tapasztalatára. A felszabadulás pillanatában a kommunista párt volt az egyetlen szervezett, azonnal működésbe lépő politikai erő, amely tudta mit akar és mit kell tennie. Éppen ezért vehette kezébe magától értetődően a demokratikus átalakulás vezetését. Más vezető erő az adott történelmi pillanatban egyszerűen nem volt.

Ennek megértéséhez figyelembe kell venni azt is, hogy a pártot nem egyedül annak itthon, az illegalitás viszonyai között dolgozó része jelentette. A szeptember végétől felszabaduló területeken a demokratikus átalakulás irányítását a párt külföldi bizottsága vette azonnal kezébe, miközben a megszállt Budapesten a párt központi bizottsága hősiessé erőfeszítéseket tett a fegy-

¹⁰⁸ A Békepárt lapja 1944 júliusában világosan felvetette a munkásvezetés alatt megvalósítandó népi demokrácia perspektíváját. (A magyarországi munkásmozgalom 1939—1945-ig. Idézett kiad. 125. o.) 1944. szeptember 12-i felhívásában az újjászerveződő kommunista párt megállapította, hogy „a nemzetközi munkásmozgalom és a Szovjetunió előretörése, az a támogatás, amelyet az egységessé váló munkáosztály a parasztságtól és a kispolgárságtól kap, lehetővé teszi a szocializmus kiharcolását a fasiszmus elleni harc, a demokratikus átalakulás állomásain keresztül. (134. o.)” (...). A Kűb november elején Magyarországra érkező tagjai hasonlóan határozott programmal láttak hozzá a demokratikus átalakulás irányításához. Felvetették, hogy a közvetlen feladat az egész ország felszabadítása és a demokratikus Magyarország megteremtése, egy olyan népi (és nem burzsoá) demokrácia megteremtése, amely lehetővé teszi a felkészülést az egész tőkésosztállyal való leszámolásra, a szocialista forradalom feladataira való áttérésre. (Nemes D.: Idézett mű 147—148. o.)

veres ellenállás kifejlesztésére. A Küb (amelynek összeköttetése az itthon működő vezetőséggel a háború alatt megszakadt) a központi bizottsághoz hasonló programot dolgozott ki, még 1942-ben, a Komintern segítségével, a nemzeti függetlenség kivívására és a demokratikus átalakulás megvalósítására; ez vált később, a felszabadult Szegeden megalakított Függetlenségi Front programjának alapjává. A külföldi bizottság kedvezőbb feltételek között felkészült az ország felszabadulásával kialakuló új helyzetre, a pártra váró országépítő feladatokra. A Kossuth-rádió útján irányítani igyekezett a belső ellenállást, fegyveres mozgalmat, partizánosztagekat szervezett, melyeket magyar területre dobott át. És ahogyan megkezdődött az ország délkeleti részének felszabadítása, nyomban megkezdte a felszabadult területeken kibontakozó forradalmi mozgalom szervezését. Központi vezetőséget alakított 1944. november 5-én Szegeden, a felszabadult területeken létesülő pártszervezetek és a demokratikus átalakulás irányítására. Kidolgozta a Magyar Nemzeti Függetlenségi Front programját, megkezdte a demokratikus erők összefogásának szervezését. December 2-án kezdeményezésére megalakult a Magyar Front folytatásaként a Függetlenségi Front, rövid idő alatt megszervezte a nemzeti bizottságokat, vezetése alatt lerakták az új demokratikus magyar állam alapjait, létrehozták az ideiglenes nemzetgyűlést és az ideiglenes kormányt. A kommunista párt, amely a felszabadított területeken azonnal kézbe vette a demokratikus megújrodás vezetését akkor, amikor a reakció erői felbomlottak, és a kivárás politikáját folytatott demokratikus ellenzék pártjai még nem mozdultak, nyomban az új Magyarország vezető politikai erejévé vált.

A fordulat mélységének jelentősége a reakciós ideológiai örökség áttörése szempontjából

A magyarországi népi demokratikus forradalom késői, felszabadulás utáni elindulása okainak és különösen következményeinek számbavétele, a magyarországi forradalom e lényeges sajátosságának a kiemelése igen fontos. A népi demokratikus forradalom elindulásának sajátos körülményei kihatottak forradalmunk fejlődésére, a szocializmus építésének menetére, tartósabb következményei még az 1956-os ellenforradalom bizonyos vonatkozásaiban is megnyilvánultak, és az eszmei offenzíva mai problémáiban is jelentkeznek.

Az a tény, hogy a forradalmi helyzet csak a felszabadulás nyomán alakult ki, hogy a német fasiszták kiűzésében és a magyar reakció uralmának megdöntésében a magyar nép széles tömegei nem vettek aktívan részt, hogy forradalmasodásuk csak a felszabadulás által teremtett új helyzetben következett be, azt eredményezte, hogy azok a feltételek, amelyek előidéztek a forradalom késését, a bekövetkezett fordulatban csak részben semmisültek meg. Mivel az uralkodó osztályok háborús összeomlása akkor következett be, amikor a néptömegek, a munkásosztály szélesebb tömegei sem vállalták még a forradalmi harcot, amikor még széles dolgozó rétegekben tovább éltek a Horthyékkel kapcsolatos illúziók, amikor még a nyílt fasizmusnak, a német fasizmusnak is volt tömegbefolyása, és nem lepleződött még le teljesen — a külső tényezők eredményeképpen megkezdett fordulat *nem tudta elég mélyen felszántani a talajt*, nagyobb mértékben felszámolni a reakciós ideológiai hagyomány befolyását a magyar nép tömegeiben. A fordulat sajátosságai azt eredményezték, hogy a széles néptömegeknek, beleértve a munkásság jelentős

részének a korábbi történelmi szakaszok által kiformált politikai és ideológiai arculata, kialakult és meggyökeresedett tudata, a történelmileg kialakult „prizma” fellazult ugyan, de nem alakult át gyökeresen. A történelmileg belsővé vált feltételek felszíni rétegei törtek össze leginkább, de mélyebben fekvő rétegeit a háború végének eseményei még csak érintették.

Ilyen körülmények között, a megelőző történelmi időszak jelentős negatív feltételei most a fordulat sajátosságaiban sűrűsödtek össze, történelmünk e sorsdöntő csomópontjának sajátos vonásaiban fejeződtek ki, konzerválódtak, mentődtek át. A korábbi negatív feltételek jelentős része e csomóponton megsemmisült, más fontos elemeit azonban — elsősorban a tömegek gondolkodásmódjának hagyományá vált reakciós elemeit — a 44–45-ös csomópont, átalakítva, megváltoztatva ugyan bizonyos fokig, még konzerválta és hosszabb ideig továbbította.

A népi demokratikus forradalmat úgy kezelni, hogy ezt a *csomópontot* átugorjuk, hogy a forradalom sajátosságait közvetlenül a megelőző időszak sajátosságaiból és nem a feltételeit közvetlenül kialakító fordulat sajátosságaiból vezetjük le (amely fordulat megsemmisíti, és meg is őrzi, átalakított formában, a korábbi feltételeket) — helytelen eredményre vezet. Itt a társadalmi determinációs folyamatnak egy fontos mozzanatával van dolgunk, a fejlődésnek, a determinációs láncnak egy csomópontjával, egy ugrással, amely összekapcsolja a múltat és a jövőt, de el is választja. A fejlődés következő szakaszát nem érthetjük meg, ha a megelőző szakaszok sajátosságait tanulmányozzuk ugyan, de elhanyagoljuk éppen annak a fordulatnak a sajátosságát, amely az új szakaszra vezetett át és közvetlenül létrehozta az új folyamat indulási feltételeit. A csomópont sajátosságainak tanulmányozása roppant fontos, feltárja, mi semmisült meg és mi ment át az előző szakaszok feltételeiből, és milyen új feltételek jöttek létre a további fejlődéshez.

Ezért nem helyes a népi demokratikus forradalom magyarországi sajátosságainak tanulmányozása közben ezt a csomópontot átugorni, elhanyagolni. Azok a tényezők, amelyek fékeztek a forradalmi helyzet kialakulását a felszabadulásig, azáltal konzerválódtak nagyobb mértékben, hogy a forradalom késett, és első, döntő feladataiban a magyar nép alig vett aktívan részt. Az a körülmény, hogy a demokratikus forradalom útjának megnyitásában a belső erők csak igen kis mértékben vettek még részt, volt a továbbiakban az a feltétel, amely sajátos vonásokat kölcsönzött a forradalomnak, és amely konzerválta a korábbi negatív tényezők számos elemét.

A fordulat, a csomópont minősége huzamosabb ideig meghatározza a fejlődés menetét. Azok a fordulatok számolják fel messzemenően a reakció politikai-ideológiai befolyását, a reakciós hagyományokat, alakítják át gyökeresen a tömegek tudatát, amelyekben a néptömegek maguk a legaktívabban, közvetlen forradalmi akcióikkal, huzamosabb ideig vesznek részt. A forradalmak ilyen „tisztító”, „rendező” szerepét Lenin ismételtelen aláhúzta. „A forradalom kétségkívül olyan gyorsasággal és olyan alapossággal tanít — írta —, amilyen a politikai fejlődés békés korszakaiban lehetetlennek látszik.”¹⁰⁹ A mély, az egész társadalmat megrázó válságok idején a nyílt harc felvilágosítja a tömegeket. A viharos forradalmi időszakokban az egyes pártok arculata világossá válik, „... a pártok sokkal gyorsabban alakulnak... az osztálytudat összehasonlíthatatlanul gyorsabban növekszik és csiszolódik, mint a

¹⁰⁹ Lenin Vél. Műv. I. k. Szikra, 19. 565. o.

pangás vagy az úgynevezett békés haladás időszakában.”¹¹⁰ Az éles fordulatok idején „... a proletariátus forradalmi nevelődése egyetlen nap alatt annyit halad, ... amennyit a szürke, hétköznapi, sivár életnek a hónapjai vagy évei alatt sem haladhatna”.¹¹¹ Az ilyen válságok korszakai — állapította meg Lenin — mindig sok évre, sőt évtizedekre meghatározzák az adott osztály társadalmi erőinek osztálytudatát, pártokban való csoportosulását.¹¹² Az 1917-es februári forradalom gyors győzelme, írta Lenin, lehetetlen lett volna, „ha az 1905—1907-es években az orosz proletariátus három éven át nem vívott volna olyan óriási osztályütközeteket és nem fejtett volna ki olyan óriási forradalmi energiát...”¹¹³ 1905 „mélyen felszántotta a talajt, évszázados előítéleteket tépett ki gyökerestől, a munkások millióit s a parasztok tízmillióit ébresztette politikai életre és politikai harcra, az orosz társadalom összes osztályait (és összes főbb pártjait) igazi mivoltukban, érdekeik, erőik, akciómódszereik, közeli és távoli céljaik igazi kölcsönös viszonyában mutatta be egymásnak és az egész világnak”.¹¹⁴ Az 1905—1907-es forradalmi korszak volt az a csomópont, amelyen megszabadult a munkások és parasztok tömegeinek tudata a reakciós, hagyománnyá vált gondolkodásmódtól. A forradalmi harcokban szerzett tapasztalatok, a forradalom két évtizeden át elevenen élő hagyományai pedig lehetővé tették a februári forradalom gyors győzelmét. A február utáni fejlődésben, a Kornilov-lázadás és leverésének tapasztalatai képezték azt a további csomópontot, amelyen az ideiglenes kormánnyal és a mensevikekkel kapcsolatos illúziók szertefoszlottak, és amely lehetővé tette a tömegek felsorakozását a szocialista forradalom végrehajtására.¹¹⁵ Október győzelme újabb világméretű csomópont volt, amely világossá tette az osztályfrontokat, néhány év alatt óriási mértékben megnövelte a proletariátus osztályöntudatát, lehetővé tette a reformizmus vereségét a munkásmozgalomban.¹¹⁶ A mély társadalmi válságok idején a forradalmi tömegharcban szerzett politikai tapasztalatok változtatják meg a munkáosztály, a tömegek nézeteit, alakítják ki a forradalom továbbfejlődésének szubjektív feltételeit; de a válság mélységétől, a tömegek politikai aktivitásától, forradalmi mozgalmának szélességétől és természetesen a forradalom fejlődésétől, bukása esetén a visszavonulás módjától stb. függ, hogy a változások mennyire lesznek mélyrehatóak és tartósak.¹¹⁶

¹¹⁰ Lenin Műv. 12. k. Szikra, 1954. 194. o.

¹¹¹ Lenin Műv. 8. k. Szikra, 1954. 86. o.

¹¹² Lenin Vél. Műv. I. k. Idézett kiad. 787. o.

¹¹³ Uo. 1039—1040. o.

¹¹⁴ Lenin Vél. Műv. II. k. Idézett kiad. 131—132. o.

¹¹⁵ Vö. uo. 477. o.

¹¹⁶ Az 1919-es Magyar Tanácsköztársaság létrejöttét megelőző hónapokban a rendkívül mély nemzeti válság idején a polgári demokrácia gyorsan lelepleződött, szertefoszlottak az antanthatalmak és az USA demokratikus szándékaival kapcsolatos illúziók is. (Lásd Nemes Dezső: A Magyar Tanácsköztársaság történelmi jelentősége. Századok, 1959. 1. sz. 3. o.) De az 1918—19-es forradalmi időszak nem tartott elég hosszú ideig, nem követte a forradalom erőinek valamennyire is rendezett visszavonulása ahhoz, hogy tapasztalatai mélyebbre hatoljanak és tartósan pozitív irányba fejleszthessék a tömegek tudatát. (Lásd Balázs B.: A demokratikus tömegmozgalom. . . Századok, 1957. 1—4. sz. 301. o.) — Nagyon érdekes ebben a vonatkozásban a generációk problémája is. Az új generációk tudatát a készen tált feltételek formálják ki, amelyek között az uralkodó ideológia a közoktatás, a sajtó, az egyház stb. révén játssza általában a döntő szerepet. A forradalmat átélő generációk tudatában sokáig élnek a forradalom pozitív és negatív tapasztalatai, ezek hathatnak hagyomány útján az új generációk tudatára is, de ez utób-

Mindenesetre, a munkásosztály, a dolgozó nép tömegeinek már kialakult, meggyökeresedett tudatát, hagyományos gondolkodásmódját, illúzióit és előítéleteit csak „igen nagy arányú viharok” törhetik át — ez a történelem tapasztalata. Ha a kialakuló válság ilyen vagy olyan oknál fogva nem eléggé mélyreható, nem rázza fel az egész társadalmat, a dolgozó tömegeket befolyásoló retrográd nézetek „hosszú évtizedeken át” fékezhetik, nehezíthetik a demokratikus, forradalmi mozgalmakat.¹¹⁷ Magyarországon „az antifasiszta fegyveres felkelés és forradalom hatalmas lépésekkel vitte volna előre a munkásság és parasztság politikai fejlődését, már a harc folyamán szorosra kovácsolta volna a munkás-paraszt szövetséget, éles választó vonalat húzott volna az antifasiszta és fasiszta erők között, és leleplezte és elszigetelte volna azokat a polgári csoportokat, amelyek ingadozva vagy fenntartásokkal vettek részt ebben a harcban”.¹¹⁸

Az a tény, hogy a sajátos történelmi feltételek következtében a forradalmi válság, a tömegek forradalmasodása késett Magyarországon a háború utolsó szakaszában is, az a körülmény, hogy a más országokból ismert antifasiszta felkelések, partizánháború, tömeges fegyveres ellenállás szakasza elmaradt a mi fejlődésünkől, azt eredményezte, hogy a reakció erői és befolyásuk, a velük kapcsolatos illúziók nálunk jóval nagyobb mértékben fennmaradtak, átmentődtek a demokratikus forradalom időszakában, mint más országokban. Ennek tudható be, hogy azok az okok, amelyek lehetetlenné tették a függetlenségi mozgalom, a népfront kialakulását a háború előtt, és a háború alatt végzetesen késleltették az ellenállás kifejlődését, a népi demokratikus forradalom éveiben is éreztették káros hatásukat. Ebből következett a felszabadulás utáni helyzet egyik legfontosabb sajátossága.¹¹⁹

A népi demokratikus forradalom magyarországi sajátosságainak következményei a reakciós ideológiai örökség továbbélése szempontjából

A magyarországi népi demokratikus forradalom sajátos indulási feltételeinek kiemelése különösen fontosnak tűnik, ha számba vesszük közvetlenebb és tartósabb következményeiket.

A továbbiakban fejlődésünknek csak azokra a korlátaira kívánok utalni, amelyek a kezdeti feltételek gyengeségeiből adódtak. Ezért szükségképpen egyoldalú leszek, egyoldalúan a fejlődés gyengeségeire fordítom a figyelmet, nem foglalkozom népi demokratikus forradalmunk alapvető eredményeivel, óriási pozitív átalakító munkájával. Egyoldalú leszek abban is, hogy a később, 1948 után eluralkodó torz politikai vonal, a szektarianizmus, a személyi kultusz rendszere, az 1953—56-os periódus és az ellenforradalom összefüggéseinek csak erre az oldalára tekintek. Holott világos, hogy az indulási feltételek sajátos gyengeségeinek, a reakciós ideológiai befolyás gyenge áttörésének következh-

biakra leginkább azok a feltételek hatnak formálólág, amelyek között felnőnek (ezek között szerepelnek például egy korábbi forradalmi időszaknak az osztályok kölesönös viszonyában stb. továbbélő lenyomatai). A hosszú évtizedek alatt kialakult, hagyományrá vált nézeteket, az összes élő generációk tudatát csak nagyerejű társadalmi viharok képesek viszonylag rövid idő alatt és nagyobb mértékben átformálni.

¹¹⁷ Vö. Lenin Műv. 20. k. Idézett kiad. 466. o.

¹¹⁸ Balázs B.: A demokratikus tömegmozgalom. . . Századok, 1957. 1—4. sz. 303. sz.

¹¹⁹ Uo.

ményei az átalakulás előrehaladásával a feltételek újabb rétegei alá kerültek. A retrográd eszmék továbbélése egyre kevésbé az indulási feltételek és egyre inkább későbbi történetünk negatívumainak, a folyamatot vezető pártban bekövetkezett torzításoknak, majd ingadozásoknak volt a következménye. Ezt az esetleges félreértések miatt kellett elmondanom. Én itt csupán arra törekszem, hogy az indulás sajátosságainak közelebbi és távolabbi hatásaira, természetesen egyre inkább háttérbe kerülő, közvetetté váló és elmosódó következményeire hívjam fel a figyelmet.

Fejlődésünk sajátos gyengeségei közvetlenül már a forradalmi helyzet kialakulásában és a demokratikus forradalom, a tömegmozgalmak elindulásában jelentkeztek.

A szovjet csapatok győzelme forradalmi helyzetet teremtett a felszabadult területeken. De ha a munkás- és paraszttömegek forradalmasodását, a demokratikus tömegmozgalom elindulását közelebbről vizsgáljuk meg, kiténik, hogy a tömegmozgalmak bizonyos vontatottsággal, jelentős korlátokkal bontakoztak ki. A helyzet kezdeti gyengesége a többi közt abban nyilvánult meg, hogy az első időszakban egyedül a kommunisták, kommunista érzelmű csoportok mozdultak meg. Mivel Magyarországon a felszabadulás időpontjáig nem jöttek létre a fegyveres ellenállás helyi szervei, a más országokból ismert nemzeti bizottságok, a régi közigazgatás összeomlásával légüres tér keletkezett. Ilyen körülmények között, az első időkben, a helyi hatalom szükségképpen a legtöbb helyen a kommunista pártszervezeteket, üzemi bizottságokat létrehozó régi munkásmozgalmi harcosok kezébe került. A hatalom ténylegesen a kommunisták kezében volt. Majdnem mindenütt a kommunisták vették egyedül kézbe az élet újraindítását, a közigazgatást. A helyzet gyengeségének volt következménye az is, hogy közvetlenül a felszabadulás után a helyi kommunisták nagy része a proletárdiktatúra azonnali helyreállítására vett irányt, nem értette és nem is ismerte még kellőképpen az illegális párt nemzeti egységfront politikáját.¹²⁰

A helyi kommunista csoportok nyomán megmozduló munkás-, szegény-paraszti, paraszti és más dolgozó rétegek kibontakozó tömegmozgalma, a párt kezdeményezésére és vezetésével elinduló demokratikus, nemzeti front képezte a demokratikus forradalmi átalakulás alapvető hajtóerejét. Ez a demokratikus tömegmozgalom az, amely a termelést, a közbiztonságot, az elemi rendet helyreállította, megkezdte a népi hatalmi szervek létrehozását. De a felszabadulás nyomán kibontakozó mozgalom sajátosan magán hordta a magyar fejlődés gyengeségeinek jegyeit. Az a körülmény, hogy az aktív ellenállási harc a háború utolsó szakaszában sem alakult ki, azt eredményezte, hogy az országot ért roppant pusztítások közvetlenül nem a tömegek forradalmasodását váltották ki, hanem letargikus állapotot teremtettek.¹²¹ A demokratikus mozgalomnak ebből az aléltáságból kellett elindulnia, a kommunisták szervező munkája nyomán. „A felszabadulás után országosan kibontakozó demokratikus tömegmozgalom az adott történeti helyzet szülötte volt. Általában nélkülözötte azt a szenvedélyes, harcos antifasiszta vonást, amely annyira jellemezte a fegyveres antifasiszta harc és nemzeti ellenállás viszonyai között

¹²⁰ Lásd uo. 311. o.

¹²¹ Lásd uo. 305–307. o.; Révész Imre: Az Ideiglenes Nemzetgyűlés és az Ideiglenes Nemzeti Kormány megalakulása Debrecenben (1944. december 21–22. „Tanulmányok a magyar népi demokrácia történetéből” c. kötetben. Akadémiai kiadó, 1955.)

létrejött mozgalmakat. Mivel széles néptömegek politikai ébredése, demokratikus aktivitása csak a felszabadulás után indult meg, szükségszerűen magán viselte az akkori helyzet jegyeit. A néptömegek alkotó ereje, kezdeményező-készsége mindenekelőtt a termelés megindításának a gazdaság helyreállításának, az államélet újjászervezésének irányában bontakozott ki.”¹²² A magyarországi demokratikus tömegmozgalom — amely akkor indult el, amikor a felszabadulás már megtörtént, amikor tehát a tömegeket gyorsan forradalmasító fegyveres harci szakaszt felváltotta a fejlődés viszonylag békés, és emiatt jóval lassúbb útja — magán hordta széles tömegek politikai elmaradottságának vonásait. Ez tette lehetővé, hogy nagyobb számú reakciós, fasiszta elem vegyüljön a demokratikus tömegek közé és itt-ott fékezze, időlegesen helytelen irányba terelje a tömeghangulatot.¹²³

A demokratikus tömegmozgalomból kinövő népi forradalmi szervek, a kommunista párt kezdeményezésére létrejött nemzeti bizottságok — amelyek óriási munkát végeztek a normális életfeltételek, a demokratikus államiság megteremtésében, a fasiszmus elleni harcban — szintén sok gyengeséggel rendelkeztek. A helyzet elmaradottsága lehetővé tette, hogy a reakció sok helyen uralja, vagy befolyása alá vonja a nemzeti bizottságokat.¹²⁴ Országosan jellemző volt a népi szervekre, hogy nem jártak el kellő következetességgel a fasiszta és reakciós maradványok elleni harcban.¹²⁵

A helyzet korlátait jelzi az a tény is, hogy az 1944 decemberében a hitleri Németországnak hadat üzenő ideiglenes kormány a tömegek „háborús fáradtsága” miatt önkéntes toborzás és nem kötelező mozgósítás útján kezdte megszervezni azokat a magyar hadosztályokat, amelyeknek feladatuk lett volna részt venni az ország teljes felszabadításában. A februárban elinduló toborzásra már több tízezer jelentkeztek önként, de a reakciónak mégis sikerült elszabotálnia az új magyar hadsereg megteremtését és mielőbbi frontraküldésének tervét.¹²⁶ A szélesebb rétegek forradalmasodásának korlátaira utal az is, hogy a földosztás végrehajtásánál is az első, a legöntudatosabb, legbátrabb földigénylők után, ha rövid időre is, megakadt a jelentkezés; hogy a szovjet parancsnokságok messzemenő segítségére és bátorítására volt szükség ahhoz, hogy az elnyomás alól alighogy felszabadult agrárproletárok, szegényparasztok a földosztást végülis gyorsan végrehajtsák.¹²⁷

A felszabadulással kialakuló sajátos feltételek nemcsak a kibontakozó demokratikus tömegmozgalom kezdeti időszakára nyomták rá bélyegüket. Hatottak a további fejlődésre, még sokáig éreztették hatásukat a magyar népi demokrácia történetében.

A felszabadulással kialakult helyzet igen kedvező feltételeket teremtett a népi demokratikus átalakulás számára. A magyar reakció vereségével elhárultak az útból a demokratikus fejlődés és a szocialista forradalomra való áttérés

¹²² Balázs B.: A középrétegek szerepe... Idézett kiad. 172. o.

¹²³ Balázs B.: A demokratikus tömegmozgalom... Századok, 1957. 1—4. sz. 304. o.

¹²⁴ Balázs B.: A nemzeti bizottságok szerepe népi demokráciánk létrejöttében — a „Tanulmányok a magyar népi demokrácia történetéből” c. kötetben. Idézett kiad. 184—5. és 195. o.

¹²⁵ Balázs Béla: A demokratikus tömegmozgalom... Századok, 1957. 1—4. sz. 325. o.

¹²⁶ Nemes D.: Idézett mű 186—192. o.

¹²⁷ Lásd Szabó Bálint recenzióját M. Somlyai Magda „Szabadulás és magvetés” c. könyvéről. Párttört. Közl., 1962. 4. sz. 221. o.

legfőbb belső akadályai. Az új helyzetben a munkásosztály szilárdan kézbe vehette a demokratikus átalakulás vezetését, megteremtette hegemoniáját a demokratikus forradalomban, fontos hatalmi pozíciókra tett szert. A volt uralkodó osztályok az elszenvedett vereség következtében nagy mértékben legyengültek, fegyveres erővel többé nem rendelkeztek, képtelenné váltak arra, hogy erőszakosan fellépjenek a forradalom ellen. A munkásosztály, támaszkodva a felszabadulás által kiváltott demokratikus tömegmozgalomra és a burzsoázia legyengülésére, meg tudta védeni hatalmi pozícióit, elsősorban a vezetése alatt kiépített népi karhatalmat; az osztályellenség legsúlyosabb támadásainak körülményei között sem engedte ki kezéből, ellenkezőleg, a forradalmi tömegek mozgósításával, lépésről-lépésre kiszélesítette ezeket.

Ezek a tartósan ható belső feltételek szorosan összefonódtak a felszabadulással kialakult kedvező külső feltételekkel is: ha a burzsoázia képtelennek bizonyult arra, hogy megállítsa a kibontakozó forradalmat és erőszakhoz folyamodjék, polgárháborút robbantson ki, ez annak is következménye volt, hogy a szovjet csapatok jelenléte, a forradalmi erők előrenyomulásának körülményei között kilátástalanná tett minden nyílt, fegyveres ellenforradalmi kísérletet; hogy a német imperializmus leverésével kialakult helyzetben, a Szovjetunió ereje és nemzetközi tekintélye következtében a nemzetközi burzsoázia is képtelennek mutatkozott arra, hogy erőszakosan, fegyveresen beavatkozzék a magyar fejlődésbe, fegyveres támogatást nyújtson a belső ellenforradalmi erőknek.¹²⁸

Ugyanennek a kedvező helyzetnek azonban nem elhanyagolható, a későbbi fejlődésre szintén tartósan kiható hátrányai is voltak. Az a tény, hogy a fordulatban a belső demokratikus és forradalmi erők még csak igen kis mértékben vettek részt, olyan negatívum volt, amely sokáig éreztette hatását az osztályerőviszonyokban, az egyes osztályok magatartásában, mozgásában, az osztályellenség befolyásában, erejében, és amely bizonyos vonatkozásokban ma is hat, sok áttételen keresztül, a tömegek gondolkodására.

Az a sajátosság, ahogyan nálunk a népi demokratikus forradalom elindult, a fejlődésnek olyan általános feltételeit hozta létre, amelyek jelentősen megnehezítették a demokratikus forradalom kibontakozását és átnövését, a szocializmusért vívott harcot.

A demokratikus erők összefogásának késése, az ebből keletkezett erővesztés „döntően meghatározta Magyarország fasizmus elleni harcának szélességét és mélységét. . . De sok tekintetben magyarázatot ad arra is, miért küzd a magyar koalíció időről időre megismétlődő súlyos válságokkal.”¹²⁹ Mivel nálunk elmaradt a nemzeti felszabadító tömegharc szakasza, amely gyors ütemben és gyökeresen átalakította volna a munkás- és paraszttömegek politikai-ideológiai arculatát, élesen szembefordította volna őket a fasizmussal és elszigetelte volna a burzsoázia kiváráó vonalát — „Magyarország felszabadulásakor a politikai erőviszonyok kedvezőtlenebbek voltak, mint pl. Csehszlovákiában vagy Bulgáriában, így a további osztály-összecsapások is nehezebbeknek, kimenetelük tekintetében kétségesebbeknek ígérkeztek.”¹³⁰ A magyar kizsákmányoló osztályok erős osztályok maradtak, igen nagy mértékben megőrizték ideológiai-politikai befolyásukat széles tömegek, különösen a

¹²⁸ Lásd Nemes D.: Idézett mű 236—237. o.

¹²⁹ Kállai Gy.: Idézett mű 8. o.

¹³⁰ Balázs B.: A középrétegek szerepe. . . Idézett kiad. 168. o.

kispolgárság felett; „jelentős szövetségeseik maradtak — a reakciós papság, a jobboldali szociáldemokrácia maradványai, s különösen annak a magyar sovinizmusnak a hagyományai, amelyek eltorzították a lakosság nemzeti érzését, kiváltképpen az értelmiség és az ifjúság körében”.¹³¹ A forradalom kibontakozásának és átnövésének békés útja — óriási előnyei mellett — szintén hozzájárult ahhoz, hogy a burzsoázia jelentős mértékben, hosszabb ideig megőrizze kádereit és politikai befolyását, államapparátusbeli pozícióit, befolyását a közigazgatásra, a gazdasági és a kulturális ügyek intézésére. A békés út következménye volt az is — sajátos indulási feltételeink alapján —, hogy a reakciós elemek jelentős része a forradalom éveiben sem lepleződött le megfelelő mértékben. A forradalmi folyamat sem húzott tehát éles választóvonalat a haladó és a reakciós erők között.

Ilyen körülmények között, az első hónapok riadalma után, a reakció gyors ütemben megkezdhette tömörülését, legális és illegális szervezeteinek létrehozását, felhasználhatta szervezkedéséhez az egyházat és a koalíció jobbszárnyán elhelyezkedő kisgazdapárt pozícióit. 1945 tavaszán-nyarán, a reakciós, fasiszta elemek már nyílt támadásba mentek, újra kezdték közvetlenül befolyásuk alá vonni elsősorban a kispolgárság széles rétegeit, a középrétegeket, amelyek az első időkben a kommunisták felé fordultak, és most, a reakció újjáéledésével, átingadoztak irányában. Ahogyan tehát, röviddel a felszabadulás után, a burzsoá reakció, felhasználva a kispolgári tömegek többségének politikai elmaradottságát, már élesebben felléphetett a forradalmi munkásmozgalmak ellen, igen gyorsan bekövetkezett a politikai erők erős polarizációja. A magyarországi sajátos helyzet következtében, az osztályharc frontja kezdetől fogva és szinte kizárólag a forradalmi munkásmozgalmak és a burzsoázia erői között húzódott; a kispolgárság pártjainak balszárnya a kommunistákat támogatta, jobbszárnya pedig a burzsoá restauráció fedőszervévé, a kispolgári tömegek reakciós tömörítésének eszközévé vált.¹³² Ilyen körülmények között a kommunista pártnak nehéz, szívós harcokban, „az újjáépítés és a nép gazdasági, szociális szükségleteinek kielégítése terén elért eredményeivel, politikai sikereivel kellett szinte lépésről lépésre, és nemegyszer vereségek által visszavetve megszilárdítania és kiszélesítenie azt a viszonylag szűk tömegbázison létrejött vezető szerepét, amelyet az antifasiszta harcban kivívott magának”.¹³³

A népi demokratikus forradalom sajátos indulási feltételeinek negatív következményei különösen a tömegek állapota, a reakciós ideológiai-politikai örökség mélyreható befolyása révén nehezítették meg tartósabban a forradalom fejlődését.

A fejlődés sajátos gyengeségei a következő szakaszokban további gyengeségeket eredményeztek Magyarországon. A fejlődési vonalnak ezeket a korlátait a háború utolsó szakaszában érlelődő válság, késése miatt, nem tudta áttörni. A felszabadulással kialakuló új helyzetben, a sajátosan korlátozott indulási feltételek között, a fejlődés békés viszonyai között kibontakozó népi demokratikus forradalom sem tudta olyan mélyen felszántani a talajt, gyökereitől kitépni a reakció uralmának hosszú periódusa által kialakított előítéleteket, mint azt a széleskörű antifasiszta fegyveres harc más országokban megtette.

¹³¹ Nemes D.: Népi demokráciánk fejlődése és az októberi ellenforradalom. Párttört. Közl. 1957. 1. sz. 31. o.

¹³² Balázs B.: A középrétegek szerepe... Id. kiad. 197. o.

¹³³ Balázs B.: A demokratikus tömegmozgalmak... Századok, 1957. 1—4. sz. 304. o.

A kommunistaellenes, szovjetellenes, nacionalista, klerikális ideológia mély gyökereit, továbbélését, erejét, a burzsoáziának a paraszti-kispolgári tömegekre gyakorolt befolyásának nagyságát világosan megmutatták az 1945-ös választások, amelyeken a reakció eszközévé vált kisgazdapárt szerezte meg az abszolút többséget. Rávilágítottak arra, hogy — a kommunista párt politikai befolyásának jelentős növekedése mellett — a reakció még igen nagy erővel rendelkezik: jelentős gazdasági és államapparátusbeli kulcspozíciókon túl, ereje „a szinte érintetlen fasiszta ideológiában”, „a magyar egyháznak, a szélsőséges magyar reakció évszázadokon át kipróbált szervezetének morális hatásában és szervezetségében” rejtett. A burzsoázia demokratikus jelszavak mögött vonult fel, felújította a fasiszta ideológia érveit, megnyergelte a tömegekben mélyen élő nacionalista, szovjetellenes, kommunistaellenes előítéleteket, különös sikerrel alkalmazta a világnézeti harc eszközeit, a demokrácia, az „egyetemes polgári jólét”, a polgári életforma, a magántulajdon, a polgári erkölcs védelmének demagógiájával lépett fel. A fasiszta fertőzés a budapesti munkásoknál sem volt hatástalan; a kommunistaellenesség, a fasiszta mótó különös erővel hatott a nők között, de az ifjúság körében is, amelynek „túlnyomó többsége évtizedekig tartó, sokoldalú, szervezett fasiszta fertőzésnek hatása alatt a reakció tartaléka volt”.¹³⁴

A két évvel később, a reakció politikai visszaszorulásának, a forradalmi erők jelentős előretörésének és sikereinek körülményei között megtartott 1947 őszi választások továbbra is a magyar reakció befolyásának szívósságáról, mélységéről tanúskodtak. Ismét bebizonyosodott, hogy a reakció még igen nagy tartalékokkal rendelkezett, ideológiai-politikai befolyása, a kommunista-reakciónak a konzervativizmusnak a hatása továbbra is igen jelentős maradt. A burzsoázia messzemenően fel tudta használni a klerikalizmus, a vallás hagyományos befolyását, a polgári életformával, a „tisztá demokráciával” kapcsolatos illúziókat.¹³⁵

Az 1947-es őszi választásokat követő, a reakció legális politikai erőinek felszámolásával, a két munkáspárt egyesülésével megnyíló periódus, a személyi kultusz gyorsan meghonosodó rendszere, az eszmei harc elhanyagolása, az adminisztratív eszközök túltengése következtében, nem kedvezett az ideológiai feladat megoldásának, a hagyományos reakciós előítéletek és illúziók kiszárításának. Az 1953–56-os időszak pedig, a helyes vonal keresése közben leírt szélsőséges ingadozásaival, elmélyülő eszmei zavarával, a revizionizmus előretörésével teret adott a reakciós ideológia, a nacionalizmus, a kommunistaellenesség, a klerikalizmus felerősödésének, és elvezetett az 1956-os ellenforradalmi hullámhoz. Az ellenforradalom időszakában nagy erővel kiújult a reakciónak az értelmiséggel, a „középosztállyal”, az ifjúság társadalmi szerepével kapcsolatos demagógiája is;¹³⁶ felszínre került a bolsevizmust és a fasizmust azonosító, a Horthy-időszakból is ismert jobboldali szociáldemokrata demagógia.¹³⁷ 1956-ban nyilvánvalóvá vált, hogy fejlődésünk korlátai következté-

¹³⁴ Ságvári Ágnes: Az 1945-ös budapesti választások. Párttört. Közl., 1959. 3–4. sz. 219–233 o. A választásokból kizárták a háborús bűnösöket, a nem igazolt csendőrt, fasiszta tisztviselőket stb. A felnőtt lakosság 72,8%-a volt választópolgár. Ez a tény még jobban mutatja a reakció választási eredményének nagyságát, jelzi befolyásának mértékét.

¹³⁵ Ságvári Ágnes: Az 1947. évi országgyűlési választások Budapesten, Párttört. Közl., 1960. 3. sz. 75–82. o.

¹³⁶ Vö. Balázs B.: A középrétegek szerepe... Idézett kiad. 122. o.

¹³⁷ Vö. Kállai Gy.: Idézett mű 32–33. o.

ben, amelyekhez az 1948-tól elkövetett hibák döntő mértékben hozzájárultak, „az ellenforradalmi rendszernek... még aktív vezető gárdája van, ... széleskörű társadalmi bázisa, elsősorban a nacionalista, fasiszta fertőzésű kispolgári tömegekben.”¹³⁸

Hozzátehetjük, hogy az 1956-os ellenforradalom leverésének körülményei sem úgy alakultak, hogy lehetővé tették volna az eszmei zavar, a felerősített burzsoá-kispolgári ideológia hatásának, felelevenített hagyományainak gyors leküzdését. Az a tény, hogy az ellenforradalom támadását a magyar munkásosztály nem tudta saját erejéből megfékezni és leverni, hogy ismét a szovjet hadsereg segítsége volt az, amely biztosította számunkra a szocialista vívmányok megvédését, a félbeszakított út folytatását, azt eredményezte, hogy az 1956-ban felkorbácsolt nacionalista előítéletek, a tiszta demokráciával úzótt demagógia, egyáltalán az ellenforradalom jellegével kapcsolatos illúziók leküzdése roppant hosszadalmas munkát igényel.

Ennek a sajátos fejlődésnek a következménye, hogy a reakciós burzsoá ideológiának még ma is jelentős maradványai vannak az emberek gondolkodásmódjában, kulturális, művészeti életünkben. Napjaink eszmei offenzívája ráirányítja figyelmünket a tudat átalakításának, a retrográd eszmei hagyomány fellazításának, áttörésének, leküzdésének törvényszerűségeire. 1945 utáni történetünk egyik fontos tanulsága, hogy a tudat mélyebb rétegeinek átalakulása különösen hosszadalmas és türelmes munkát igényel a szocialista forradalmat vezető párttól. Az 1945—48-as, de az 1956-os ellenforradalom utáni időszak tapasztalatai is arra utalnak, hogy a dolgozó tömegek megnyerése gazdasági és politikai érdekeik területén még nem jelenti ideológiai megnyerésüket is, és hogy az eszmei elmaradottságot kritikus helyzetekben a reakció fel tudja használni zavarkeltésre, saját politikai céljaira. 1945-ben, a kommunista vezetése alatt végrehajtott földreform ellenére, a harc kieleződésének viszonyai között a földhözjuttatott parasztság széles tömegei nem a kommunisták, hanem a kiszagdapárti reakció mellé álltak, mert a burzsoázia éppen a gondolkodásmódjukban mélyen gyökerező előítéleteikhez fordult. 1956-ban a reakció azokra a régi nacionalista előítéletekre, világnézeti beidegzettségekre tudott építeni, amelyek az elmúlt évtized alatt a felszín alá kerültek, de ténylegesen, fejlődésünk korlátai és a régi pártvezetés torz politikája következtében csak részben tűntek el a tömegek tudatából. A tudat átalakulása ténylegesen a közvetlen érdekektől, a felszíntől indul el, ezen az úton jut el a mélyebb rétegekig. Ez a sajátosság nehezíti meg a szocialista forradalom kulturális, eszmei feladatainak elvégzését és hosszú ideig teret nyújt a reakciónak, különösen akkor, ha a forradalomhoz vezető úton és a forradalom során a tömegek legaktívabb, viharos harcainak szakasza kimarad vagy csak részben, korlátozottan fejlődik ki, és az átalakulást vezető párt politikájában eluralkodó hibák is lefékezik, megtörik a tudat átalakulásának folyamatát.

A reakciós ideológiai beidegzettségeknek sajátos történelmi fejlődésünk-ből következő szívóssága jelenlegi politikánkban nagyfokú óvatosságot, körültekintést, és ugyanakkor az eszmei harc széleskörű, a gyakorlattal elválaszthatatlan összefonódó kifejlesztését igényli, határozott, nagyobb ingadozásoktól mentes, a fluktuációkat elkerülő, jól megalapozott politikát követel. Megköveteli a tömegek saját tapasztalataikon való nevelését, a tömegek iránti bizalmat és őszinteséget, a tömegek véleményének, problémáinak meghall-

¹³⁸ Balázs B.: A középrétegek szerepe... Idézett kiad. 222. o.

gatását és figyelembe vételét, kezdeményezőkézségének támogatását és fejlesztését.

A népi demokratikus forradalom kezdeti feltételei a párt sajátos helyzete révén is nehezítették a forradalom fejlődését.

A felszabadulás nyomán kialakult helyzet kedvezőtlen oldalai, az a jelentős tehertétel, amelyet a munkásosztály s a többi dolgozó tömegek, a kispolgári rétegek állapota, a legreakciósabb burzsoá ideológia ránehezedése a felszabadulást megért generációk agyára jelentett — nagy mértékben megnehezítették a forradalmi átalakulást vezető párt feladatát. Objektíve olyan politikát követelt a párttól, amely a kialakult helyzet sajátosságait messzemenően figyelembe veszi, differenciált, türelmes gyakorlati-ideológiai átnevelő munkát folytat, és lehetővé teszi a különböző rétegek számára, hogy saját tapasztalataik alapján, forradalmi harcokban számolják fel ellátéteiket és illúzióikat és meggyőződjenek a kommunista párt által javasolt új helyességéről.

A párt feladatainak sikeres teljesítése szempontjából igen kedvező volt az a tény, hogy általános stratégiai vonala helyes volt. A párt eleve úgy készült fel feladatára, hogy politikájának középpontjába állította a szocialista forradalomhoz vezető sokrétű demokratikus átmenetek, fokozatok megvalósítását.

A munkásosztály, a parasztság, a városi kispolgárság, az értelmiség különböző rétegeinek átvezetése a szocialista forradalom útjára azonban a gyakorlatban, részleteiben fokozottan bonyolult feladatot jelentett a magyar viszonyok sajátos elmaradottsága következtében, magasfokú ideológiai politikai felkészültséget igényelt. Helyes megoldása alapvetően megkövetelte a jobboldali opportunizmus és különösen a „baloldali” szektás torzítások, a kispolgári forradalmiság, türelmetlenség elleni következetes harcot.

Olyan követelmények voltak ezek, amelyeknek teljesítését nehezítette az ország vezetését kezébe vevő kommunista párt sajátos helyzete. A felszabadulás nyomán a párt igen gyors, erőteljes fejlődésnek indult, tömegbefolyása rohamosan nőtt. Döntő feladat volt a felszabadulás hónapjaiban a pártot gyorsan tömegpárttá szervezni, szervezeteit mindenütt kiépíteni, hogy minden-hová eljuthasson, vezető szerepe érvényre jusson. A kislétszámú párt a felszabadított területeken roppant gyorsan fejlődött, február végén már több mint 30 000, április elején 100 000, májusban 150 000 tagja volt. A májusi konferencia idejére a kommunista párt legális, szervezett, egységes országos párttá fejlődött. Az 1945-ös őszi választásokon, a reakciós támadás körülményei között is, már 800 000 szavazatot kapott.

A pártnak ez a gyors fejlődése ugyanakkor számos nehézséggel és veszéllyel járt. A kommunista párt tapasztalt vezető garnitúrával rendelkezett ugyan, de egészében véve, bizonyos értelemben, fiatal párt volt. Szervezeteinek gyors kiépítése, tagságának rendkívüli növekedése (az ország vezető pártját egy igen kicsiny magból kiindulva kellett létrehozni: alig néhány ezerre tehető azoknak a száma, akik itthon, ebben vagy abban az időszakban, az illegális párt tagjaként vagy az emigrációban harcoltak) nagy nehézségekkel is járt. 1945 nyarán a pártszervezetek és pártszervek még fiatalok és tapasztalatlanok voltak.¹³⁹ A felszabadulással induló forradalmi erjedésben tömegesen csatlakoztak a párthoz, öntevékenyen kommunista szervezeteket hoztak létre a munkásmozgalom régi harcosai, az 1919-es Tanácsköztársaság veteránjai, a

¹³⁹ Az MKP első országos értekezlete határozatainak végrehajtásáról. (Rákos Sándor) Párttört. Köz., 1960. 1—2. sz. 221. o.

direktóriumok, üzemi bizottságok egykori tagjai, a magyar vörös hadsereg katonái, azok a szociáldemokrata munkások, akik már az illegalitás éveiben valamiképpen bekapcsolódtak a kommunista párt munkájába. Igen sok új ember jött a párthoz, akik még nem rendelkeztek munkásmozgalmi tapasztalatokkal. Ilyen módon, az újjászerveződő párt tagsága több csoportból tevődött össze. „E csoportok munkásmozgalmi múltja, tapasztalata, ideológiai képzettsége egymástól teljesen különböző volt, az egyes csoportoknál más és más hagyományok érvényesültek.” Az illegális kommunista párt forradalmi csapata mellett (amelyben különösen fontos helyet foglaltak el a szovjet emigrációból hazatértek), meg lehetett különböztetni azokat a kommunistákat és kommunista értelműeket, akik, bár nem voltak a párt tagjai, pártmunkát végeztek a szociáldemokrata pártban és másutt; a 19-eseket; az SZDP volt tagjait, akik 1944 végén és 1945 tavaszán azonnal a kommunista pártba léptek; olyan szakszervezeti tagokat, szervezett munkásokat, földmunkásokat, akik már bizonyos munkásmozgalmi tapasztalattal rendelkeztek; és olyanokat, akik mindeddig nem vettek részt politikai harcokban.¹⁴⁰ Figyelembe kell venni, hogy a tömegpárttá válással (amely nálunk túlment a szükséges kereteken) elkerülhetetlenül kispolgári, kispolgári-értelmiségi elemek is bekerültek nagy számmal a pártba. Ezek, a magyar fejlődés korlátai következtében, még inkább növelték a pártban a kispolgári hangulatok veszélyét, komoly befolyásra tettek szert fontos területeken, így a sajtóban, a kulturális és propaganda-szervekben, hálás talaját képezték a későbbiek során mind a szektás, dogmatikus irányzatnak, mind a revizionizmusnak, és ingadozásaikkal nagy kárt okoztak a későbbi kritikus helyzetekben.¹⁴¹ Igen nehéz feladat volt ilyen körülmények között létrehozni, egybeforrasztani, a vezetés bonyolult feladataira alkalmassá tenni a pártot, kialakítani nélkülözhetetlen fegyelmét, egységes, marxista-leninista párttá nevelni.

A magyarországi viszonyok sajátos korlátai és a párt helyzete, új, tapasztalatlan elemek beözönlése a pártba, nem kevés oda nem való elem bekerülése, a feladatok nagysága s roppant bonyolultsága, és ugyanakkor a felszabadulással teremtett roppant kedvező külső feltételek, továbbá döntő hatalmi pozíciók birtoklása — a „baloldaliság”, az elbizakodottság veszélyét erősítették a pártban. A parancsolgatás, hatalmi eszközök előtérbe állítása felé ösztönöztek ott is, ahol a tömegek türelmes meggyőzése, az ideológiai harc, az ellenség nyilvános és a tömegek számára érthető leleplezése volt az elsőrendű feladat. Erősítette a veszélyt a tömegek demokratikus iskolázottságának hiánya, a feudális maradványokkal terhelt úri Magyarország, a kasztszerű viszonyok által kitermelt hagyományos szolgálatteljesítés, az erős előtti hajbókolás szelleme.¹⁴²

Nehezítette a párt előtt álló bonyolult feladatok megoldását, és erősítette a szektarianizmus veszélyét az a tény is, hogy a pártvezetés, amely helyes stratégiai vonallal rendelkezett, a forradalom első éveiben sem volt mentes szektás korlátoktól: a vezető szerepet játszó, szovjet emigrációból hazatért csoportra szükségképp erősen hatottak a Sztálin által meghonosított vezetési rendszer, Sztálin hibás elméleti tételei az osztályharcról és a párton belüli harcról; ez a csoport eleve a párt vezetésének kisajátítására vett irányt, bizal-

¹⁴⁰ Szabó Éva: Adalékok az MKP szervezeteinek létrejöttéhez (1944. október—1945. május). Párttört. Köz., 1960. 1—2. sz.

¹⁴¹ Balázs Béla: A középrétegek szerepe... Idézett kiad. 204—206. o.

¹⁴² Vö. Révai József: Marxizmus és népiesség (Marxizmus, népiesség, magyarság, Szikra, 1955): Balázs Béla idézett könyvének ide utaló adatait (100—112. o.).

matlansággal viseltetett az illegalitásból kijött, a 19-es, és a nyugati emigrációból hazatért kommunistákkal szemben.¹⁴³

Igaz, hogy e negatívumok ellenére a népi demokratikus forradalom három év alatt győzött, és létrejött a proletárdiktatúra államhatalma Magyarországon; igaz, hogy a kommunista párt, a helyzet bonyolultsága ellenére, alapjában véve helyesen oldotta meg feladatát és súlyosabb hibák nélkül tudta átvezetni a magyar népet a szocializmus építésének útjára. A kialakult helyzetben egyenesen lehetetlen volt megoldani és megvalósítani a burzsoázia kiszorítását a hatalomból a széles tömegekre való támaszkodás nélkül, a tömegek fokozatos átvezetése nélkül a szocialista forradalom feladataira, a tömegek mindennapi gondjaival való aktív törődés, széleskörű tömegmunka nélkül. De még ebben az első periódusban is határozott jelei mutatkoztak a későbbi, a hatalom birtokba vétele után már teljes erővel kibontakozó hibás politikai vonalnak.

Természetesen nem tudok — ez nem is lehet feladatom — egy valamennyire is alapos, tényyszerű elemzést adni a Rákosi-féle vezetés belső problémáiról, a később eluralkodó hibák kezdeményeiről, előzményeiről. A történésekre itt is sok munka vár. Az mindenesetre világos, hogy a Rákosi-csoport az első pillanattól bizalmatlanul kezelte az itthon harcolt kommunistákat és a 19-eseket,¹⁴⁴ és hasonlóképpen a nyugati emigrációból hazatérteket. Sok minden enged következtetni arra is, hogy a hazai fejlődés gyengeségei, az ellenállási mozgalom elmaradottsága miatt, a régi vezető csoport hajlott arra, hogy a magyar néptömegeket differenciálatlanul reakciós masszaként kezelje, lebecsülje a tömegekben, a demokratikus tömegmozgalomban rejlő forradalmi lehetőségeket. Minden bizonnyal ezzel függött össze az 1944 végén, 1945 elején keletkezett népi hatalmi szervek, a nemzeti bizottságok elsorvasztása is, az, hogy a működésüket szabályozó rendelettel eleve elvetették azt a lehetőséget, hogy belőlük építsék ki az új demokratikus államhatalmi szervezetet. Úgy tűnik, hogy a tömegeknek ez a lebecsülése egyes szakaszoknál átcsapott politikai-ideológiai fejlődésük túlbecsülésébe, hogy azután tovább mélyítse az elmaradott tömegek iránti szektás bizalmatlanságot. A szektás lebecsülésnek és túlbecsülésnek ezt a dialektikáját érintette Dimitrov a Komintern VII. kongresszusán: „A szektáriusok — mondotta — *különösen* a tömegek forradalmasodását becsülik túl: túlbecsülik a tömegek eltávolodásának a sebességét a reformizmus álláspontjáról, megkísérlik a mozgalom nehéz szakaszainak és bonyolult feladatainak az átugrását. A tömegek vezetésének módszereit a gyakorlatban gyakran helyettesítették egy szűk pártcsoport vezetésének módszereivel. Alábecsülték azt az erőt, amit a néptömegeknek szervezeteikkel és

¹⁴³ Vö. az MSZMP központi bizottságának határozatával a személyi kultusl éveiben a munkásmozgalmi emberek ellen indított törvénytörő perek lezárásáról. „A Rákosi-klikk tagjai már a felszabadulás előtt elhatározták, hogy a párt vezetését kisajátítják... A hatalom birtokában önkényük leplezésére hirdették a hibás sztálini tételt az osztályharc állandó éleződéséről, valamint azt, hogy az ellenséget elsősorban a pártban kell keresni. Ezt kiegészítették azzal, hogy a hibák mögött mindig az ellenséget kell keresni. Rákosi személyi hatalma biztosítására agyalta ki azt a rágalmat, hogy a munkásmozgalom azon vezetői és tagjai, akik a felszabadulás előtt itthon éltek és harcoltak, a horthysta politikai rendőrség ügynökei voltak, akik pedig a kapitalista országok testvérpártjaiban, illetve a spanyol polgárháborúban harcoltak, az imperialista hírszerző szervek ügynökei lettek.” (Társadalmi Szemle, 1962. 8—9. sz. 45. o.)

¹⁴⁴ Lásd pl. Rákosi beszédét az első budapesti pártaktíva előtt 1945. február 22-én. (A magyar demokráciáért.) Szikra, 1947. 11—40. o.

vezetőségeikkel való hagyományos kapcsolata jelezt, s amikor a tömegek ezeket a kapcsolatokat nem szakították egyszerre szét, akkor ugyanolyan élesen kezdtek velük szemben viselkedni, mint reakciós vezetőkkel szemben.”¹⁴⁴ A régi pártvezetésnél ez a mozgás volt megfigyelhető. Az első időszak lebecsülése a tömegek gyorsan kibontakozó aktivitásának hatására több ízben átment az osztályerőviszonyok, a tömegek forradalmasodásának irreális értékelésébe. Ez történt, mint ismeretes, az 1945-ös választások kiírásánál.

A választások megmutatták, hogy a pártvezetés alaposan lebecsülte az ellenség erejét, helytelenül választotta meg a választás időpontját. Ezen ekkor „még a nép túlnyomó többsége nem ismerte fel a forradalom szükségét, és a népi demokrácia ellen támadó erők valódi politikai arculatát nem látta”.¹⁴⁵ Történt bizonyos fokig 1947-ben is. Az 1947-es választások „ismét a viszonyították, hogy a forradalmi erők nem számoltak eléggé a volt hatalmi osztályok szívósságával, rugalmas taktikájával és a szervezésben nagy tapasztalattal rendelkező klerikális reakció eszmei befolyásával. . . Az Munkáspárt nem számolt eléggé a burzsoázia ideológiai-politikai befolyásával, a kommunizálásra szőtt rágalmak hatását és a konzervativizmus erejét lebecsülte. . .”¹⁴⁶ Az 1947-es választások után a pártvezetés „nem elemezte kellően az e téren pártunk előtt álló feladatokat. Ennek az eredménye az lett, hogy később a győztes proletárdiktatúra sem harcolt elég szívósan és következetesen a meglévő polgári-kispolgári eszme-áramlatok ellen.”¹⁴⁷

Ebből a szempontból kedvezőtlenül hatott a nemzetközi helyzet rendkívüli kiéleződése 1947-ben. Ez a körülmény késztette a mi pártunkat is arra, hogy az érlelődő burzsoázia forradalom fejlődését meggyorsítsa, a folyamatot erőltesse, a burzsoázia alapvető erőivel a harcot a döntésig vigye még egy esetleges háború kitörése előtt. Ezzel a céllal függött össze az is, hogy a mi pártunk is a jobboldali szociáldemokráciával való végső leszámolást és a munkásosztály szervezeti egységének megvalósítását is előbbre hozta.¹⁴⁸ Ez a körül-

¹⁴⁴ Olvasókönyv a marxizmus—leninizmus tanulmányozására. Szikra, 1949. 360—361. o.

¹⁴⁵ Ságvári Ágnes: Az 1945-ös budapesti választások. Párttört. Közl., 1959. 3—4. sz. 232. o.

¹⁴⁶ Ságvári Ágnes: Az 1947. évi országgyűlési választások Budapesten. Párttört. Közl., 1960. 3. 78-79. o. sz. A szerző idézi a KV 1947. októberi ülésének ezzel kapcsolatos megállapításait: „Magunk is lebecsültük a reakció erejét, nem tartottuk valószínűnek, hogy ilyen rövid idő alatt — a szó szoros értelmében 3—4 hét állt rendelkezésére — a reakció és az egyház át tudja csoportosítani erőit, és a fasiszták és horthysták Pfeifferhez, a katolikus elmaradott parasztok — különösen az asszonyok — Barankovics köré fognak csoportosulni. . . E lebecsülés következtében a jobboldali pártok ellen tulajdonképpen ideológiailag kevésbé harcoltunk. . . Ebből feltétlenül tanulnunk kell, látnunk kell, hogy a magyar reakció sokkal mozgékonyabb és sokkal öntudatosabb, mint ahogy azt mi a választási harcok során elképzeltük.” (u.o.) Maga Rákosi Mátyás állapította meg az egyesülési kongresszuson: „Legsúlyosabb hibánk rendszerint az volt, hogy nem becsültük fel reálisan az osztály-erőviszonyokat, lebecsültük a magyar reakció erejét, mély gyökereit és szívósságát. . .” És ugyanő beszélt a helyzetben rejlő további veszélyekről: „Most, — hangoztatta — amikor a két munkáspárt egyesülése következtében a magyar demokrácia erői hatványozottan megnöttek, újra fenyeget az a veszedelem, hogy a siker a fejünkbe száll és azt hisszük, hogy most már minden a zsebünkben van, és hogy az ellenség már végleg meg van verve.” (Rákosi Mátyás: Válogatott beszédei és cikkek. Szikra, 1950. 313—314. o.)

¹⁴⁷ Ságvári Ágnes: Az 1947. évi országgyűlési választások Budapesten. Párttört. Közl., 1960. 3. sz. 79. o.

¹⁴⁸ Lásd R. Sánta Ilona: A két munkáspárt egyesülése Magyarországon 1948-ban. Párttört. Közl., 1958. 3. sz. 5—7. o.

mény meggyorsította a szektariánizmus veszélyének kiteljesedését; a forradalom sajátos indulási feltételeiből fakadó negatív vonások a hatalom birtokbavétele után már teljes erővel jelentkeztek, az egyesülési kongresszus után rövid idővel már megkezdődtek a törvénysértő perek, régi kommunisták bebörtönzése és kivégzése; kialakult a személyi kultusz rendszere, minden súlyos következményével együtt. Elhalványult a tömegek ideológiai átnevelésének, meggyőzésének feladata. A régi pártvezetés irányt vett a koalíciós pártok gyors elsorvasztására, a pártonbelüli véleménykülönbségeket a legdurvább eszközökkel elfojtotta, a volt szociáldemokraták és az egész tagság türelmes nevelése általános bizalmatlansági légkört teremtett, a Rajk-üggyel, alig több mint egy évvel a hatalom teljes birtokbavétele után, áttért a rendőri módszerek alkalmazására a párton belül. Ilyen körülmények között félbeszakadt a régi ideológia kigyomlálásaért a tényleges harc.

*

A magyarországi népi demokratikus forradalom sajátos kezdeti korlátai tehát nagy mértékben megnehezítették a tömegek tudatának átalakítását, a reakciós hagyomány felszámolását. Ezek a sajátosságok tartósan éreztették, és bizonyos vonatkozásokban még ma is éreztetik negatív hatásukat népi demokráciánk fejlődésére.

A hazánkban lezajlott forradalmi folyamat tanulmányozásában nem lehet megelégedni a felszabadulás előtti történetünk sajátosságainak elemzésével, nem szabad elhanyagolni azokat a sajátos feltételeket, amelyek között végbement nálunk az uralkodó osztályok összeomlása, és amelyek — más, későbbi tényezőkkel, a régi pártvezetés hibás politikájával együtt — a reakciós ideológia mélyebb rétegeit tartósabban konzerválták. Erre kívántam elsősorban ráirányítani a figyelmet.

Ezért nem lehet egyetérteni népi demokratikus forradalmunk történetének szépítésére irányuló tendenciákkal. Ezek nem használnak, hanem ártanak ügyünknek. Fejlődésünk korlátainak feltárása nem jelent valamiféle negatívizmust, a párt és a néptömegek történelmi szerepének lebecsülését. Adott viszonyok elmaradottságának ostromozása nem ismeretlen dolog a marxizmus történetében, magyar viszonylatban sem. Ez, marxisták kezében, csak használ az ügynek, elősegíti, hogy a párt és a néptömegek leküzdjék a történelmi fejlődésből adódó gyengeségeiket. Ez ma, amikor a marxizmus—leninizmus általános eszmei offenzíváját napirendre tűztük, nélkülözhetetlen részét kell hogy képezze feladatainknak.

ОБ ОСОБЕННОСТЯХ НАРОДНО-ДЕМОКРАТИЧЕСКОЙ РЕВОЛЮЦИИ В ВЕНГРИИ

Янош Шипош

Исходной мыслью статьи является то, что изучение назревания народно-демократической революции и особенностей ее начального этапа может оказать существенную помощь углубленному пониманию позднейших этапов общественного развития в Венгрии и в определенном смысле и пониманию современных условий идеологической оффензивы. Автор анализирует трудности изучения народно-демократического развития, возникшие вследствие догматизма и субъективизма, и резко критикует затухание и неправильное понимание принципа партийности, обнаруживающиеся временами в литературе по истории партии.

В статье указывается, что одной из особенностей народно-демократической революции в Венгрии является запоздание революции. В значительной части стран, окку-

пированных германскими фашистскими войсками и ставших зависимыми во время войны, создалось революционное положение, обуславливающее сильные национально-антифашистские движения сопротивления и вооруженную борьбу партизан, и приводящее к вооруженным восстаниям. В этих странах антиимпериалистическое, антифашистское демократическое движение возникло еще во время оккупации, и внесло существенный вклад в дело освобождения. В Венгрии демократическая революция возникла только после освобождения страны, объективные условия революции создавались только как следствие освобождения. В этой связи автор дает перечень самых основных фактов, потом вступает в спор с теми, кто — желая как можно полнее раскрыть все революционные элементы нашего дореволюционного развития — преувеличивает значение этих элементов, попытаясь доказать, что все объективные и даже субъективные условия революционного кризиса и развязания революции были созданы уже к моменту освобождения Венгрии.

В связи с этим автор останавливается над теорией революционного положения и указывает на Диалектику объективных и субъективных факторов, на то, что революционный кризис (являющийся объективным условием, исходным пунктом революции) создается при определенных объективных условиях и проявляется в отношении к последним как субъективный процесс. Автор критикует оскотелость и схематизм в использовании некоторыми лицами ленинского руководства, и подробно анализирует вопрос об условиях революции. Он указывает и на то, что при объективных условиях, определяющих в данное время движение различных классов и слоев общества, роль играют также такие более старые условия, которые уже стали «внутренними», сформировали облик, поведение и психологию данных классов.

Потом автор переходит к конкретному анализу процесса назревания и особых границ революционного кризиса в Венгрии. Здесь дается анализ причин запоздания революционного кризиса. В связи с этим указывается на комплексность детерминирования общественного процесса и обращается внимание на опасность вулгаризации марксизма экономистами. Автор дает конспективную картину об исторически сложившихся внешних и ставших внутренними условиях, которыми определились сознание и поведение трудящихся масс, и затруднилось осознание необходимости сложившейся обстановки и тормозилось революционное настроение рабочего класса Венгрии в 1943—44 годах.

На основе исторических данных автор констатирует, что революционная обстановка в Венгрии сложилась при новых условиях, созданных освобождением страны, в совершенно новой ситуации, возникшей вследствие победы вооруженных сил Советского Союза. Именно в этом скрывается одна из решающих особенностей венгерской народно-демократической революции, которая наложила свой отпечаток на ход процесса революции, исходящей из этой обстановки. Особенностью является и то, что в Венгрии кризис совершался сначала «наверху» и потом «внизу», и что кризис «верхов» был решительно обусловлен международными факторами. В связи с этим автор останавливается на Диалектике и взаимной переплетении внешних и внутренних факторов, на международных отношениях революции и подчеркивает огромное значение с точки зрения революции образующихся благоприятных предпосылок в международной жизни.

В дальнейшем дается теоретический анализ оборотов, условий точек революции; значения их качества и глубины с точки зрения развития революции и преодоления реакционного идеологического наследия. Автор исследует также последствия особенностей народно-демократической революции в Венгрии. Он указывает и на то, какие были отрицательные стороны благоприятной обстановки, сложившейся после освобождения. Факт, что в собственном повороте внутренние демократические и революционные силы принимали участие только в ничтожном размере, был таким отрицательным моментом — подчеркивает автор, — который еще долго сказывался в области соотношения классовых сил, поведения отдельных классов и влияния классового врага. Перевод трудящихся масс на путь социалистической революции составлял при данных условиях весьма сложную задачу, правильное решение которой требовало продолжения последовательной борьбы против оппортунизма правых, и прежде всего против извращений «левого» сектарианства, мелкобуржуазной революционности и нетерпимости. Все это было таким требованием, выполнение которого было затруднено особым положением коммунистической партии, взявшей в свои руки руководство государством. Этим обстоятельством усиливалась необходимость опасности «левизны» в партии, чему решительно способствовали вредные действия группы деятелей, присваивающих руководство. Вследствие размножившихся недостатков после полного присвоения власти перестала действительная борьба за очистку от буржуазной идеологии и, в более позднее время, значительные остатки реакционного идеологического наследия приобрели возможность усиления в больших массах.

CONCERNING THE SPECIAL FEATURES OF THE POPULAR DEMOCRATIC REVOLUTION IN HUNGARY. A CONTRIBUTION TO THE DEBATES

by János Sipos

The study begins with the assumption that the maturing of the popular democratic revolution and the study of the characteristic features of its early stage provide an important clue to understanding a later period of Hungarian development, and, in a certain sense, to the present requirements of ideological warfare. The author analyzes the difficulties which the remains of dogmatism and subjectivism create in the study of popular democratic development and he severely criticizes palliation, the incorrect interpretation of party-mindedness found every so often in literature treating the history of the communist party.

The author emphasizes that one of the characteristic features of the popular democratic revolution in Hungary is its lateness. During the war years a revolutionary situation arose in the majority of the countries dependent on or held by Fascist Germany. It brought about strong national, anti-fascist resistance movements, guerilla fights and uprisings. Anti-imperialist and anti-fascist democratic movements began already during the occupation and very significantly contributed to their liberation. In contrast to this, the democratic movement began in Hungary only after the liberation when the pertinent objective conditions also arose. The author lists the basic facts in support of his statement then refutes all those who, anxious to describe every revolutionary element which existed in Hungarian development previous to the liberation as fully as possible, exaggerate the significance of these factors and try to prove the existence of all the objective — and probably even the subjective — preconditions of the crisis and start of the revolution in Hungary at the time of the liberation.

Here he touches upon the theory about the revolutionary situation and reveals the dialectics of objective and subjective factors, i. e., the reaching of the revolutionary crisis itself (the objective condition and instigator of revolution) as the result of definite objective conditions. This crisis becomes manifest as a subjective process in comparison to the latter. He criticizes dogmatism, schematism of certain Marxists in handling Lenin's guiding principles and gives a detailed analysis of the conditions leading to revolution. He calls attention to the circumstance that older, already internalized conditions which formed the features, behaviour and psychological characteristics of the given classes, also had a role in determining the movement of the different classes and strata of society along with the objective preconditions during the treated period.

Thenceforth, he concretely analyzes the development and special hinderances of the revolutionary crisis in Hungary and explains the causes of its lateness. In reference to this he points out the complex nature of the determination of social process and the danger of the economist vulgarization of Marxism. He gives a comprehensive picture of external historical conditions and the internalized ones which determined the consciousness and attitude of the working people, hindered the recognition of the necessity of the established situation, and the revolutionary development of the working class in Hungary during 1943—1944.

The author states that the revolutionary situation in Hungary was due to those new conditions established by the liberation and that it came into being in a radically different surrounding created by the victory of the Soviet Army. Here we discover one of the decisive features of our popular democratic revolution which characterizes the revolutionary process developing from this situation. Among these features it must be mentioned that in Hungary a peak in the crisis was reached first from "above" and that the developing crises were mainly due to international factors. The author then considers dialectics, the intertwining of internal and external factors, the international aspects of revolution. He emphasizes the immeasurable significance of a favourable international situation for the development of revolution.

Later the study makes a theoretical analysis of the turning points of revolution, their qualitative aspects, the significance of their completeness for the revolutionary movement and for the break-through of the reactionary ideological legacy. The author treats the consequences of the peculiarities of the revolution in Hungary, proving that the favourable circumstances provided by the liberation also had their negative aspects and shortcomings. The author emphasizes the fact that the internal democratic and revolutionary forces could participate in inducing the change only to a very limited extent which as a negative feature, through a long period of time, affected the balance of power

between the various classes, their attitude, and promoted the influence of class enemies. Under such conditions the guiding of the working masses toward the socialist revolution was an extremely difficult task and its correct solution necessitated a constant struggle against right-wing opportunism, especially leftwing sectarian distortions, petty bourgeois revolutionary trends and impatience. The fulfillment of these goals was hindered by the special situation of the communist party heading the country. These circumstances necessarily increased the danger of leftist attitudes in the communist party and the activity of the power group increased also the danger. Serious errors were committed after the complete assumption of power, interrupting the actual struggle against bourgeois ideology and resulting in the important remains of reactionary ideological legacy being significantly reinforced at a later period.